

LOOMING

Eesti

Kirjanike Liidu

kuukiri

11

November 1992

Kalju Lepik ja Jüri Talvet In memoriam Ivar Ivask.

Andres Ehini, Liisi Ojamaa, Pille Sova,

Hannes Varblase ja Jarkko Laine luulet.

Elin Toona Kolm valget tuvi.

Agu Tammeveski Elu parasvöötmes.

Enn Nõu Kolm eesti kahekõnet.

Doris Hela Parel Lõpp-peatus.

Jaan Kaplinski 621.

Marko Mihkelson Punane terror ja kirik Eestis.

Matthias Johann Eisen Päevaraamat 1918—1919.

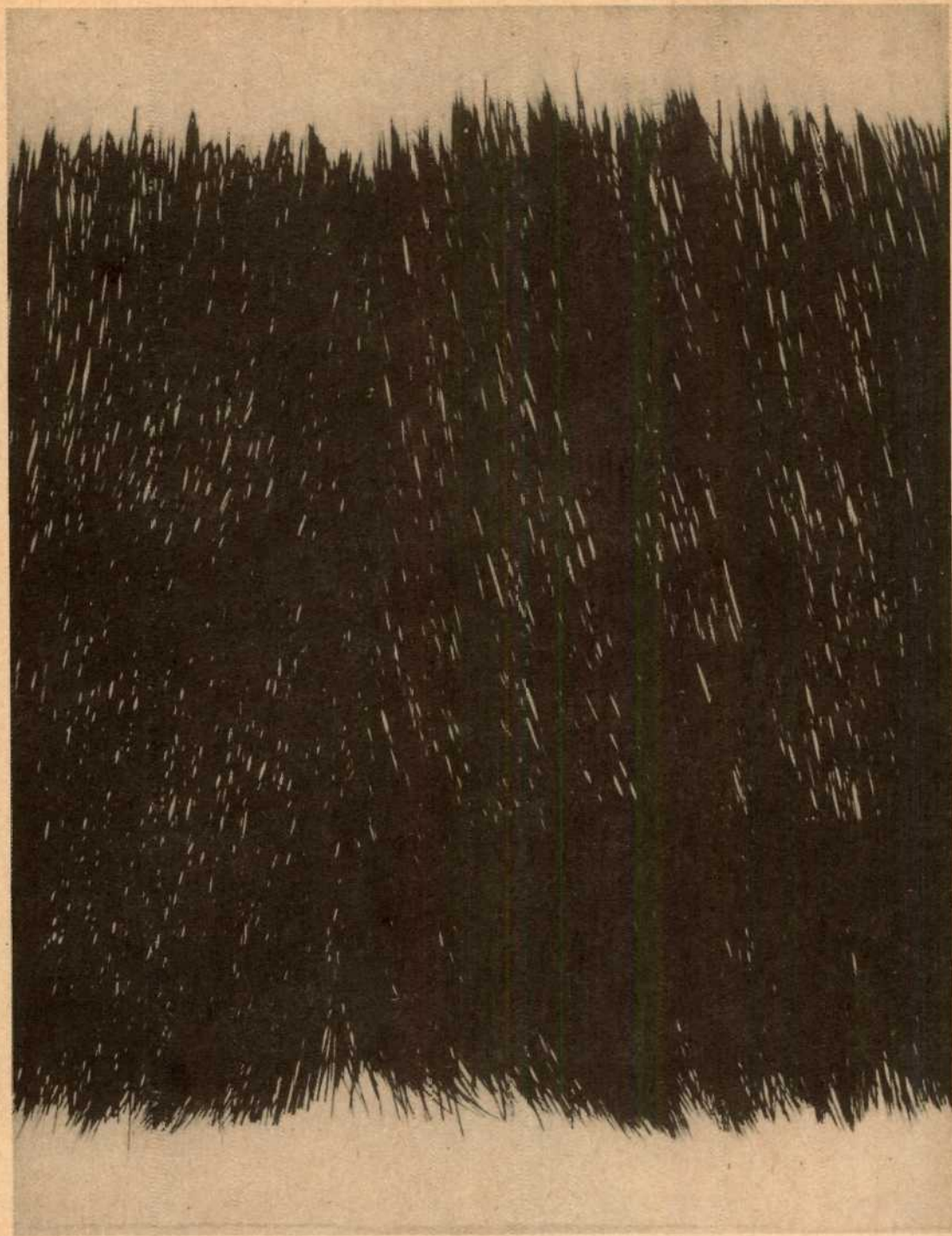
Krista Kerge Kui, siis ka heas eesti keeles.

Arvustused ja ringvaade

Ilmub

1923.

aastast

ÜLLE MARKS. Must vesi

(Kuivnõel) 1989

LOOMING

11

1992

ILMUB 1923. AASTAST

EESTI KIRJANIKE LIIDU KUUKIRI

Kalju Lepik

Ivar Ivaski mälestuseks

Raske on minna
 valuvalgel
 tõmbtuulte sügisel.
Paokil on uks
 maa südame sisse.

Iva saab mulda loojangu päeval.
Mullast tõuseb ta
 valgeks pilveks,
varisenud vahtralehtede alt
kodumaa põldude kohale.

Tallinnas 26.9.1992

Jüri Talvet

21. balti eeleogia

Ivar Ivaskile, armsale sõbrale, kes sündis 17. detsembril 1927. aastal Riias, kasvas ja õppis Riias, Rõngus ja Marburgis, kus sai eluaegseks ustavaks teekaaslaseks läti luuletaja Astrid Hartmanise, oli ülikoolide kirjandusprofessoriks USA-s ja 24 aastat ajakirja «Books Abroad»/«World Literature Today» peatoimetajaks Oklahoma ülikooli juures, asutas rahvusvahelise Neustadti kirjandusauhinna ning moodsaid prantsus- ja hispaaniakeelseid kirjandusi pühitseva Puterbaugh' konverentsisarja, tõi balti kirjandused esmakordselt ülemaailmse hinnangu valgusesse, avaldas kaheksa luulekogu eesti keeles, joonistas ja reisib väsimatult, kirjutas Irimaal Ballycottonis suurema jao oma ingliskeelseist (seejärel paljudesse keeltesse tõlgitud) «Balti eeleogiaist» — Baltimaade ajaloost, saatusest ja vabadusihast — ning olles vastsetl ümber asunud Oklahomast Irimaale Fountainstowni, lahkus elavate seast 23. septembril 1992. aastal.

Oklahoma vaikis, Baltica tardus.

Kafka kabinetidest väljusid klaasist härrad.

Ahenedes tõmbas su ümber hõlmad kokku Irimaa palitu.

Sina, sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Nüüd oled ise kaev, mis selguse ämbreid maa peale kannab,
avardub, ehmunult endasse tõmbub, laiali sirutab võrseid,
kasvatav tundlikke oksid, kiiri.

Siis imav tühjus. Siis purunev veranda.
Surilina pimestav valgus, ainsaks hääleks
sinu sõtse olevikku tiksuv kell, sinu noorelt
surnud ema sõrmuse verikivi, sinu eesti isa nimetu saar.

Sina, sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Mis saari sa väisanud polnud?
Luulesaared kesk Aiolose närveldavaid tuhinaid,
ohtlikud rasked sõnalaamad taamal.
Astrite saar sooja Vahemere kerges süles.
Naxosel aga kartsid sa pimedust, sina, ambur,
oma looma. Päike lummas sind, pigem Ikarost,
peletas su lõpuks Soome karusest metsast.
Sinu püramiidid olid tehtud pigem õhust kui verest.
Kas kartsid verd? Muidugi kartsid
(nagu too teinegi valu ja vere laulik,

kelle habisevat südant 1936. aastal oliivide all
tapmisele talutasid kinnastatud käed).

Sina, sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Õhk oli su element pigem, *hijo del aire*,
su pliiatsi peened jooned algasid süüst,
kadusid siis valendaval paberil
kujutluse võrasse, nii nagu algas
su kodu Rõngu hämara suitsutare heledast verandast,
isa voolitust,

Riia koolitee soojist kastaneist, ema suurte pruunide
silmade, naise sõrmede, läti astrite pagevast pehmusest,
sai nimetuks armastuseks, merest tõusnud lüümuseks,
balti merevaiguks, millest läbi paistis
vaid maailma ilusam pale, Jumala saar.

Sina, sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Ei jõudnudki sind enam näha, külastada,
ei saanud, sest sa olid minus juba varem,
sina, kaksikambur, vend, traataed meie vahel
oli mõttetu.

Kui suri mu isa, sa ütlesid, nüüd, alles nüüd
sina ise isaks saanud oled
(seega äsja, su lahkudes, mõnes mõttes veel kord).
Aga tõeliselt sinu lapsed olid luuletused,
joonistused, paberlapsed, mis nüüd kinnitama
oma isadust peavad luulelooduses
vere, luu ja valguse hoidjaina kõigekõrgema Isa
lahke palge ees, sellal kui sina
endalt aja tolmu, kärsituse palitu heidad
ja paljana, puhtana, julgena juba
meie ühiseks mullaks taandud.

Sina,* sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Sa ootasid ära vabaduse kukelaulu,
mida kasvatanud sinagi olid oma südame sünnimaal.
Asjatult aga üritasid naasta Vabaduse platsile,
siis kui võõrad võtsid sinult ära luuletusi
nendele võõras keeles ja Tallinn su poole oma
torne turritas.

Siis olid juba naasnud, laulupidude hea kombe kohaselt
pärjagi pähe saanud, korraks õlgadele kergitatud,
kui sind, vaba lennuga Ikarost, nooli aimamatult
sättivat amburit salamahti käte vahelt libiseda lasti.
Liiga piiritlematu äkki sinu merevaigu mee,
Vahemere soola, liri palitu maitse

tundus muhklikele mehikestele, neile,
kes parajasti piiril õhinal välja kangutasid ja taas sisse
tagusid tulpi, sellal kui sina, piiridele piiritult võõras,
istutasid astrit ja tulpi
ja andestasid, nagu sa aina andestanud olid.
Olid sulamite loitsijaks loodud
Munchi kiudjaile kombitsaile kättesaamatul
lendaval saarel.

Sina, sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Kui oodati sinult merd läbistavat vinget vilet,
siis sina vastasid koduste kasevihtadega,
mis arme ravitsesid. Kui oodati tarku paberikuhje,
siis sina läkitasid neid heldelt teele, lahkesti
laiali kinkisid, et aina vabamaks teha
oma südame väljapääsu.
Tõttasid ühelt mandrilt teisele, kiirustasid
saarelt saarele, olid kaugel eespool ootav sild
kodumaade vahel.
Kandam kasvas kohutavalt. Põhjadeni kahekordistas
sinu kärmelt tabava pilgu fookus.
(Kahekordne Viin, kahe oksaga päev.)
Ühekordsed kodud polnud sinu väisamisteks valmis.
Lõpuks väsisid, ette teatamata
lihtsalt kõrvale läksid, puhkama heitsid
lirimaa uttu.

Sina, sinisilmne lapsemeelne igavikku ruttaja,
Ivar.

Astrid väsimatult põledes sind sinu tee veerel saatsid.
Astrid nähtamatult heitma jäävad sinu merevaigukalmule
valgust.

Elin Toona

Kolm valget tuvi

KATKENDEID ROMAANIST

Kallis Inge!

Ma olen nüüd Inglismaal ja elan uhkes majas. Minu oma maja! Majal on katus, uks ja aken. Aken on natuke imelik, sest ma arvan, et see oli kord ahju uks, aga läheb kinni ja kõik.

Mimma ja Mämmä elavad kõrvalmajas. Suures haiglas. Minu maja ei ole just maja, rohkem suvila, sest ma ei maga siin. Ma magan öösi Bollerite juures, laias pehmes voodis, mis on nagu laev. Kujutlen, et olengi laeval, tormisel merel, kui põhjatuul peksab vihma vastu akent.

Inglismaal on kõik väga suur ja uhke. Proua Boller, kelle juures ma ööbin, läheb vara pimedas tööle ja paneb oma ukseid lukku. Tal on palju varandust. Mööblit ka. Mina võin tema sohva peal istuda, aga ainult siis, kui ta on kodus. Ja kui härra Boller on heas tujus. Ma võin päeval puggeda sõepunkrisse või olla nende väliskempsus vihmavarjus. Kumbki mulle ei meeldinud. Ehitasin selle pisikese majakese haigla metsa. Mäletad, meil oli laagris alati salapesa? See siin on palju toredam. Mul on ka vaip põrandal (vana kalts, aga isegi Inglismaa kaltsud on paremat sorti) ja vaade aknast üle oru Bollerite mäenõlvakule. Nende põllukivist ehitatud onnikene kasvab mäest välja nagu suur põllukivi, nagu kivid siinsamas metsas. Katuselt võib ronida edasi ja korstna ümber kasvab rohi. Ka kevadlilled. Aga ma sain juba noomida, kui ma seal ronisin. Igasugu asju on juhtunud. Kirjutan pikemalt järgmises kirjas. Tahtsin vaid teatada, et oleme kohal. Ema (Mimma) on ka siin haiglas. Tema töötab 'meetronile', kel on pikk nina ja tumepunased juuksed. Ema peab tema ees niksu tegema. Ka meetroni koerte järele kakat puhastama. Mämmä töötab õmblustoa ja ütleb: temal on hea meel, et ta veel nii hästi inglise keelt ei valda. Pole vaja muud teha kui teistele naistele lahkelt naeratada. Naised rääkivat terve päev ikka *he ses*, siis *I ses* ja jälle *she ses*! Mämmä on ka nüüd tööline ja kannab kitlit, millel on head suured taskud.

Ma ootangi Mämmät. Ma ootasin varem haigla värava kõrval, aga seal tuleb palju *nurse*, haiglaõdesid, ja ma ei tohi nende teele sattuda. Mimma ja Mämmä peitsid mind esimesel nädalal haigla kappi ja voodi taha. Mulle päris meeldis, aga Mimma oli väga närviline. Õde tuleb igal hommikul tuppa revideerima ja koristajad käivad iga päev. Ma olin vahel veel voodis teki all, kui õde tuli, ja Mimma pidi mulle peale istuma. Kui ma olin kapis, siis Mämmä jälle kartis, et kapi uks vajub lahti; ta seisis alati kapi ukse ees. Õde tahtis teada, mis meil seal kapis on. Meie vanad pambud muidugi, seletas ema kiiresti.

Alguses oli tore, mängisin 'elukutselist' peitust ja olin väga osav. Kuulatasin koridoris samme. Väljakäik on koridori teises otsas. Ka seal käimine oli põnev; lidu nagu üle miinivälja. Keegi ei tohi päeval tubades peatuda, aga Mämmä võib olla, kuni tema *shift* algab kell kümme. Välismaalased ja köögitöölised teadsid kõik, et ma olin haiglas. Minule toodi igasugu maiustusi. Ikka salaja. Vahel jäeti šokolaadi või kooki meetroni tagatrepi astmele. Meie tuba on meetroni trepikojas. Seal on ka pisike urgas kaminaga. Ma peitsin vahel ennast kaminasse nii, et isegi välismaalastest teenijad, kes tulid tuba koristama, ei leidnud mind. Nad kutsusid mind siiski julgustavalt või püüdsid mind ise suure naeruga otsida, kuni koridoris kuuldusid ülemõe sammud ja nad kiiresti tööle tagasi hüppasid. Ma olin nagu hiireke, kes tuleb välja ainult siis, kui võõraid ei ole ligidal.

Nüüd ootan Mämmät, sest Mämmäle on lubatud süüa kantüinis. Ta täidab seal oma kitli taskud toiduga ja tuleb siis 'jalutama'. Mõned olevat juba küsinud, et miks te jaluta-

ELIN TOONA

te, kui väljas valab vihma. Mämmä tuleb siis vihmavarjuga. Mina näen teda juba kaugeti, aga ma ei tohi temale vastu minna enne, kui ta on väravast väljunud. Siis ma jooksen temale sülle nagu vanasti ja me oleme jälle kahekesi. Mimma saadab ka alati midagi meetroni laualt. Sealt tuleb päris maiustusi ja pisikesi koogikesi, mida pakutakse külalistele. Mõni toit on hea. Mämmä valib alati midagi, mis mulle maitseb, sest palju on ka sellist, mida ei või suhu pista, nagu see *rost bif* ja igasugu liha. Meil on ka muidugi valget leiba. Valge leib on juba muutunud maitsetuks. Seda sööme iga päev. Mämmäl on raske kanda taskus liha, kartuleid ja sousti, eriti sousti. Mulle meeldivad ikka veel soust ja kartulid rohkem kui kõik muu toit. Mul on olnud inglise toiduga mitu äpardust; lihtsalt ei maitse. Kui Mämmä võtab kartulid ninarätikust välja, on neil vahel veel inglise sousti küljes, mille maitse tuletab mulle meelde koipulbri lõhna. «Keemiline,» ütleb Mämmä.

Mämmä ei mahu minu maja uksest sisse. Ta on inglise pudingutest paksuks läinud. Ta oma sõnad. Aga ta kardab ka, et mõni näeb teda põõsastesse ronimas ja arvab, et ta läheb sinna pissile. Rahu ajal ei pissita enam põõsastesse. Igal pool on väljakäigud. Ta ei peaks kartma. Ma pole veel kedagi kohanud siin haigla metsas. «Moorland Hospital» olevat nakkushaigetele ja vähihaigetele; inimesed kartvat siia tulla. Aga mets on ilus. Kevadlilli kasvab igal pool ja mõnes kohas on nii palju siniseid lilli, et astu nagu taevasse! Proua Boller ütles, et need on *bluebells*, ja ma viisin temale kord suure kimbu. Ta pani nad ämbrisse. Metsas on ka valgeid anemoone ja suuri, suuri kive. Me jalutame alati natuke pärast sööki ja Mämmä seletas mulle, et need kivid on jääajast siia jäänud. Kivid ja ka kindlasti Bollerite onnike. Mämmä luuletas mulle kohe ilusa luuletuse nende kivide kohta:

Kivid on igavad, igavad nii,
Suiguvad algusest lõpuni,
Võib-olla veel kauemgi.
Magus on uni, uneke.
Pehme on sammal, samblake.

Kui ilm on ilus, seisan Bollerite aias ja vaatan haigla poole. Siit vaatan sinna. Side on kindel minu kahe uue kodu vahel.

Mimmal on vähem vaba aega. Vaba aeg on määratud kalendris juba ette. Et nüüd ja nüüd võid vaba olla. Mõtlesin, et «vabas maailmas» ollaksegi vaba, aga eksisin. Kõik inimesed käivad tööl. Tööl olla on nagu koolis, kuigi mind ei ole veel kooli pandud. Keegi vist ei teagi, et ma olen siin, ja nii on kõige parem. Ma ei vaja ka kedagi. Mu majake on päris kindlus. Tal on kivist seinad. Arvan, et see oli mingisugune sõjapunker või suurem veepaak. Ma olen mõelnud tuua Bollerite majast endale natuke mööblit, aga ma kardan, et proua seda juba aimab, ja seepärast panebki kohe ukseid lukku, kui ta tööle läheb. Mind ei lasta enne sisse tagasi kui õhtul, kui nad mõlemad tulevad töölt.

Nagu näed, on palju asju juhtunud. Ma pole saanud Sulle varem kirjutada, sest ei olnud aega. Ei olnud ka paberit ega kohta, kus korralikult istuda ja mõelda. Kapis oli pime, toas närveerisin ja kuulatasin hirmuga samme (Mimma ütles, et kui mind leitakse, saadetakse meid Saksamaale tagasi). Ma elasin kaks nädalat põllutöölaagris Hullis, Olliga ja tema vanematega. Olli isa pahandas Olli emaga: «Näe nüüd, kus me oleme! Mõtlesid, et tuled Hardy maale!»

Põllutöölaagris oli päris tore, aga me olime neljakesi voodis ja kohe, kui Olli isa hakkas norskama ja ema lajutama, ei olnud minule enam ruumi. Alguses kukkusin kogu aeg voodist välja. Siis läksin ise põrandale, kui nad magama jäid, et ei oleks vaja kukkuda. Magasin päris hästi, aga proua hädaldas, et inimene ei tohtivat põrandal magada. Pidin lahkuma. Mind pandi bussi peale, aga ma tulin maha vales peatuses ja eksisin Leedsi linna peal ära. Oli juba õhtu hilja. Suur draama! Aga mina leidsin ise tee tagasi haiglasse. Mäletasin kohaliku bussi numbrit ja kui leidsin bussijaama, istusin lihtsalt bussi, ühe naise kõrvale. Konduktor järeldas, et olin naisega, ja naine jälle, et kellegi teisega. Jõudsin ilusasti haiglasse ja arvasin, et kõik rõõmustavad, kui osavalt ma omapead kohale tulin. Hoopis vastupidi! Sain keretäie.

Ainuke asi, mis ei ole muutunud siin uues «rahu» maailmas, on täiskasvanud. Need saavad siin maal veel vähem aru elust ja asjadest kui laagrirahvas. Siin ei tohi põrandal magada, sõrmedega süüa, katusele ronida. Aga muidu on tore küll!

Kirjuta minule ka, kui Sul on aega.
LOTUKATA (Inglismaal)

Kallis Inge!

Püüan Sulle edasi kirjutada, aga nagu mainisin, ei ole korralikku kohta, kus kirjutada. Ka mitte paberit. Mämmä vahel toob ja me joonistame koos nagu vanasti. Me istume kännu peal ja teeme sketše. Tihti vihmavarju all ja paber on siis alati märg. Mimma ostis mulle ilusa käekella, et ma teaksin kesklõunal tulla värava juurde ja õhtusöögiks samuti. Mimma hiilib ka vahel välja pooleks tunniks ja me oleme jälle kolmekesi koos. Neid silmapilke on vähe. Siin maal sajab tõesti hirmsasti palju vihma. Kõik istekohad on mustad või tahmased. Mämmä nuusutas lille ja nina sai tahmaseks. Bollerite sõepunker on ka must ja minu kirjad ja paberid on varsti kõlbatud. Hoiain mõned asjad kivi all ja minu majakene on kindel, kuid päris kindlust ei ole kuskil. Meil ei ole enam midagi, mis oleks oma. Kuskile ei ole asju panna. Taskud on täis. Hoiukohad koerte, metsloomade või haigla õdede nuhkida. Mämmä ka kurdab, et meetron olevat käskinud temal vana kraami ja pambud ära visata. Need on ka nüüd peidus meetroni trepi juures, kamina urkas. Haiglas on juba niisugune häda, et igat nurka küüritakse ja poleeritakse mitu korda päevas. Ootan Mämmät. Täna on päris kena ilm. Taevas on hall, aga vihma parajasti ei saja. Mu 'aken' on lahti. Bollerite katus paistab vähem selgelt lehtpuude esimeste lehtede varjust. Kevad on siin umbes sama kui Saksamaal. Märjem, aga muidu sama. Olen juba märganud, et metsad on ka kõik samad. Lilled, puud, kivid. Ainult inimeste seltsis võid teada, mis maal sa õieti oled.

Inglased on mulle võõrad. Mitte ainult keele pärast. Olen aru saanud, et neile ei meeldi välismaalased. Proua Boller on muidu lahke, aga ta kardab, et ma varastan tema asju. Tal võtab umbes viis minutit, et ukse lukke ja kette lahti teha, kui ta töölt koju tuleb. Härra Boller püüab ka lahke olla, aga tema vist kardab lapsi. Nad on päris vanad. Proua kannab alati juustes lokirulle ja võtab nad ära ainult ööseks ja laupäeva õhtul, kui nad lähevad *pub*'i, kõrtsi, mis on siinsamas ligidal.

Bollerite tänav on lühike ja lõpeb kallakul kivimüüriaga. Kallaku sein on kividega kindlustatud ja järsk trepp viib alla tänavale. Need samblakatused majad on väga, väga vanad. Üks tuba on all, milles on kamin ja veepump. Pumba all on lame kivist pesukausiasjandus, mille peale asetatakse panged ja muud riistad. Kiviplaadis on auk, aga vesi ei lähe sealt alati hästi alla. Seebist vett peab käega lükkama või veega alla uhtma. Põrand on mullast, kootud vaipadega kaetud. Palkidest lagi on ka nii madal, et härra Boller on sellest küüru jäänud. Ta töötab söekaevanduses ja lahkeb kodunt veel varem. Proua töötab kudumisvabrikus. Mul on vahel niisugune tunne, et me elame mäe sees nagu mutid ja tuleme sealt välja valguse kätte poolpimedatena. Härra Boller on ka nii tahmane terve nädal, et kui ta tuleb reede õhtul puhtalt ühivannimajast, siis ma ei tunne teda ära.

Nagu mainisin, mina veel inglise keelt ei valda. Öpin muidugi, aga siin Yorkshire'is räägitakse hoopis teistsugust inglise keelt, kui meile laagris õpetati. Isegi Mimma ei saa kõigest aru. Vanasti hääldati *bus* 'bas', aga siin kõlab *bus* nagu 'uss' ja igaüks on 'luv'. *Thank you* asemel öeldakse 'ta luv'.

Õhtul on natuke piinlik istuda ja oodata momenti, kui minul lubatakse voodisse minna. Me istume viisakalt kamina ees, külalishäädudega. Ma ei tohi majja sisse minna enne, kui näen aknast, et nad on õhtusöögi söönud. Mämmä seletas, et ei minda inimeste majja, kui nad söövad, sest nad on siis viisakusest kohustatud sulle süüa pakkuma, ka siis, kui nad ei taha. Ma olen külaline, aga mul on oma voodi. Proua naeratab iga kord, kui meie silmad kohtavad, ja ta on hakanud minu juukseid harjama. Niisama, et oleks midagi teha. Et me ei vaataks üksteisele otsa nagu lollid. Ja ta keedab mulle vahel kakaod. Härra Boller vahib kaminasse või loeb lehte. Arvan, et voodi väljaüürimine oli ainult

ELIN TOONA

proua idee. Mimma maksab neile ühe naela nädalas. Mul on selle eest tore tuba, tore voodi ja pungades kirsipuu akna taga.

Aga jälle on probleeme. Mul ei ole ööpotti. Pott on kõrval magamistoas, Bollerite voodi all. Mimma tõlkis minule alguses kõik maja reeglid: mitte püüda majja sisse pääseda, kui Bollerid ei ole kodus, mitte midagi puudutada, mitte midagi süüa, mitte omi asju igale poole asetada, vaid jätta kõik kohvrisse ja öösel, kui tuleb häda, kasutada Bollerite potti. Viimane reegel on vastuvõtmatu. Kuidas kasutada võõraste inimeste potti, võtta seda võõraste inimeste voodi alt? Kui nad äkki ärkaksid? Härra Boller norskab küll nii kõvasti, et tema ärkamist ei tarvitse karta, aga ka proua on võõras. Püüan õhtul õues käia, enne kui härra Boller paneb jälle ketid ukse ette, ja ma pean vist kakaost loobuma. Väljakäik õues on muidu aus valveputka. Puust. Ukse sisse on nikerdatud türgi poolkuu kujuline õhuauk. Ma olin lootnud kasutada niisugust peent, ilusat portselanist väljakäiku, nagu olin mujal Inglismaal kohanud, ka haiglas, aga Bollerite elu on väga vanamoodne. Minu meelest seda toredam. Haigla valged seinad ja küüritud põrandad, valged voodid ja valged toad on muutunud vastikuks. Mulle meeldib natuke räpakust. Tuletab meelde laagrielu, mis oli kõige parem elu maailmas. Laagri mets, sakslaste kartulipõllud ja õunapuud, kust sai varastada kartuleid ja õunu. See oli alles elu! «Lutika hea elu,» ütles onku Paul alati, kui tal oli pudel valget taskus ja Ameerika «Kaamel» suunurgas. Onku läks laagrist edasi Brasiiliasse, kohvimägedesse, kus ööd olevat kuumad ja naised eksootilised, või oli see vastupidi? Siin ei ole küll midagi niisugust, aga ma ei tunne veel inglise elu. Olen näinud ainult töölisi.

Eestit ma ei mäleta. Vahel näen unes Haapsalu majakest. Püüan ronida pööningule, sest seal oli palju huvitavat, aga ei jõua iial trepi lõppu. Teinekord otsin Haapsalus oma kassi Tondut või meie võrratut sõjakaaslast Kassi, kes elab vist praegu Meerbecki laagri nr. 15 maja põõsastes. Võib-olla oled teda näinud? Kui oled, saadan tervisi! Eesti unenägede-majades on alati tühi või mahajäetuse lõhn. Inimesi ei ole kuskil.

Inglismaal on ka oma iseloomulik lõhn. Peamiselt desinfektsioonivahendid.

Täna on laupäev. Mimmal on vaba päev ja Mämmäl ka. Me lähme linna. Proua Boller õpetas mulle täna hommikul, kuidas inglise moodi noa ja kahvliga süüa. Ta pakkus mulle muna ja peekonit. Ma oleksin pidanud ütleva «ei, aitäh», aga mulle maitseb inglise peekon, kui see on hästi ära kõrvetatud. Proua Boller kõrvetab kõik oma toidud, kui ta neid just vees ei keeda, ja ma istusin lauda. Ma sõin juba päris isuga, kui proua Boller tuli minu selja taha ja hakkas minu käsi liigutama, ikka nuga üle kahvli, nuga üle kahvli. Saan aru, et Inglismaal stüüakse hoopis teisiti kui mujal. Toit liikatakse kahvli valele poolele. Ka herved. Sa pead kõike osavalt balansseerima kumeruse seljal terve tee suu juurde. Arvan, et siin tuleks kahvlid kiviga lamedaks lüüa. Mimma ehmatas, kui ma sellest temale rääkisin, ütles, et vaata, et sa seda ei tee! Bolleritega on juba paar asja juhtunud, millest ma praegu ei räägi.

Mämmä riietab ennast hoolega ja maadleb igasugu kummist hoidjatega: tal on kõhuhoidja, rinnahoidja, sukahoidja. Riietumine võtab poole kauem kui laagris.

Minul on ka ilusad riided. Inglise kooli mundri *gym slip* pluus, kampsun ja tumesinine vihmamantel kapuutsiga.

Ma imestan, kui palju asju naised vajavad 'vabas maailmas'. Suurem osa läheb näo peale, kuni 'nägu on ees'. Vanasti aitas kulmupulgast ja naeratuses, nüüd on naeratuski peale värvitud. Aga pean kiitma. Kui me lõpuks lahkume, näevad Mimma ja Mämmä välja just nagu inglased. Ja täna ei ole vaja hiilida tagatrepist nagu siis, kui ma ei tohi siin olla. (Ma lippan siis läbi köögi, kus poola kokk kindlustab, et tee on vaba.) Ma võin nädala lõpul olla haiglas kümnest neljani. Enne, pärast ja öösel on jälle kapiuks lahti, igavene lidumine kempsu ja närviline kuulatamine uste taga. Laupäeva õhtul on ka ainuke võimalus vannis käia. Mämmä läheb ausalt vanni suure pambuga ja mina pean jälle edasi ja tagasi jooksuma, nii kiiresti kui võimalik. Kunagi ei tea, millal mõni uks võib lahti minna või keegi tuleb trepist. Kõige suurem on hädaoht siis, kui mul on juba öösärk seljas ja käterätt ümber pea.

Oleme valmis. Ma katsusin Mimma ja Mämmä kübaraid enesele peegli ees pähe. Meil ei ole varem olnud nii suurt peeglit, et näeks tervet pead. Mimma ütles, et lähme

pildistaja juurde ja laseme teha perekonnapildi. «Kolm tuvi Inglismaal,» naeris ta lõbusalt. Emal on alati hea tuju, kui meetron on haiglast ära läinud, maale, oma koertega.

Haigla eesöues on palju kevadlilli ja rhododendroni-põõsaid. Ilm on ilus ja päike paistab. Cookridge on Leedsi linnast väljas, teisel pool orgu ja Bollerite mäenõlvakut. Seal edasi algavad lagedad Yorkshire'i *moor*'id, mis olevat väga kuulsad. Ma saan aru, et kõik inglise asjad on kuulsad. Sellepärast inglased ongi nii uhked ja välismaalased on teenijad. Poola kokk viib meid vahel linna oma autoga. Täna sõidame bussiga. (Ma tunnen seda bussisõitu hästi, aga ei taha sellest enam rääkida.) Hoiame üksteise käest kinni. Peame aeglaselt käima, sest nii Mimmal kui Mämmäl on kõrged kontsad.

Mämmäl on ka veel veenihoidjad sukad! Ma imestan, et tal on kõikide hoidjatega võimalik maapinnal püsida.

Linnas on palju inimesi. Ma ei ole harjunud nii paljude inimestega. Mäletan esimest laupäeva kohe pärast siiatulekut. Läksime esimest korda riideid ostma. Inimesed vahtisid meid ja meie laagririideid. Aga me kadusime ükshaaval suure äri riietusruumi ja kui väljusime, ei tundnud keegi meid ära. Me jätsime need endised inimesed sinna kardinat taha. Mul oli siiski natuke kahju. Need endised riided olid tuttavamad ja kuigi see uus ja hoidjatega kindlustatud Mämmä on nüüd uhke daam, oli ka vanal oma väärtus. Vanale võis kaela hüpata ja ümbert haarata, ilma et mingi kumm kuskil katkeks.

Suure kaubamaja ühes osas on toidud, seal edasi riided, mänguasjadeni välja. Viimane osakond huvitab mind väga, aga meil ei ole veel nii palju raha — pean ootama sünnipäeva või jõulusid. Mimma ostab mulle peamiselt raamatuid, et ma õpiksin inglise keelt. Aga nagu ma seletasin, mul ei ole kuskil asju hoida. Haiglas tuleb neid peita ja ma ei saa neid kätte. Bollerite juures peavad nad kohvris olema. Minu 'majas' saab kõik märjaks.

Jalutame poes ringi, niisama asju imetledes. Lähme sööma kaubamaja restorani. Päev kaob kiiresti. Pildistamine võtab ainult paar minutit. Mämmä teeb ette oma '*photograph gesicht*'i — väikse suu, nagu vanasti olevat olnud moes. Naistel pidavat olema väike suu. See näitab tulevase mehe vanematele, et ta palju ei söö.

Haiglasse tagasi sõites oleme vaiksemaid. Mämmä kannab mitut pakki süles ja Mimmal on kandekott täis kudumislõnga. Ta koob eesti mustritega kindaid ja kampsuneid ja teenib sellega raha juurde. Teised töölised ja õed ostavad.

Tagasisõit on kuidagi kurvem. Mämmä ohkab tihti, aga ka sellepärast, et kummid on kitsad ja jalad valutavad. Mimmal on ka pisut vesine ilme näol.

Mida ligemale jõuame haiglale, seda vajalikum on mõelda asjadele, mida me veel teeme, enne kui vaba, hea aeg lõpeb ja me peame jälle minema igatüks oma teed. Ma ei saa aru, miks meie ei tohi koos elada.

Teine asi, mis mulle Inglismaal ei meeldi, on seadused. Igal pool on seadused. Siin ei tohi sülitada, seal ei tohi suitsetada, ei tohi istuda, ei tohi puudutada, ei tohi seista, ei tohi kõvasti rääkida, ei tohi ronida — ei tohi nii, ei tohi naa. Just nagu kümme käsku piiblis. Üks naine pilkas laagris, et Jumal olevat inglane. Võib-olla ongi?

[- - -]

Mämmä tõuseb voodi servalt, kui ma prahvatan haiglatuppa ja viskan end talle sülle. Me kukume mõlemad tagasi voodi peale. Mimma tuleb istub meie kõrvale ja paneb käed meie ümber, nagu pommitamise ajal. Seekord ainult rõõmust.

Ma ei julge veel rääkida. Eesti keel on võõras. Mimma ajab ennast lõpuks üles, nuuskab valjusti nina ja pühib prille. Me hakkame naerma. Me ei ole teineteist näinud ligi kolm kuud. Mimmal on uus soeng. Mämmäl uued hambad. Mõlemal uued prillid. Mämmä on paksem, Mimma kõhnem. Mämmä vaatab mind ülevalt alla ja leiab, et ka mina olen kõhnem. Võib-olla näengi juba välja nagu inglane? «Nad ei sööda sind.» Mämmä läheb kiiresti süüa otsima riidekapist, mille alumine osa on täis plekk-karpe, ja hädaldab edasi. «Lahja inglise toit. Rasv ja vitamiinid kõik välja keedetud.» Ta pakub mulle inglise biskviite, mis ei ole palju paremad. Kuivad ja maitsetud.

Ka tuba on muutunud. Mitte enam nii tärgeldatud ja triigitud. Mämmä suurrätt katab üht voodit, teisel on kootud sall. Kummutil on pitslaudlina ja terve rägastik perekonna-

pilte. Uus foto, mis võeti esimesel linnasõidul, on aukohal, uhkes hõberaamis. Mimma on raami külge kleepinud sildi: «Kolm tuvi».

Söön isuga, sest kõht on tühi. Meie saame ka vahel biskviite ja kooki, jäätist ja *jelly*'t kuu lõpul, kui on üldine sünnipäeva-*tea* läinud kuu sünnipäevalastele. Minu sünnipäev tuli ja läks. Sain üksteist. Leidsin hommikul taldrikult tüki seepi ja näopesemise lapi. Ootasin Mimmat ja Mämmät terve päeva. Nad vist unustasid? Ei tea, kas nüüdki on meeles? Ei julge küsida. Seda ei ole veel elus juhtunud. Vaatame üksteisele otsa. Igapähele on nüüd omaette elu.

Mimma leidis bussis, et minu eesti keel on hädaohus. Mulle olevat tekkinud aktsent. Ta arvab, et pean hakkama eesti keelt valjusti lugema, ja kohe alustama. Mina lootsin minna metsa mängima või linna. Aga siis Mämmä kurtis, et temal on samuti keeleprobleeme ja vaja harjutada inglise *th*'sid ja *ough*'sid. Mina olen ainuke, kes saab teda õpetada.

Niikaua kui meie harjutame *th*'sid, koob Mimma müügikampsuneid.

«Kus on su sukad?» küsib Mämmä äkki, nähes mu paljaid sääri. «Ma saatsin sulle uued sukad. Kas said kätte?»

Mina ei tea sukkadest midagi. Lastekodus ei kannu keegi pikki sukki. Vahetame Mimmaga pilgu. Mimma raputab pead. Vastan: «Sukad on pesus.»

«Kus on su käekell?» küsib Mämmä juba murelikult. «Ja su ilus kaamelikarvadest mantel?»

Ma ei ole kunagi Mämmäle valetanud (noh, peaaegu mitte kunagi). Aga Mimma raputab uuesti pead. «Mis neist enam!» vastab ta minu eest.

Need on juba täiskasvanu valed. Meie vahele on tekkinud saladused. Oligi hea, et ma sünnipäeva ei maininud. Võib-olla on jälle midagi, mis on keelatud?

Aga, taevale tänu, Mimma hüppab üles ja ütleb rõõmsalt: «Mis me siin aega viidame, sünnipäevalaps ootab kingitusi. Mõtlesime sinule sünnipäeva hommikul ja jõime teed sinu terviseks.»

Ta seletab, et sünnipäevakook on haigla külmetuskapis. Peame ootama, kuni poola kokk tööle tuleb. Tema *shift* algab alles kell neli. Salajane mure murtud, läheb lugemine paremini. Me lähemegi lõpuks välja jalutama.

Soe. Üks harvu päikesepaistelisi päevi juuli lõpupoole. Terve nädal oli ilus, aga see on esimene võimalus olla jälle väljas, looduses. Otsin üles tuntud kohad. Ronime Mimmaga kivimurrus. Peatume metsaserval ja vaatame üle oru Bollerite maja poole. Katus paistab lehtes puude vahelt. Kirsipuu on kahar ja kindlasti kirsse täis. Tahaks minna vaadata. Aga tean, et ei saa. Teistest olenev inimene ei tohi teha, mida ta tahab. Ta ei saa ka alati, mida ta tahab.

Jalutame, jalutame, aga kõik teed on ajast ja inimestest piiratud. Mimma jälgib käekella. Mämmä närveerib juba, et võib-olla kokk on unustanud. Mina pean kella kaheksaks lastekodus tagasi olema. Aega tuleb varastada, kui seda ei ole lubatud. Varastada ja valetada. Tean, et Hetti, Helga, proua Turner on kõik ajavargad.

Woods on tegelikult ainuke aus inimene lastekodus. Ka üsna pisikesed. Kui sa ei meeldi, ta vihkab sind. Kui meeldid, oled tema lemmik. Teised naeratavad näkku, aga pilkavad seljataga. Mul on temast kahju. Arvan, et ta ei teagi, mis juhtub tema oma majas.

Ja Mämmä on aus. Ka siis, kui ta ei ole. Mäletan, kuidas ta huuled kokku pigistas, kui õde tuppä tuli ja küsis, kas mina veel siin olen. Olen otsustanud, et ülemustega ei tohigi aus olla. Sulle võib juhtuda hirmsaid asju, kui sa tõesti ütled, mida sa mõtled. Ja nemad lasevad su töölt lahti, saadavad su Saksamaale ja piinavad sind eluaeg, kui nad näevad, et sa neid kardad.

Lähme tuppä tagasi. Poola kokk ei tule veel. Mimma võtab uuesti kudumisvardad kätte. Mämmä hakkab joonistama sünnipäeva-portreed. Mõtlen, kui palju toredam oli laagris, kui Mimma ja Mämmä äratasid mind sünnipäeva hommikul koogiga. Koogil olid alati küünlajupid peal. Kingitusepaki paberid krabisesid, küünlad suitsesid. Teesklesin magamist. Kuulsin ettevalmistamist suure põnevusega, kuni tikkude tõmbamiseni. Esimene ei läinud kunagi põlema. Koogil oli ka Mämmä meelest alati viga. Liiga vähe mune. Ahi liiga kuum või liiga külm. Need olid kõige paremad koogid maailmas!

Mõtlen vahel, kuidas saaks siit minema. Kõik töötavad, et rikkaks saada ja lahkuda. Aga siis nad ostavad ja ostavad asju juurde. Mõtlen juba, et parem oleks hakata pätikis ja elada silla all. Pätil aega küllalt, kõik vajalik on pisikeses kompsus pea all. Ma kardan, et mida kauemaks me siia jääme, seda raskem on siit lahkuda.

Ka Mimma ja Mämmä on hakanud asju korjama. Mimma ostab endale õmblusmasina järelmaksu peale. Mämmä on näinud turul pruugitud grammofooni ja korjab raha, et tuua tupp ja 'ellu' natuke muusikat. Ka minul on tekkinud soovid. Tahaksin endale jalgratast. Unistused, unistused! Vanasti oli sellest küllalt, et sõda lõpeb.

Loe üles asjad, mida sa soovid, ja aeg läheb jälle kiiresti! Vaatan üles. Poola kokk seisabki lävel, kandik käes. Sama pikk ja sale, kurbade silmadega. Mehed ei muutu nii palju kui naised. Ta mahub vaevalt meie lae alla. Tal on kitlitaskus minule apelsin ja kaks õuna, Mämmäle väike pudel oliiviõli jalgade määrimiseks. Räägime saksa keelt, kuigi talle ei meeldi saksa keelt rääkida. Temal olevat sõjast halvad mälestused. Minul ainult head! Võib-olla kõige paremad. Pidime koos surema. «Vähemalt läheme koos!» ütles Mimma alati, kui olime pommivarjendis. Nüüd ei või isegi koos elada.

Mämmä asetab koogi öökapi. Aga mina ei ole veel niisugust kooki näinud. Kook on neljakandiline ja kõva kui kivi. Kaetud mingi valge kipsiga? Koputan küljele. Uhke marmorist hauakivi! Sõnad on siniste tähtedega peale nikerdatud. «Happy birthday David». Mimma ja poola kokk vahetavad pilke. Aga kindlasti parem kui «siin puhkab». Nähtavasti jälle üks inglise komme. Olen juba harjunud, et kõik on teisiti. Ei maksa enast pettumustega pikemalt vaevata. Imetlen kooki nagu pilti, sel ajal kui täiskasvanud räägivad.

Üks ukraina *porter* (pakikandja) olevat tabatud Iiri kõõgitüdrukuga linadelaos. Mõlemad lahti lastud. Ühel eestlannal tekkinud sõprus lenduriga, patsiendiga, kellel ainult üks jalg, aga muud «osad» olla kõik alles, naerdi.

Ikka tahetakse siit minema. Ameerikasse, Kanadasse või abiellu. Laagris oli sama lugu. Näen silmanurgast, et Mämmä uurib kooki, katsub käega ja läheb kirvest otsima. Meil on kirves laagrist kaasas. Kasulik vahel noa asemel. Meil ei olnud laagris nuga. Nüüd päris paras.

«Inglise *Royal icing*,» naerab Mimma.

Mämmä toob kirve ja räiub meile parajad tükid. Kokk pistab terve tüki suhu ja teatab, et peab tööle tagasi minema.

Kook on seest päris pehme. Lakun sõrmi ja avastan, et betoon on tehtud suhkrust. Aga Mämmä ei julge süüa. Kardab, et murrab oma uued hambad. Ja mina muidugi ei peaks sööma. Lubasime minu meetronile, et ma magusat ei söö. Ka mitte võõraid välismaa toite. Kuulub kasvatuse juurde. Ma ei ole veel magusat ära teeninud. Ka niisugune sõrmedega õgimine on keelatud. See käib ahnuse peatüki alla; üks suurim patt!

Sõn sellegipärast ahnelt. Kook ei ole nii hea kui Mämmä koogid, ütlen temale lohutuseks. Aga Mimma seletab, et need koogid on maailmakuulsad ja see kuninglik *icing* samuti. Kook olnud küpsetatud ühele uhkele patsiendile, kes varem ära surnud. Mul oli õigus! Kook oli mõeldud hauakiviks!

Kingitused ilmuvad voodi alt ja riidekapist. Pildiraamatud, joonistusplakk, pliiatsid, uus juuksehari ja uus kleit! Kallistan Mimmat ja Mämmät, aga süda on juba raske. Pean nad lastekodus üle andma. Aga Mimmal on hea idee.

«Jätame asjad siia haiglasse, siis on nad siin, kui tuled meile tagasi.»

Mämmä ei saa aru ja nad hakkavad vaidlema. Kaks noort eestlannat, haiglateenijad, tulevad tagatrepist.

«Tere, tere!»

Mimma sõbrannad. Paar minutit hiljem kuuleme kõvade kandade tippimist koridoris. Üks erariides daam, kõrgete kontsadega kingades ja kitsas seelikus, hõljub uksele. Ta astub tupp ja lööb käed kokku. «Teie, orjad, veel siin!»

Kitlikandjad jälgivad kella. Ajavargad! Erariides naine istub mugavalt voodiservale ja kiidab oma elu. Ta töötab kudumisvabrikus. «Vaba aeg on oma!» Selgub, et temal on isegi oma tuba linnas. Oma mööbel. Ka vist oma voodi ja oma laud. Kindlasti oma noad ja kahvlid. Mis veel rääkida pliidist ja supipajast. See on juba elu, mõtlen, nähes uusi võimalusi!

Minule on toodud kingitusi. Juuksepael. Pisike peegel. Klaasist kaelakee. Kõik toas on naised. Jutt on riietest ja meestest. Ja mida üks või teine ostnud. Korjatakse riidekuponge. Kiidetakse sukki, aluspesu ja 'pärmiga' tehtud lokke. Tuletavad meelde lambavilla. Võib-olla liiga palju kerkinud? Ma ei saa õieti aru, kuidas pärm juustele mõjub. Aga olen juba näinud, et ma ei tea pooligi asju.

Ühel preilil on kosilane, inglane. Vanem mees, kes otsivat endale naist.

«Põetajat!» Põlglikult.

«Parem põetad oma ja küürid oma põrandat kui võõrast,» leiab teine.

Aga esimene arvab, et mees võib äkki leida uue jõu ja naine töötab enda surnuks. «Ega sa seepärast tööst ei pääse!»

«Eesti meestega on veel hullem. Rabad hommikust õhtuni ametis. Tuleb nädalalõpp, ja tuba on täis joodikuid ja kaardimängijaid. Sina muudkui küpseta ja keeda sülti! Puhkamisele ära mõtlegi.»

«Aga inglasega ma abielluksin küll,» arvab üks naistest.

«Mina ka. Ma kuulsin, et inglise mehed pesevad nõusid ja vahetavad titemähkmeid.» Naised naeravad.

«Mees, ükskõik kes ta on, peab olema hea,» pistab Mämmä mämmälikult vahele.

«Hea või halb, peaasi, et on mees!» Uus naer.

Meestepuudus oli laagriski. Imestan, et meestest räägitakse alati nii põlglikult, aga kohe, kui ühest kinni saadakse, on jutt teine. Räägitakse uuesti ühe jalaga lendurist, kes olevat «kõrgemast soost».

«Tamara on õnnega koos. Mõtle, oma maja maal.»

Vabrikutöölisel on ka väljavaateid — vabriku *foreman*'iga, meistriga. Muutun uniseks. Tahaksin heameelega Mämmä sülle ronida ja magada nagu vanasti. Jutt, keel, inimesed, kõik on tuttav. Aga on jälle vaja kella vaadata. Aeg petab meid. Tõmbab mindki oma lõksu, nagu Tuhkatriinut! Hoian Mämmä käest kinni. Ei saa tedagi hoida. Me ei saa ülemustest jagu. Me ei pääse kelladest vabaks.

Külalised lahkuvad lõbusalt. Jääme kolmekesi voodite peale. Koogipuru on igal pool. Mimma oli toonud meetroni köögist kolm taldrikut, aga neist ei olnud küllalt. Ta ei julgenud rohkem võtta: kui mõni õde tuleb sisse ja näeb! Ka sünnipäevapidu oli varastatud ajast ja reeglite vastu. Tubades ei tohi süüa. Mimma hakkab koristama.

Tuppa langeb videvik. Päike on teisel pool maja. Aknast võib näha kõõgi lahtist taigaust ja kuhjaga prügikaste, kuulda õhtusööginõude klirinat ja kandikute loopimist.

Mämmä tuleb bussipeatusse kaasa. Ta pistab mulle kahešillingilise pihku. «Osta endale midagi head.» Mimma viib mu lastekodu väravani ja ta ei vaidle vastu, kui ma palun luba ükski edasi minna.

Poetan Mämmä raha kinga sisse.

Meetron teeb ise ukse lahti. «Mida sa sõid?» küsib ta, enne veel kui uks on suletud. Ta näeb, et mu käed on tühjad.

«Mitte midagi,» vastan. Kõik vastavad «mitte midagi», «ei tea», «mitte mina».

«Kas sõid 'foren' toitu?»

«Ei söönud.» Niipalju on õige.

«Jäätist?»

«Ei.» Ausalt.

Meetron ohkab ja läheb oma tuppa tagasi. Pääsen, aga Hettil on hoopis kaval nägu ees. Ta tõmbab mu kõõki. «Anna üle,» ütleb ta lihtsalt.

Ma katsun ilmsüütut nägu teha.

«Raha.» Ta hõõrub sõrmi.

Muidugi. Mämmä ütles, osta endale midagi head. Võtan raha kinga seest ja annan Hettile. Meil on kaup. Kui oleksin raha andnud meetronile, oleks raha läinud minu nn. pangaarvele ja ma ei näeks seda enam. Woodsi «pangaarvest» võetakse maha karistusrahad, ja keegi ei ole veel pennigi tagasi saanud.

[- - -]

Ma õpin inglise keelt tõsise innuga, sest piinlik on valesti hääldada. Veel piinlikum on, kui kahe- ja kolmeaastased oskavad midagi paremini kui sina. Meetron tahab, et ma

õpiksin ainult «kuninga keelt», sama, mida tema ja õpetajad räägivad. Aga lapsed kooliõues räägivad peamiselt Yorkshire murrakut. «Shurr-up» ja «gerr' in't line» on tavalised küsused, müksuga vastu sääri või selga. Taevale änu, et olin seda Yorkshire't juba kuulnud Hetti grupis ja olen seetõttu kiirem reageerima. Mimma ei taha ka, et ma niisugust inglise keelt õpin. Neil on mõlemal hea rääkida, nad ei ela minu nahas. Kuigi minu nahas elab juba kolm eri sorti inimest. Eestlane, kui olen eestlastega, korralik inglane, kui on tegemist ülematega, ja turutagune Yorkshire «lass», kui olen teiste lastega.

Mul on koolis ka juba juhtunud pahandusi. Kamp vanemaid tüdrukuid tuli tundide vaheajal mu viletsat inglise keelt nõökima. «Naased» imestasid, kui ma läksin kõige suuremale kallale. (Mäletad, Inge, kuidas me kutsusime saksa poisse «naasedeks»? Kas mäletad ka, mida ma sinule õpetasin? Kui on mitu vaenlast, mine juhile kallale.) Järgnes kaebamine. Kiri meetronile. Tema muidugi ei imestanud. Aga mul oli kahju ja häbi, kui banaan ütles, et on minus pettunud. Banaani pärast oleks lasknud ennast klobida.

Siis tuli võimalus meetronile meeldida või vähemalt tema usaldust võita. Kasutasin juhust. Kellelegi mitemeeldimine teeb sind kohmetuks. Kui meetron kutsus mu kõõgist ja käskis mul minna poodi, ei olnud aega seletada, et ma polnud elus veel poest ostnud ja ammugi mitte inglise poest. Hetti vajas mingisugust toiduainet. «Mine «grooserisse» ja too seal karp PAXOT.» Vastasin, et lähen kohe. Mulle raha ei antud. Sisseostud lähivad lastekodu arvele. Jooksin kiiresti väravast välja, aga mul ei olnud aimugi, mis PAXO tähendab. Oli see mingi juurvili, frukt, vürts või mis? Et sõna tee peal mitte unustada, kirjutasin selle kiviga kõnniteele, umbes iga kahekümne sammu tagant. Jõudsingi lõpuks poodi.

«TAXO,» ütlesin müüjale, kui oli minu kord.

«Taxi?» Müüja vaatas mulle imestades otsa. Näitas siis uksest-välja.

«No, TAXO. Box of Taxo.» Mäletasin, et preili Woods oli ütelnud *box*.

Terve poetäis ostjaid kogunes minu ümber. Kõik veerisid, manasid ja kordasid sõna «TAXO» nagu lollid. Keegi ei teadnud, mida ma tahtsin, küll aga seda, kust ma tulin. Kuulsin mõne suust: «Lastekodu laps. Helista ja küsi, mida nad vajavad.»

«Ei, ei!» Mitte helistada. Tore lugu! Esimene meetronilt saadud ülesanne, ja juba kimpus! Ei jäänud muud üle kui TAXO'ta koduteele asuda. Lonkisin aeglaselt tagasi, lugedes kõnniteele märgitud sõna TAXO igal pool, kus ma sellest möödusin, kuni äkki järgmine T ei olnudki enam T, vaid P. PAXO! Jooksin poodi tagasi. «PAXO, PAXO,» hüüdsin juba uksele.

«Ah, Paxo!» Müüjanna nägu löi särama. Ta võttis pika orgi ja õngitses sellega riitulit karbi. Jooksin kiiresti lastekodusse tagasi. Lootsin, et keegi ei olnud veel helistanud. Olin küllalt kaua ära olnud. Kartsin ka, et meetron on juba politsei kutsunud. Arvasid, et olen ära jooksnud.

Meetron ootaski väravas. Ta võttis karbikese minu käest ja noomis mind ajaviitmise pärast. Ma lõin silmad maha ega rääkinud vastu. Olin hirmsasti uudishimulik teada saada, mis see PAXO võiks olla. Pappkarbi pildil oli mingisugune pulbriga kaetud kana-koib. Kana? Seal pisikeses karbis?

Tegin kõõgis asja, kuni Hetti avas karbi. Ta raputas sellest lauale krobekat ja ebaloomulikku värvi leivapuru. Hakkas sellesse kastma seakarbonaade. Leivapuru? Aga miks kutsuda leivapuru PAXO'ks?

See ei ole ainuke toiduaine, mida ei tunne ära paki või selle nime järgi. Tee ei ole tee, vaid on TYPHOO ja LYONS. Kohv on NESCAFÉ. Banaanid on FIFES. Apelsinid on JAFFA'd.

Mimma seletas, et sõja ajal olid inglased kõrvaldanud kõik jaamasildid, et saksa spioonid ei teaks, kus nad on, kui nad siin maanduvad. Arvan, et see oli asjatu vaevanägemine. Sakslastel oleks olnud poodides Inglise rahaga samad raskused kui meil ja neid oleks kiiresti avastatud. Kui nad ei oleks juba esimesel päeval jäänud auto alla — vasakpoolses liikluses!

[- - -]

Kõike on saadaval, kuigi kupongidega. Naised on tihti sukkadeta, odavate kingadega, juukserullid peas. Ma ei ole niisugust asja linnatänavatel varem näinud. Isegi noored nai-

sed ei hooli oma välimusest, on pombuliselt rasedad ja lapsed poolalasti kaasas. Laagris-ki paigati riideid, püüti ennast puhtana hoida, hinnati puhtust ja välimust. Meie kooli ümber on pikad tänavad ridamaju. Uks ukse kõrval, korsten korstna kõrval. Määratud kardinatega aknad teatavad, et siin on igal perekonnal terve maja kasutada, aga neil ei ole võib-olla vett? Mõned väljakäigud on tänav lõpul. Olen näinud, kuidas naised kannavad kaltsuga kaetud õõpotte hommikul haisevasse peldikusse. See juba tuletab meelde laagrielu, aga ma ei saa aru, miks nüüd veel nii elatakse. Olen seda asja uurinud ja jõudnud otsusele, et inglased on nagu sipelgad. Töölisi on kõige rohkem ja kõik teised kuuluvad oma ametiliiki, millest iial välja ei pääse. Suured ja uhked majad meie tänaval on ainult rikkastele — sipelgate maailma kuninglikud elamud, mida teised teenivad. See seletab ka, miks töölistel ei ole kunagi aega, miks neil ei ole iial võimalik rikkaks saada.

Tööliste ja bosside vaheline vaenulikkus on üldine ja seda näeb tihti nägudel. Ühed ei salli teisi, aga vajavad neid, ja teised ei salli esimesi, ometi on nendest sõltuvad. Meie lastekodus on samuti. Meetron on ühe grupi pealik ja Hetti teise. Inglise elu on ka natuke nagu sõjaväes. Hakkan sellega harjuma. *Nurse* ei tohi palatiõde kõnetada, põrandaküürija ei tohi *nurse*'iga rääkida. Alamad peavad püsti seisma, kui ülemused tulevad palatisse. Ülemõde võib meetroniga rääkida, aga arstiga ainult asja pärast. Arst on Jumal. Ei tea, kellega arst räägib? Võib-olla tõesti ainult Jumalaga, sest Jumal on ainuke, kes teda julgeb karistada juhul, kui patsient sureb. Vahekorrad ja sõbrused on kõik täpselt määratud ja valitseb suur kord, mida välismaalased rikuvad, arvates, et ka neil on õigus elada. Mimma seletas, et Eestis olnud samuti vanasti, sakslaste ajal, kui olid «saksad» ja «matsid». Sellepärast öeldaksegi, et Inglismaal on vana kultuur. Et siin on nagu vanasti, nagu pildiraamatutes ja muinasjuttudes. Ridamajades ja vabrikutes on hoopis teisiti, aga sellest ei kirjutata inglise keele õpikutes. Ka mitte sellest, kuidas Mimma teenib ja puhastab meetroni koera, aga ei tohi ise meetronile silma vaadata. Ka eraelus käib pidev sõdimine ja vaenulikkus edasi, nagu sõjaväes. Rahuaja kindralid ei kannu univormi. Reameestel on paar päeva nädalas vabad enese jaoks. Linnaosa, kus tänaval juhtub kõike, kutsutakse «slummiks». Mämmä seletas, et Eestis ei olnud slumme, Venemaal aga küll.

Püüan kõike, mida näen, võrrelda sellega, mis on tuttav. Noored naised katkiste lapsevankritega tulevad meelde lahkunud Hildat, kuigi ma ei ole teda kunagi näinud lapsevankriga. Iseloomustus on riietuses, näonahas, lõuas ja käitumises, nagu oleksid need inimesele sisse sündinud ja mitte lihtsalt tekkinud raskest tööst ja vaevast. Inglismaal on ainult tähtis, kus perekonnas sa sündisid, mis murrakut sa räägid, ja see juhib tervet su elu. Tean, et minust ei saa iial riigimeest. Ka mitte inglasi, ükskõik, kui hästi ma keelt valdan. Inglise on inglased, kui nad on inglaseks sündinud. Teised ei loe. Seda juhtus ka Saksamaal. Arvan, et seepärast minnaksegi Ameerikasse. Ameerikas olevat kõik inimesed välismaalased.

Nüüd, kui ma tean kindlasti, et mind on teenijaks määratud, on mul selge, mida ma ei taha. Teenijal ei ole eraelu. Teenijatest tehakse vahel majapidajad ja nendel on veel vähem eraelu ja vaba aega. Võtan oma elu sihiks otsida eraelu ja vaba aega, ja kui keegi küsib, mida sa tahad saada, kui kasvad suureks, siis on see minu vastus. Eraelu ja vaba aega. Raske on mõelda, et tulevik tuleb igav. Ikka peab unistama ja uskuma, et tulevik toob toredat ja põnevat. Ettemääratud saatuses ei ole midagi unistada peale pensioni ja surma.

Ülemuste elu on parem. Aga mitte nii õnnelik, nagu arvasin. Nad ei salli isiklikkust. Ülemustega rääkides peab tegema ainult seltskondlikku juttu. «Ilus ilm.» — «Kõik on hästi.» — «Ei tea, kas täna tuleb vihma?» on tavalised jutuvained. Tervitused ei vaja vastust. Keegi ei ole huvitatud kõhuvalust ega konnasilmadest. Kui küsitakse: «Kuidas käsi käib?», siis ütled: «Hästi!» Ka siis, kui ei käi hästi. Palatites juhtub tihti, et meetron ja arst tulevad pisikesse ülemuste grupiga haigeid külastama. Nad peatuvad iga voodi kõrval ja küsivad: «Kuidas on patsiendi tervis?» Ikka kolmandas isikus, nagu kuningas. Nad ei arvesta, et patsient ei oleks haiglavoodis, kui ta ei oleks haige. Patsiendi kohus on vastata: «Hästi!» Ei tohi öelda: «Okse tuleb peale. Arvan, et olen varsti surnud.» Kui mõni nii vastab, tekib piinlik olukord. Meetroni nägu muutub mõruks ja grupp liigub kiiresti järgmise voodi juurde. Ikka loodetakse, et haigeid ei räägi haigustest, vaesed viletsusest, töö-

lised väsimusest. Viisakas seltskonnas ei ole kombeks üldse rääkida muust kui ilmast — muidu selgub, et kõik on nõrgad, viletsad ja õnnetud. Ka ülemused, kelle amet on juhtida seda tervet viletsate ja vaeste töölissalka hommikust õhtuni, noorusest vanaduseni ja vabrikust vabrikusse.

Mul on heameel, et ma hakkas elust aru saama ja elureegleid õppima. Südametunnistus ei koorma mind enam nagu vanasti, kui ma pidin alati aus olema. Ma sõidan haiglasse trammiga ja jooksen viimase osa jala. Ütlen siis: «Pidin kaua bussi ootama.» Saan sellega seletada igasugu hiljaksjäämisi. Inimesed ootavadki kunstlikke vabandusi. Keegi ei oota pikka seletust. Nii võib ka võõraid inimesi eemal hoida. Võõraid võib eemal hoida ka lahke naeratuse ja abivalmis lubadustega. «Ah, kui kena teid näha. Pean jooksuma!» — «Kui huvitav! Räägime sellest hiljem.»

Kui kõik on nii hea ja ilus, ei ole ka kedagi süüdistada. Vanasti süüdistati sõda, Hitlerit ja Stalinit, kui midagi viltu läks. Aga kuidas sa süüdistad inimesi, kes ei tee sinule muud kui ainult head!

[- - -]

Kui me lastekodu tänavale jõudsim, hakkas lund sadama. Üks naaber uhkest majast tuli ja palus endale lauljaid akna taha. Tal oli jõulu-party ja külalised. Meetron valis välja paremad hääled. Ka minu. Mina olen ka üks «kõigem»: kõige kuulsam või kõige viletsam. Sel juhul kõige viletsam laulja. Meetron ei piina mind enam laulutundidega, aga ta nõuab, et ma mängiksin pilli, sedasama plokkflööti, noodist.

Me läksime üle tee naabri aeda. Õhtu oli juba liiga pime nootide lugemiseks. Me kogunesime eestoa valgustatud akna alla ja ma piiksutasin niisama laulu kõrvale flöödivilet, kuni pere koer hakkas haukuma. Naabri koer muidugi kohe järele. Varsti ei kuulnudki muud kui koerte haukumist ühest hoovist teise. Hetti rabas pilli mu käest, aga meeoleolu oli rikutud. Külalised plaksutasid meile läbi klaasi ja kiitsid sellegipärast kontserti. Meesteener, keda nimetatakse *butler* 'iks, tuli majast hõbekandikuga ja jagas meile talveõunu ja biskviite.

Pistsin oma jao taskusse ja jäin teistest natuke tahapoole. Suure maja jõuluõhtuvärvid olid sama pidulikud ja soojuse karva, nagu mäletan Eestist. Ka seal oli põsepuna punast, küünlaleegi kollast ja hingeauru halli. Nüüd oli mul ka võimalus jätta oma jäljed lumele, kuhu keegi teine ei olnud veel astunud. Nagu Aadam ja Eeva talvel, paradiisis. Meile loetakse kogu aeg piiblit, aga midagi ei ole kirjutatud paradiisist talvel.

Kas Jeesus sai vahel isa käest peksta? Lonkides endamisi teiste taga, jäin ma hiljaks kõige suuremale sündmusele maailmas, mis juhtus sealsamas meie oma Park Maja esikus.

Kohalikud ajalehed kirjutasid sellest hiljem: «Jõululapsuke jäetud Park Maja trepile.»

Kas see lapsuke turukorvis oli Jeesus Kristus või hoopis keegi muu? Meetron seletas pisikestele, et see oli Lunastaja, aga ainult ajutiseks külla tulnud ja tuleb varsti tagasi saata. Kuhu tagasi? Seda ei seletatud.

Laps oli tavaline, sinisesse tekki mässitud. Tähen dab poiss. Ma jäin uksele suuremate tüdrukute taha seisma, juhuks kui see peaks tõesti olema Lunastaja. Ma ei julgenud veel niisugusele imele läheneda. Äkki käib pauk või tuleb äikesenooli taevast. Olin pisut skeptiline ja mõne paugu ära teeninud.

Enid, Hetti ja vanemad tüdrukud, kelle seltsis ma seisin, olid ka ärevil ja sosistasid omavahel. Ma kuulasin ühe kõrvaga meetroni juttu ja teisega seda, mida räägiti minu taga, ja ma ei teadnud, kumba uskuda. Kas see beebi oli Jeesus või hoopis lahkunud Hilda laps? Ma teadsin, et Hildal ei olnud kodu ega meest. Kui inimesel ei ole kuskile panna asju, ei ole tal ka kohta, kuhu panna last. Ma mõtlesin minna pimedasse tagahoovi vaatama, kas Hilda oligi seal peidus ja mures, et laps kiiresti avastatakse? Et laps saaks sooja ja süüa.

Arvan, et Hettile tuli samal ajal sama mõte. Ta ütles midagi Enidile ja kadus kiiresti pesuköögi suunas.

Ja siis tuli politsei. Valju sireeniga. Ambulants suure tuututamisega. Kõik oli üleliigne. Laps ei vajanud kumbagi. Ta isegi ei kisanud, kui Woods võttis ta korvist välja ja

kandis süles, kiigutas teda ja tegi emalikke hääli. Imestasin uuesti, kui hell ja õrn ta võis olla inimhingedega, kes ei nõudnud veel eneseõigust. Ma arvan, et Woods igatseb endale ingleid. Ta soov täituski sel õhtul.

Ka mina olin valmis uskuma, et õhtune ime oli tulnud Jumalast ja mitte Hilda häbist. Ka Jeesus oli sündinud väljaspool abielu.

Meid koguti söögituppa. Amelik, mehelik, mundris naine kõnetas meid tõsiselt. Ta küsis, kas keegi oli midagi näinud. Midagi kuulnud? Kas keegi teab midagi? «Nüüd on paras aeg saladusi pihutada, sest need avastatakse niikuinii, ja siis tuleb pahandus.» Ikka karistusi! Ähvardusi! Põrgutuld!

Vaikisime. Laps viidi minema.

Mõtlesin hiljem voodis, et kui see oli tõesti Jeesus Kristus (ja võib-olla oligi), siis oli ta nüüd kuskil riigi pulkwoodis. Piiblis on jutt, kus Jeesuse vanemad unustavad ta koju ja avastavad alles kolme päeva pärast, et poeg ei ole kaasas. Nad peavad tagasi pöörduma, leiavad ta Templis, jne. Seiklus lõpeb hästi. Aga keegi ei seleta, kas Joosep oli vihane Jeesuse tembu peale. Arvan küll. Ja missugune ema ei pane kolme päeva jooksul tähele, et tema laps puudub? Need on kõik küsimused, mida keegi ei seleta. Kui neid esitad, saad veel karistada pealegi.

Magamistoa kõnelusest õppisin ma paar huvitavat asja juurde. See ei olnud esimene imik, kes jäeti lastekodu trepile. Paar tüdrukut uhkustasid, et nemad olid niiviisi sündinud. Sosistati ka jälle poistest, armulugudest. Aga keegi ei teadnud, kuidas elada nii, et ei juhtuks üht äpardust teise järel. Kellelgi ei näi olevat kindlat plaani.

Ma tunnen vahel hirmu, kui täiskasvanute elusaladuste koorem hõljub meiegi magamistoa üle. Pikk elu ees, mis katab meie und nagu hiigelingli tiib. Kes usub Jeesuse Kristuse uuestisündi? Tegelikult mitte keegi. Aga kõik on valmis uskuma Hildasse, pattudesse, pahandustesse, pettumustesse.

Võib-olla ongi nii parem? Me jääme edasi ootama. Meie ei pea oma jõuluettevalmistusi rikkuma. Kui Lunastaja oleks tõesti tulnud? Kui ta oleks meie seas, jääksid ära igasugused *party*'d ja pühitsemised. Jääksid ära jõulud, lihavõtted, ülelõõnismispühad ja nendega koos jänkud, värvitud munad, jõulukuused, küünlad ja kingitused.

Vaatan aknast välja lumisele õuele. Iga puu ja põõsas on vatiga kaetud, loodusest kaitstud. Puud ja põõsad ei muretse üldse saatuse pärast. Ainult inimesed muretsevad hommikust õhtuni. Keegi ei usu, et iga asi on omal kohal. Et Jumala kord on maa peal «nõnda nagu taevast». Ometi nad kordavad neid sõnu iga päev. Mida uskuda? Keda uskuda?

Homme on jõuluõhtu. Homme lähen haiglasse Mimma ja Mämmä juurde. Mämmä teab alati, kuidas seletada keerulisi küsimusi ja mõistatada maailma saladusi, vahel ühe sõnaga. See sõna on JUSTAMENT. Tähendab: ilmaclu on! Kas sa usud või ei usu!

MEIL ON KÕIKE, MIDA INIMENE VAJAB. AGA MIDA SOOVIB SÜDA?

Mämmä on jäänud peatuma Bollerite oru servale, nagu vastu tuult, käed kampsuni taskus. Lähen ta kõrvale seisma. Kui ma olin väike, siis panin oma pea Mämmä pea kõrvale, et näha, mida tema näeb. Või me panime kõrvad kokku, et ma kuuleks, mida tema kuuleb. Vahel ainult südame hääli. Või oli kellegi sünnipäev Eestis, kuhu ei saanud kaarti saata, ja tuul pidi olema sõnumite postimees. Vaatan ja kuulatan, aga haigla ümbrus ei ole muutunud novembrist saadik. Vihmapilved keevad tumedalt pea kohal, tuul vingub läbi oru kumeruse ja silub rohukõrred maa ligi. Loodus allub tuulele; arg peni peremehe saapa ees. Põllud on porised ja umbrohi närbunud. Siin ei ole midagi vaadata, mitte midagi uut, kuigi kuupäev on märgitud kalendrisse punase pliiatsiga: 23. märts 1951 — «Kolm aastat Inglismaale tulekust.» Kolm aastat Bollerite oru serval, maailma lävel seismist, aga me ei ole veel kaugemale jõudnud. Kolm tamme, mis painduvad tuules, aga ei pääse liikuma.

Mämmä püüab oma uut pearätikut. Rätik lehvib ja paisub ta hallide juuste lainetel; puri hallil merel. Kingitus on Mimma meetronilt, uuest riidest, mida kutsutakse *nylon*'iks. Tuletab meelde langevarjusiidi. Libe, ei seisa peas ega lase õhku läbi, aga

muidu ilus. Sellega oleks tore joosta allamäge, vastu tuult ja tõusta õhku nagu tuvi, aga Mämmä ei luba. Ma tahaksin, et me oleksimegi need kolm tuvi seal esimesel fotol, sest olla inimene on igavene maadlemine Jumala, saatuse, ülemuste ja ametivõimudega ministriumides.

Mämmä ootab sõnumeid, ta loodab muutusi meie saatuses, aga ma arvan, et need ei tule ülevalt. Need tulevad linnavalitsusest ja kontoritest, kus on meie dokumendid ja paberid. Kui need ei ole ära kaotatud. Kardan, et on. Nii palju välismaalasi on lahkunud Ameerikasse, Kanadasse, Austraaliasse, et kõõgitöölised ja porterid on kõik võõrad. Kõõgist ei tule enam kooki ega jäätist. Poola kokk läks tagasi Saksamaale. Aga meie, meie oleme veel siin, nagu hambaarsti ooteruumis. Ent keegi ei hüüa meie nime. «Meie kord tuleb,» ütleb Mämmä lohutavalt ja patsutab mu põske. Aga ma olen hakanud küsitlema seda igavest lootust ja paratamata saatust. Ma tean, et me peame oma vaba tahtmise seadma teiste järele, et ka neile anda vaba voli. Me oleme kõik samas kilukarbis ja vaba voli ei luba rohkem kui pöörata paremalt vasakule. Miks on inimesele antud elu, kui ta ei tohi muidu elada kui ülemuste armust? Ülemused ulatuvad nähtavasti Jumalani välja? Ma kardan, et kohe kui minust saab täiskasvanu, tullakse uute paberitega ja öeldakse: «See inimene on nüüd täiskasvanu ja ei tohi enam vabalt elada. Vabadus käib inimseaduste vastu.» Ja mind määratakse kiiresti eluksajaks pimedasse vabrikusse tööle. Mõtlesin üksvahe, et vabrikutöö on parem kui haiglatöö, aga eksisin. Eestlased, kes on vabrikutes, kaotavad juba oma kuulmise, ei näe päevavalgust enne laupäeva ja neil on ainult kaks nädalat aastas puhkust. Mõtlesin, viieks aastat jooksul vaevalt kaks aastat vabadust!

Mimma käis korterit küsimas. Esiolgu võetakse ainult inglasi nimekirja. Tsiiviliseeritud maailmas peab igal inimesel olema oma tuba ja matuseplats. Me võiksime endale osta matuseplatsi ja seal elada, aga ka see on keelatud. Ainult surnud on seal maaomanikud, vahel esimest korda ja mitte kunagi elus.

Nii kaua kui Mämmä loeb oma muresid Jumala kõrva, ei ole minulgi muud teha. Jumal on kõik nii ilusasti loonud, aga inimasjades on kindlaid puudusi. Ka see tekitab muret. Ma uskusin, et Jumal hoolitseb kõigi ja kõige eest. Hirmus mõelda, et eksime selleski.

Me õpime koolis tundma Inglismaa kolooniaid. Tahaks hakata maadeuurijaks. (Kui maailmas on veel midagi järel, mida uurida.) Aafrika, Aasia, kõrbed ja lõunamere saared on kõik juba avastatud. Maailma uurijad on ainukesed, kes võivad maakeral vabalt liikuda ega ole ülemuste käsutada, allpoole kuningat. Paljud uurijad olid Yorkshire'st. Mõni võib-olla isegi siit külast. Arvan, et Inglise kolooniad tekkisid ühel külmal pühapäevahommikul nagu täna. Härra Gordon või Livingstone või mõni teine tõusis äkki sohvalt ja ütles naisele: «Kurat, ma olen kaelanüüd tüdinenud ülemustest, külmadest magamisubadest ja jäätanud väljakäikudest. Ma lähen otsima vabadust ja soojemaid maid!» Ja läkski! Naine jäi koju, aga tuli varsti järele. Uurijad avastasid pea, et maailm on täis välismaalasi, keda võib võtta teenistusse, haiglatööle ja vabrikutesse. Ja siin me oleme!

Ma tahaks avastada üht uut maad, kuhu võetakse naised, lapsed ja kopsuhaigeid.

Mämmä astma on halvem. Eraviisiline süstimine on seaduse vastu. Aga arst ise keeldub süstimast. Ta annab ainult tablette. Kui pillid ei aita ja Mämmä ei saa enam hingata, teeb Mimma temale salasüste Saksamaalt saadetud ampullidega. Arst naerab ja kiidab. «Näete, pillid aitavad.» Tõesti, Jumal on inimasjadega päriselt plindris!

PROOVISIN SAATUST, NÜÜD SAATUS PROOVIB MIND

Mämmä tunneb ennast halvasti ja on voodis. Me panime akna kinni ja Mimma hiilib meie toa ja meetroni korteri vahet kamprisalvi purgiga ja kuumaveekannuga. Süstla-kauss ja kõik, mis käib sellega kokku, on pappkarbis voodi all. Minu hooleks on vaadata, et mõni õde või *nurse* ei tuleks ootamatult tuppa ega näeks, et siin on tegemist astmaga ja mitte harilikku külmetusega.

Mämmä ise hingeldab ja seletab, et rahuajal on arstidel hoopis teised kohustused ja vastutused kui sõjaajal. Mõtlen: uus sõda lahendaks ühe ropsuga kõik need rahuaja prob-

leemid, mis on meid puntrasse sidunud. Kellelgi ei oleks enam aega teenijatube jälgida, büroodes inimesi lahutada, ooteruumides järjekordi pidada. Keegi ei oleks hommikust õhtuni tööl. Rikkad ja vaesed kannataksid koos. Sa võiksid magada, kus tahad, süüa, mis kätte juhtub, ka kui sul ei ole kahvlit.

Mämmä on täna pisut tervem. Süstimine aitab alati ja kuigi ta hingab raskelt ja lamab kinniste silmadega, on ta jälle endine. Ma kardan kõige rohkem, kui ta muutub võõraks. Arvan, et surnud muutuvad kõik enne lahkumist võõraks, sest Mämmä ütles, et seal «teisel pool» olevat inimene hoopis teistsugune. Niikaua kui Mämmä on oma nägu, võib loota, et ta ei hakka veel selleks teiseks, keda ma ei tunneks. Raske on mõelda, et ma Mämmät ei tunneks. Mämmä lohutas mind kunagi varem, kui ta arvas, et võib surra, ja seletas, et kui mina suren, siis tema tuleb minule vastu ikka endisena, et ma ta ära tunneksin. Ongi õige mõte, sest taevariik võib olla päris õudne, õndsusele ja inglitele vaata-mata, kui kõik su ümber on võõrad.

Tunnen ennast abituna. Kui tal oli laagris kurk haige, hoidsin ma lusikat küünlaleegi kohal ja soojendasin oliiviõli niikaua, kuni ta korjas kokku vajalikud kaelasidemed: tükk rasvapaberit, vatti, vana villase suka, pehme õhukese salli ja pleetnõelad. Nüüd ei saa ma muud teha kui istuda voodi kõrval ja hoida tema kätt. Nagu tema hoidis minu kätt, kui ma olin haige. Või ta luges minule.

See tuletab meelde, et meie pampudes on mitu raamatut, mida me ei ole ammu luge-nud. Samad piiblijutud, «Jeesus poisikesena» ja Buddha elulugu saksa keeles. «Das Mysterium von Golgatha». Need on Mämmä lemmikud, aga trükitud vanade tähtedega, mis ma olen unustanud ega oska enam kiiresti lugeda. Panen ka piiblijutud kõrvale. Mämmä ei ole veel saanud õigeid vastuseid oma viimastele palvetele ja me vajame kii-remaid lahendusi. Valin «Daani kokaraamatu». Siin on midagi kindlat ja positiivset, mis annab jõudu ja tahtmist edasi elada. Näiteks juba kohe «Punasõstra-keedis». Mõtled läi-kivatele punastele marjakobaratele ja suu hakkab vett jooksmas.

«Paradiisiõuna» retsepti jätan lugemata. Ma tahan, et Mämmä kuuleks retsepte, mis on mõeldud keetmiseks siin ilmas.

Mulle meeldivad sõnad «tarretis» ja «pärmivaflid», ka «frikassee».

Toidud ja värvid käivad kokku, ka sõnade kõla.

Hall ei ole isuäratav värv. Täna on kõik sedasama inetut halli värvi kui haigus ise. Hilissügisene vihm peksab vastu kinnist akent. Puud ja põõsad painduvad talvele lige-male. Haigla prügitünnid on jälle täis ja ajavad üle. Prügi lendab õues ringi. Kui mõni inimene hakkab niisugusel päeval surema, ei ole tal isegi rõdult ega aknast ilusat viimast vaadet maailma. Siin haiglatoas ei ole isegi ilusat seinapaberit. Kõik on julm valge või hall. Ka Mämmä.

Hakkan lugema: «Küpsetatud vasikamaks. 1 maks, 3 sibulat, 1 muna, 2 lusikat riiv-leiba»...

Mämmä teebki silmad lahti ja ajab ennast poolistukile. «Ära unusta hapukoort», ja langeb siis tagasi.

Mul on hea meel! Mämmä kuuleb mind ega mõtle enam surmale. Ta mõtleb juba küpsetatud sibulatele ja kaetud laudadele. Panen raamatu kõrvale ja annan talle tänuliku musi kamprist lõhnavale põsele.

Elu parasvöötmes

I

Tulin kabinetist välja. Keerasin ukse lukku ja ütlesin asetäitjale, et lähen nüüd peavalitsusse. Kell oli juba pool neli.

Asetäitja hoiab oma kabineti ukse alati pärani, siis saavad koridoris liikujad näha, kui palju temal seal laua taga tööd on. Läksin välisukse poole ja kuulsin, mismoodi ta seal asju ajas:

«Ja dvumjaa rukaami za vaaše predlažeenije! Dvumjaa rukaami!»

See on nii suur riik, et kontorites istujad unustavad oma emakeele ära. Just sel sügisel sattusin ühte äärelinna köögiviljapoodi, kus vanaldane eesti naine tahtis kapsapead osta, müüjanna oli ka eestlane, aga ostja näitas näpuga üle leti kapsaste poole ja õpetas:

«Neet-neet, eeta kapusta naleevo. Naleevo-naleevo!»

Ja müüjanna küsis tasakesi naeratades:

«Mida te soovisite?»

Inimesed kipuvad unustama, kus nad elavad, kui midagi parajasti müüakse või niisama antakse. Nii suures riigis lähevad väikesed asjad sassi, kui vähegi lõõgamale lased. Jätsin ameti-«Volga» parkimisplatsile ja läksin kohvikusse.

Istusin akna ees laua taga ja vaatasin välja. Kohvikusaali ühte ülanurka oli asetatud suur valjuhääldi ja selle seest tuli ilus muusika. Väljas liikusid inimesed mööda kõnniteed mõlemas suunas ühesuguse kiirusega. Oleks tuuline või vihmane, siis võiks aknast veel mugavamalt vaadata. Muidu oli oktoobrilõpu kohta ilus ilm, mina olen maapoiss ja tean, mis tunne maa seest ja õhust tuleb, kui kartulid võetud ja muud maatööd lihtsalt valmis. Siis on rahu, mida harilik linnainimene oskab ehk televiisorist ja teatrist otsida.

Vaatasin kohvikuaknast välja. Siit jäi paari kvartali jagu maad tulevase ooperimajani. Ma olin ehituse plaani ajalehes näinud. Muidu kasvas ehitusplatsi territooriumil üks haruldaseks kuulutatud puu, aga ehitus ise veel ei käinud, sest loodusekaitsjad ähvardasid kõige hullemaga neid, kes «Traviatat» või «Tormide randa» soovivad kuulata kunagise kännu kohal istudes. Läksin koju.

Naine oli mulle ja lastele suitsutursast salatit teinud. Istusin üksinda köögis ja sõin. Turska oli Läänemeres viimastel aastatel nii palju, et üks Eesti kalurikolhoos tegi tursakalast krabipulkade imitatsiooni. Sisikonnad keedeti šampooniks. Minul on juuksekasv keskmiselt hea ja kiilaspäisuse probleemi pole ette näha. Tegelikult mäletas vanem eesti rannarahvas küll, et enne Teist maailmasõda lõppes ka Läänemeres kilu peaaegu täiesti otsa ja selle asemel pidi turska püüdma — nagu nüüdki. Mina olen suure kolhoosi ookeanilaevastiku peamehaanik, seal on teised mured.

Kell hakkas juba kuus saama. Meie lapsed pidid parajasti kumbki oma treeningutunnis olema. Kööki oli kuulda, kuidas magamistoas riidekapi uks kinni ja lahti käis. Tõusin

laua tagant üles. Salatil oli nii hea maitse, et urgitsesin keeleotsaga hambaid. Naine oli endale siidkleidi selga pannud ja sidus seinapeegli ees ilusa lehviga vööd kinni. Võtsin valge särgi ja lipsu. Oli aeg, meil on niisugune komme, et käime üks kord kuus kontserdisaalis. Ma olen vaadanud, et publiku seas on veel teisigi meiesuguseid, kellel on oma traditsioonilised istekohad ja kes mujale ilmselt ei tikugi. Meie kohad on rõdu esimeses reas.

Minul on lapsest saadik nõrkus lipsusõlmede vastu. Kui ma neid kodus peegli ees teha saan, siis mõjub see mulle nagu iseenda olemasolu kinnitus.

Rõdu esimesest reast on hea orkestrit vaadata, ja suur sümfoonia kestab harilikult pool tundi. Nii on pillimehed mulle näo järgi kõik tuttavad. Minusuguse kuulaja elus tuleb ju samasuguseid situatsioone ette nagu orkestrantidel pikkade pauside ajal, kui nad pööravad ainult partituurilehti ja hoiavad pille niisama põlvedel. Kontoris kirjutuslaua peal on kalender, ja igal hommikul pööran mina seal uue lehe.

Suur viinavastane kampaania oli viimase suvega pooled pealinna baarid alkoholivabaks muutnud, ja meie läksime ühte niisugusesse. Mina tunnen selle asutuse uksehoidjat nii kaua ja hästi, et baari uks tehtaks minu ees lahti ka siis, kui järjekord ümber nurga ulatuks. Eks šveitsritel ja baarmenidel oli nüüd raske aeg, salaja viinamüümise eest ähvardati päevapealt lahtilaskmisega. Andsin vana tutvuse poolest uksemehete kolm rubla, kuigi ilma selleta oleks ka saanud.

Naine rääkis. Ta silitas mahlaklaasi ja küsis, kas mul on mõnda tuttavat partei- või ametiühingubossi, kellest meile oleks abi loota. Kultuuritöötajate ametiühingu kaudu pidi kevadeks kokku pandama turismigrupp, mis läheb kaheks nädalaks Pariisi. Ja tema tahaks nii kangesti. Ma mõtlesin. Tema oskas Pariisist unistada juba tüdrukuna, enne seda, kui me üldse tuttavad olime. Ütlesin, et üks mees on mulle vist nii tuttav küll. See mees hoiab suures parteimajas juba mitu aastat ühe käega kinni miisugusest roolist, mis saaks naise lapsepõlveunistuse tõeliseks muuta. Ma olin temaga maipühade eel ühes kaubalaos kohtunud — parteimees käis sealt punast loosungiriidet välja kirjutamas.

«Ei tea, kas tal praegu seal parteimajas aega on, neil ju talvel kongress tulemas,» kahtles naine.

«Ma küsin, millega mina temale kasulik olla saan, küll siis aeg ka üles leitakse,» vastasin ja naine ohkas.

Elu tahab elamist. Mina ei ole luuletusi kirjutada proovinud, ja mul pole üldse niisuguseid looduslikke celdusi, mille pealt saaks kasu lõigata. Aga mina ei ole ka selles süüdi, et see suur riik on meesetele omad reeglid ette andnud. Sellepärast olen mina igasuguseid tutvusi soojas hoidnud.

Olen ükskord öösel suure reisilennuki illuminaatorist Pariisi tulesid näinud. Lennuk läks Moskvast Las Palmasesse. Kolhoosil on kuus ookeanitraalerit, mis teevad Las Palmases kaks korda aastas läbi kolmenädalased remondid, ja mina olen tegelikult remondiosakonna juhataja. Kui ma töötasin veel tavalise traalimehaanikuna, soetasin sealsete salakaubitsejate peameestega tutvust ja nii on nemad minu käest kümne aastaga saanud osta pool tonni pobiiti. Tallinnas asub üks rauatehas, kust ma saan seda pobiiti alati nii palju, et Las Palmases pole häbi ringi liikuda. Viimane kord keevitasin ühe kotitäie metalli laeva masinaruumi raudseina sisse ja tollimehed ei viitsinud seda sealt otsidagi. Laev läks merele, mina ootasin oma kabinetilaua taga kannatlikult veebruarikuud, kui toosama laev jälle pid' Las Palmasesse minema. Mõtlesin, kui hea oleks siis öösel lennuki pardalt Pariisi peale vaadata, aga enne pidin muidugi parteibossile midagi meelepärast välja pakkuma. Nemad on ka inimesed, ja kui juba inimene oled, siis on igasuguseid asju tarvis.

Meil on neljatoaline kooperatiivkorter. Olin veel traallaevade teine mehaanik, kui siia kolisime. Poiss ja tüdruk on saanud kõik oma kooliaastad eraldi tubades elada. Neis valitses juba öine vaikus, kui naisega koju jõudsime.

Läksin vannituppa, kui naine voodis lamades luges. Raamat oli nahkümbrises, ja ma olin eelmisel õhtul järele vaadanud, mis selle nimi on. «Alasti tuln ma». Minu meelest liiga paks. Aga tema on hariduselt bibliograaf, ja kui suur osa päevadest läheb raamatute seas mööda, ega siis enam ükski teos saa lugemiseks liiga paks olla. Mina lugesin, kui viibisin mehaanikuna pooleaastastel ookeanireisidel. Nüüd on alati tunne, et see, mida mina parajasti lugema juhtun, pole ikka see kõige parem. Ei tea, mismoodi niisugusest asjast lahti saab.

Vaatasin ennast peeglist ja kuulsin, kuidas naine voodis uue lehe pööras. Ta võis lugeda. Kui ma teda esimest korda nägin, töötas ta suures raamatukogus ja andis lugejatele raamatuid, mida need küsisid. Viisin ühe raamatu samal päeval sinna kogusse tagasi ja kutsusin tema kohtamisele. See oli kõvade kaantega raamat, ja minul oli seda merekooli eksamite jaoks vaja.

Olin voodis pikali ja tema luges. Enne lõplikku magamajäämist mõtlesin midagi, aga sõnad muutusid nii raskeks nagu kivid, mis tuleb teise kohta veeretada, ja mina ei jaksanud.

II

Asetäitja tuli korraks minu kabinetti. Ta tuli lõunavaheajalt tagasi niisuguse näoga, millelt oli näha, kui väga mees oli lootnud minu kui osakonnajuhataja asemel olla, midagi rääkida, midagi lubada, keelata, kedagi hoiatada. Tema ei saa ju ähvardada, temast osakonnajuhatajat enam ei tehta ja nii peab ta elult oma kompensatsiooni kätte saama siis, kui mind parajasti kontoris pole. Nüüd tuli ta ajalehtedega, mina polnud neid lugenud, aga kõiki lehti pole siin riigis vaadata vajagi, sest ajalehed on liiga ühesugused. Ja inimesed omakorda lehelugemise poolest sarnased. Kolmes ajalehes oli ühesugune suur foto kohe esimeste veergude peal: selle suure riigi juht seisis Ameerika presidendi kõrval. See oli nende esimene kohtumine ja seda oli oodatud. Nad seisid Genfis, ühe lossi trepil ja naeratasid. Ameeriklane oli noorest peast filminäitleja olnud ja tema naeratus oli loomulik nagu mehel, kes teab oma hinda. Selle suure riigi juht pidi kindlasti kommunist olema ja naeratus oligi libe.

Olin pärast suuri punaseid riigipühi parteimajja helistanud ja mind oli läbi mitme sekretäri lõpuks ühendatud ühe poolbossiga, kes mind tundis ja kes nüüd sellepärast pidi minu naisele Pariisi-tuusiku garanteerima. Tuli välja, et temal on suvila ilusas kohas, kuhu elektriline pole veetud, ja tema tahaks diiselmootoriga pisikest jõujaama. Lubasin ühe traallaeva remondi käigus parteimehele diiselmootori organiseerida. Mootor oli laos ja mina pidin selle mingi aktiga maha kandma. Akti peal käib kolm allkirja.

Mina olen ise ka partei ametlik liige. Muidu poleks ma traallaevade vanemmehaanikuks saanud. Aga vanemmehaaniku palk on kapteni omast ainult viis protsenti madalam. Parteikoosolekutel aetakse niikuinii tähtsamaid tööasju, ja kui nende arutamise peab kõrvale jääma, siis arvatakse parteisse mittetahtja mängust välja.

Sekretär oli mulle juba hommikul teatanud tähtsat asja: täna oodatakse suurt miilitsareidi, ja ametiautod soovitati ilusti enne töötaja lõppu ära panna. Jätsin ameti-«Volga» garaaži ja kutsusin sekretäri neiuhohvikusse. Tüdruk ütles, et tal on vähe aega, aga kui mina välja teen, on ta nõus oma kõhu täis sööma.

Läksime grillbaari. Tema oli paari aasta eest keskkooli lõpetanud ja tahtis iseseisvam olla kui harilik plika. Ta sai niisuguse töökohta, mis lasi tal kaugõppes vabalt eksameid ja arvestusi teha. Tema erialaks oli inglise keel. Ja järgmisel sessil tahetakse tema käest juba niisugust töökohta, kus inglise keelega rohkem tegeldakse kui mingis kalurikolhoosi remondiosakonnas.

«Aga mina kavatsen enne järgmist sessi mehele minna,» naeratas tüdruk ja mina olin tema peigmehe peale kade. Natuke kanarasva läikis ta huule kohal ja ma pühkisin salvrätikuga selle ära.

«Aitäh,» naeratas ta ja pani sõrmed laua ääre peale. «Ma pean nüüd minema hakka-ma. Tead, minu peigmees tuli sõjaväest, ta pidi pool aastat Afganistani piiri ääres surma ootama, jumala eest! Ja vähemalt minu pärast ei tohiks ta pabistada!»

Küll ühel poisil on vähemalt pruudiga vedanud!

Ütlesin šveitsurile, et ta mulle takso valmis vaataks, ja andsin niisuguse jootraha, millest nii andjal kui ka saajal võis olla parajalt hea meel.

«Sa ära siis kurvasta, ma pean tõesti rohkem temast hoolima kui ülemusega kana sööma,» sosistas tüdruk taksos ja tegi mulle pai. «Las ma lähen siin maha. Ma kardan, et peigmees näeb ja küsib, mis mees sina oled ja miks sa mind taksoga sõidutad,» ütles ta paar tänavat enne seda maja, kuhu teda oodati. Ta hakkas autost väljunult jooksuma. Mõtlesin, mismoodi tüdrukule ja tema poisile head teha. Aga maailmas ei jõua kõikidele ainult seda anda, mida nemad tõesti vajavad. Kui too sõjaväest tulnud poiss ise on mees, küll siis kujuneb minu sekretäri osasaamine selle maailma elust niisuguseks, nagu tüdruk selle ära on teeninud.

III

Jõulud läksid ilma lumeta mööda, käisime pühadelaupäeval lastega minu isa ja ema juures maal ja sain kodu tagant metsatukast väikese toakuuse, mis laste viimasel näärivaheaja õhtul juba nii kõvasti pudises, et pidin esikukapist kilekoti tooma ja ehetest vabastatud puu kotti pakkima. Mina tahtsin lapsena ruttu täiskasvanuks saada, nii vanaks, et kõik tähtsamad otsustused oleksid möödas. Koolis pidime igal aastal kirjandi kirjutama niisugusel teemal: «Kelleks tahan saada?» Mina mõtlesin siis tõsiselt, et tahan olla kolmekümneaastane mees, aga kirjutasin teistmoodi. Minu kirjandeid ei loetud kunagi klassi ees valjusti ette, nagu õpetajad parematega tegid. Võibolla nood kirjutajad mõtlesidki just nii? Et tahavad Kuu peal käia, geoloogiks saada, kangelasteks hakata. Üks poiss kirjutas autoostmise unistusest ja õpetaja pilkas teda selle eest. Mina kirjutasin nii, nagu taheti. Minu kirjandushinne oli «neli».

Olin jõululapäeval maapoes käinud ja seal ühte tuttavat metsaülemat näinud. Metsamees lubas, et saan jaanuarikuus tema metskonnast palke teha. Minu sünnimajale on varsti uut välisvoodrit vaja. Tellisin viisteist tihumeetrit männipalke. Ja pärast uut aastat tuligi lumi maha. Nõnda töötasid palgitalgud kujuneda niisugusteks nagu kinos või jutu-raamatus.

Kontoriaknast nägin, kuidas päevad hakkasid juba pikemaks kasvama.

Egiptuses, Babülooonias või mujal Idamaal valitses kunagi usk, mille kohaselt suutis ainult orjade igapäevane töö päikese järgmisel hommikul jälle taevasse tõsta. Ja kui orjadele anda kas või üksainus puhkepäev, siis jääb maailm otsata pimedusse.

Oli pärastlõuna ja nii igav, et lugesin ajalehti. Üks uudis oli niisugune, mida ma tõesti enne polnud kuulnud. Aga jutt ise oli justkui nendele, kes asjaga juba kursis. Lugesin

ja mõtlesin, mis nägu mul siis oleks, kui ajalehejutt lugemata jääkski. Üks suur ja nii kuulus komeet, et ükski kirjaoskaja inimene pikemat tutvustamist ei vaja, see kuulus komeet pidi sel talvel Maale nii lähedale jõudma, et teda saab tavalisest binoklist vaadata. Minul binoklit ei ole, aga ma võin ju laevastiku laost ühe koju viia küll, poisile ja tüdrukule. Mõtlesin, et küsin laste käest järele.

Sõitsin ameti-«Volgaga» kondiitripoodi.

See oli tellitud tort. Pidime õhtul ühe tuttava ja muidu tarviliku mehe juurde sünnipäevale minema ja naine oli siit ärist tordi tellinud. Karp paistis mulle kätte, tundsin oma perekonnanime ära. Muidu näis ka tavaliste tortide järele küllalt suur nõudmine olevat. Müüjatar muudkui avas ostja silmade all karpe, lasi kõigil veenduda, et tegemist on tordiga ja et peetusega siin kokku ei puututa. Tsirkuses antakse pealtvaatajatele alguses karbist suutäis kooki ja siis hakkab kloun sealtamast elusaid jäneseid välja tõmbama.

Sõitsin rahvusraamatukogu ette. Naine ootaski mind oma kabinetis.

Ühe eesti kirjaniku sajas juubel oli lähenemas. Juubelistend seisis suure kirjutuslaua peal, seinajal püsti. Mul on siamaani meeles päev, mil kirjanikku maeti. Pidin siis koos teiste merekooli poistega kõnnitee serval aualves seisma. Kirjanik oli merd vanglaaknast vaadanud, aga merekooli poisid seisis aualves nagu suurte paraadide ajalgi. Olin ühe kirjaniku raamatu koolis hinde pärast läbi lugenud, aga sellest polnud mul midagi rohkem meeles kui merereiside väsitav hallus ja sile veepind ümber laeva. Eks niisuguseid raamatuid, mida ainult sundkorras lugema peab, kirjutata samamoodi rida-realt nagu teisi. See võib küll sama tüütu olla nagu kalamehe elu ookeanilaevas neile, kes ise pole seal olnud ja kardavad just tüütust. Linnainimese elu on kergem huvitavamaks muuta, ega ookeanilaevades sünnipäevi ka nii sageli ette ei tule nagu siin. Kui kell oli kolmveerand seitse, hakkasime minema.

Läksime majade vahelt jalgsi, oli hämar ja linnas ei saagi aru, kas valgus tuleb õhtul taevast või on see elekter. Olin kontoris ajalehest lugenud, et Eestis käib just praegu talvituvate veelindude loendus. Suurte majade vahel oli vist soojatrassi sõlm, ma olin mitmel talvel tähele pannud, et sealne tiik ei lähe kunagi jäässe. Umbes kümme sinikaelparti ujus seal. Ei tea, kas neid loetakse ka talvituvate veelindude hulka. Ei tea. Loomaaias elavad karud ja tiigrid, esimesi näeb vabalt metsas, teisi ei näe. Aga mul on tunne, et sinikaelparte linnaehitajate praagi arvelt kokku lugeda oleks loodusele liiga suur hinnaalandus.

Sünnipäevalaps oli minust kolm aastat vanem. Ta on seesama suure rauatehase asjamees, kes on mulle kümme aastat andnud pobiiditahvleid Las Palmases mahamüümiseks. Elasime temaga kommunaalmajas kõrvalkorterites, kui oma elu alles alustasime, ja nüüd käime üks kord aastas teineteise sünnipäevadel. Kui ta enne mind sureb, pean vist ka matustele minema. Täna oli ta kodus enne laudaistumist köögis vist individuaalset eelsoojendust teinud, küllap jõi otse pudelist ja sõi supilusikaga suurest klaaskausist kartulisalatit peale, igatahes oli ta natuke vintis ja anekdootide rääkimise ajal naeris ise liiga palju. Ta on kõrgema haridusega insener. Aga nii suures rauatehases võib elust pikapeale hoopis isemoodi pilt tekkida. Kui ma veel ookeanireisidel käisin, siis oli minu eeliseks just see, et tulin kaks korda aastas koju ja sain kõike nagu uuesti alustada. Rauatehasest avaldatakse iga kuu mõnes suuremas ajalehes pilt, kus sada treipinki reas, ja pildi all kirjutatakse, kui palju niisuguses tehases ühe päevaga raudpulki valmis treitakse ja kui vähe niisuguseid pulki Eestis enne sõda aastas teha jõuti.

Läksin rõdule suitsetama. Läbi klaasukse polnud kuulda, mida seltskonna selja taga mängivas televiisoris räägiti. Üks mees ronis ilusast sinisest mereveest välja. Tal oli

tuukriülikond seljas, aga üks jalg oli tal ainult põlveni; sünnipäevalaps keeras häälenupust ja kummiülikonnas mees ütles inglise keeles:

«Ma ei tea maailmas midagi ilusamat sellest, mida ma ainult vee all olen näinud.»

Haikala oli tema parema jala põlveni ära hammustanud, aga sellegipoolest käis ta muudkui paadiga merel ja ujus tundide kaupa vee all.

Pidin pererahva ees vabandama ja õhtusöögilt varem ära minema. Mul seisis homme maal palgitegemine ees. Kodus oli kell juba üle üheteistkümnelt ja raadiost tuli ööprogramm. Seal räägiti, kui raske on tegelikult inimesel eluga kohaneda ka siis, kui pealtnäha on kõik korras. Poisina kartsin, et mehekohustused võivad raskemaks kujuneda, kui koolis õpetati. Kui oleks vahel natuke õnne — seda lootsin, aga nüüd pidin juba ka vastata oskama, et kas on või peab veel ootama. Jäin magama.

IV

Eesti kommunistide suur kongress oli möödas ja linnast autoga välja sõites sai loosungite pealt lugeda, kui hea see elu on. Raadios rääkis hingeliselt rikas mees, et tema ootab lume sulamist ja lõokeste laulu. Ega minul kevad nägemata ja kuulmata jää, ehkki hingelist rikkust napib. Kevadeks lubati mulle uut autot ja pärast pidi naine Pariisi saama. Metsailem ootas mind oma villisega metskonna ees. Jätsin oma ameti-«Volga» sinna ja seda oli villisest hea vaadata. Olin valuutapoest kaks pudelit šoti viskit kaasa toonud ja metsailem hoiatas:

«Traktoristile ainult enne lõunat üks lonks ja õhtul teine.»

Andsin mõlemad pudelid metsailemale — tema oli siin peremees ja mina ikkagi palgitahtja.

Lumi kriuksus jalgade all nii kõvasti, et lapsepõlvest tuli midagi meelde. Aga mul oli siin metsatööl oma kindel ülesanne ja nii polnud aega asja üle täpsemalt järele mõtelda. Pidin metsaveotractori raudpoolilt mahajooksva vaieri lume sisse langetatud mändide juurde sikutama ja vaieri niimoodi ära sättima, et puud suure kimbuna tractori kokkuvõplaadi peale jookseksid. Enne pärisõhtut oli viisteist tihumeetrit männipalke maantee ääres hunnikus. Olin metsailemale laost diiselmootorite tagavaraosi toonud ja tema kirjutas mulle tänuhäeks müügitšeki, kus palkide asemel olid kirjas küttepuid. Hinnavaheks tuli umbes kakssada rubla minu kasuks. Tractorist sai metsailemalt veel terve pudeli viskit ja mees vaatas seda nagu vana sõpra. Metsatöö ajal oli tal aga kogu aeg tige nägu, paistis, et tema ei oskagi oma tööst rõõmu tunda. Niisuguseid mehi õnneks merele ei jõua.

Minul seisis jälle Las Palmases kolmenädalane laevaremont ees ja pidin esmaspäevaks oma meremehediplomi kontorisse viima. Mul on diplomi peale kirjutatud «insener-laevamehaanik». Olin remonti vajava laeva vahetusmeeskonnas fiktiivselt kirjas, et Moskvast kalandusministeeriumis asjamehed kohe küsida ei oskaks, et miks ja kes. Andsin diplomi sekretäri kätte ja ütlesin, et mind ta enne veebruari ei näe. Läksin koju.

Elutoas on suur seinakapp ja selle alumises sahtlis seisavad riiete all kalliskivid. Need ootavad seal meie tütre meheleminekut. Kalliskivid anti kunagi meile, aga nüüd tuleb sahtlist niisugust sooja, mida tunneb ainult see inimene, kes teab, mis sahtlis päriselt on. Võtsin ülariiulist oma harilikku riigikodaniku passi. See tuli mul nüüd meremehepassi vastu ära anda. Sõitsin suurde kalasadamasse.

Täitsin barjääri najal seistes kaks ühesugust blanketti ja ametnik küsis, kas ma kirjutatan oma nime ikka suurte trükitähtedega. See on niisuguste blankettide juures ette teada.

Mina olen harjunud endale muudkui siis meelde tuletama, kuidas slaavi tähestiku suur «i» käib. Et see tuleb maalida nagu ladina tähestiku suur «n» tagurpidi. Ju meile koolis kunagi nii õpetati. Mul oli mantel eest lahti, et lips oleks ka ametnikule näha. Minu merehepäss võeti teiste vahelt välja ja andsin tavalise kodaniku dokumendi neile vastu.

Olin parteimaja poolülemusele lubanud välja teha lõunasöögi hea köögiga restoranis — tundsin seal kelnerit, kes kunagi õppis merekoolis tüürimeheks. Eks niisugune amet esita oma nõudeid igal õhtul ja kes nendele ei vasta, käib kiiresti alla. Õllesaalide kuningate hulgas on alati tipprestoranist veerema lükatud mehi. Tüürimees polnud endale vormilangusi lubanud. Niisugused tuttavad ei luba ennast ka ülearu lõdvaks lasta.

Kaheline laud oli valmis pandud. Kelner rääkis, et tal oli vaba päev ja tema käinud lihtsalt kinos. Kino asub tema korterist saja meetri kaugusel — nii lähedastes kohtades olevat üle kolme aasta päris huvitav käia. Ta vaadanud terve filmi algusest lõpuni ära.

V

Las Palmases on aastas kolmsada päikesepaistelise päeva. Olen seal üks kord vihma käte jäänud, ostsin supelranna juurde viiva tänava ühest vürtsipoest lahtikäiva vihmavarju ja nii oli inimese tunne võõras linnas käia.

Nüüd olin laevaremondi juht ja lubasin terve meeskonna kohe hommikul linna peale raha kulutama. Andsin vahimadrusele käsirahaks kaks purki taani õlut, tema jäi laevatekki valvama, et keegi juhuslikult meid segama ei saaks tulla, ja läksin alla masinaruumi. Pobiiditahvlid seisid seal, kuhu nad sügisel Tallinna vanas kalasadamas olin kahe puldankotiga ära peitnud. Vahimadrus aitas mul neid päästema viia, sõitsin kaatriga pika muuli tagant läbi ja minu tuttav ärimees tuli oma «Mercury»-paadiga kohe vastu. Ta luges pobiiditahvlid ilusti üle — siis aga need tuhandepesetaalsed, mis nüüd hakkasid minule kuuluma. Summa oli ilus. Seda võis kalalaeva juurde tagasi sõites omaette korrata ja tavaline inimene olemise raskus läks iga kordamisega kergemaks.

Ütlesin õhtul meeskonna koosoleku alguseks, et remondigraafik ei lase järgmistel päevadel kedagi enam linnas käia. Et kolme päevaga tuleb laev dokkiminekuks valmis seada. Selle ajaga pidin oma pobiidilaadungi eest saadud pesetat mõnes vürtsipoes nii ära realiseerima, et teised nägema ei juhtuks.

Ütlesin hommikul kaptenile, et pean kohalikus vahendusfirmas asju ajama, ja lasin ennast kaatriga sadamasse viia. Remondi ajal seisavad kõik vene kalalaevad reidil — meeskonna järele on niimoodi ka lihtsam valvata. Nüüd teadsin, et olen sellelt kalalaevalt ainuke, kes linnas käia saab, ja mulle oli niisugune teadmine vajalik nagu pesetapak rinnataskus.

Las Palmase reidil seisab korraga nii palju suuri vene traallaevu, et kõige tihedamini asustatud äritänavas on kaks vürtspoodnikku oma putkadele riputanud venekeelsed nimesildid. Üks on «Juri Gagarin» ja teine «Odessa». Mina nendes poodides käinud ei ole. Eks sealsed müüjad oska vene keelt paremini kui Eestis vene rahvusest poemüüjad eesti keelt.

Läksin kaubamajja.

Odavates vürtspoodides on kõik liiga kahtlase väärtusega. Mul oli kõigepealt plaanis osta endale uus autoraadio koos kassetpleieriga ja kaubamajas oli tõenäosus petta saada väiksem kui mujal. See on viiekorruseline kaubamaja. Trügimist ja üksteise sõimamist

on seal poole vähem kui Tallinna Kaubamajas, aga asju jälle kümme korda rohkem. Siit käivad isegi soomlased ja rootslased puhkuse ajal asju ostmas, see on vabakaubandus-tsoon. Eriti palju odavam on viin ja puhkajad saavad siin ennast rohkem purju juua kui kodus.

Raadiokaupade osakonnas mängis mitu värviteleviisorit ja mina vaatasin maailmauudist: ameeriklaste süstiklaev oli eelmisel õhtul kohe pärast õhkutõusmist plahvatanud. Nüüd näidati seda õnnetust koos hispaaniakeelsete kommentaaridega. Mina ei oska hispaania keelt peaaegu üldse. Vahendusfirmast saadud läikivast kartongist isikukaardil on minu rahvuseks märgitud «ruse». Ameeriklaste kosmoselaevas oli üks surmasaanutest naisõpetaja, ta oleks hiljem oma õpilastele rääkinud, kui ilus oli ülevalt kosmosest alla Maa peale vaadata. Aga nüüd oli ta surnud.

Osakonna üks müüjanna tuli minu juurde ja küsis, mida ma osta tahaksin. Ta küsis seda viisakalt ja sõbralikult. Vastasin, et ma mõtlen veel. Otsingi siis autoraadio koos kassetpleieriga ja läksin tänavale.

Jõudsin umbes poole tunnise jalutamise järel supelranda. Selle terrasskohviku laua taga on hea istuda ja vaadata, kuidas ookeanilained muudkui tulevad ja tulevad. Inimesi oli supelrannas palju. Siia tullakse igalt poolt maailmast päikest võtma ja ümberringi kõlas vali keelte paabel. Üks naishääl kilkas prantsuse keeles — mina mõtlesin, et kes pärast naerab, selle naer teeb kuulajad rohkem kadedaks.

VI

Ta oli mulle Tallinna raudteejaama vastu tulnud ja ootas perrooni lõpus. Mina läksin tema poole ja mõlemas käes olid rasked kohvrid. Minul niisama tühjade kätega tulla ei kõlba, minul olgu kohvrid täis — siis on neid hea kodus lahti teha ja nende sisu on siis nagu minu tegeliku väärtuse näitaja. Muidugi oleksin ma heameelega läinud tema poole ka ilma kohvriteta, aga mina nii julge mees ei ole.

Ta istus õhtul voodiäärel ja vaatas peeglist. Naise hingamise rütmis kasvas ja kahanes peeglil väike udulaik, tõmbasin talt hommikumantli alla ja ta jõudis puhta klaasiga peegli öökapiile ilusti ära panna. Ma tunnen laevamootorite üksikuid detaile küll paremini kui tema hingeseisundit iseloomustavaid jooni. Tema keha üksikasjad on mulle tuttavad, kuid tema hing on vaid lukk, mis minu pööretest läheb ainult rohkem ja tugevamini kinni.

Läksin hommikul uuesti oma kabinetti. Keerasin lauakalendri lehti kolme nädala võrra edasi ja tundsin, kui raske oleks neid päevi uuesti läbi elada.

Sekretär oli nüüd juba abiellunud ja küsis, ega ma eilses Moskva rongis juhuslikult ei sõitnud koos mõrvariga. Nimelt töötavat tema mees miilitsas ja eilehommikusest Moskva rongist olid vagunisajaatjad leidnud laiba. Mõrvar oli ohvri peitnud ülemise poluti peale, madratsite vahele. Mul oli uduselt meeles, et Moskvast seisis iga vaguni ukse juures inimesi, ja üks nende hulgast võis mõrvar olla. Sekretäri mees pidi tapjat nüüd otsima.

Kodus oli hea olla. Istusin elutoas diivanil ja avasin uue eestikeelse entsüklopeedia esimese köite. See oli just siis raamatupoodidesse müügile tulnud, kui mina Las Palmases oma äri ajasin. Püüdsin mõistatada, kumb artikkel selles köites on pikem — kas Aasia või Ameerika. Kui ma merekoolis õppisin, ei lubatud kalurikolhooside ookeanitraalereid veel välissadamatesse ja see laev, millel mina praktikal olin, töötas Ameerika rannajoone lähedal. Nii lähedal, et öösel paistsid Ameerika suurlinnade tulekumad kätte. Õhtustes raadiouudistes öeldi, et kurjategija, kes Moskva rongis ühe naisreisija surnuks

pussitas, leiti juba kusagil Venemaa raudteejaamas üles. Eks nüüd olnud miilitsatel igal pool selles ülisuures riigis rasked päevad. Homme pidi Moskvast suur parteikongress algama. Soome uudistesaahest vaatasingi Moskvat. Seal sadas lund ja kolm meest kraapisid Lenini või Marxi ausamba ümber alumiiniumlabidatega, nii et kõva kolin ajas natuke naerma.

VII

Parteikongress kestis juba teist nädalat ja minul seisis matuseleminek ees. Üks remonditöökoja tubli keevitaja oli töö juures elektrilöögi saanud. Olin kohe juhtumist teadasaamise järel asetäitjalt nõudnud, et terve osakonna kohta käivad töökaitseküsimused oleksid korda tehtud. Peavalitsuse revidendid olidki juba oma kontrollreidi ära teinud ja pikkade nägudega minema läinud. Mina pidin matusel käima, olin osakonnajuhataja. Varustaja tõi pärja ja pani selle minu kabinetti kirjutuslaua peale.

Pidin haa ääres kõnelema ja rääkisin, mida keevitaja kohta oskasin. Ilm oli ilus, päike paistis ja märtsikuine lumi säntendas surnuaia kohta liiga ilusti. Oli niisugune tunne, et päike paistab täpselt minu peale. Ja ma rääkisin, mismoodi kadunu oma esimesest palgapäevast mulle jutustas, kui mina veel merekooli praktikandina siia kolhoosi esimest korda tööle tulin. Kevitaja esimene palgapäev oli langenud Stalini matustega kokku, teda oli poodi viina järele saadetud ja üleriigilise leinaseisaku ajal oli tema viinajärjekorras esimene olnud. Viinamüük oli ka peatatud.

Kevitaja lesk tuli peielauas minu juurde ja tänas mind liigutava kõne eest. Tema mees rääkinud temale ka oma esimesest palgapäevast just nii nagu mina. Ma panin ka ihvi ära, elektrilöök võis igasugusest metallesemest tulla.

Peielaud oli tehtud suures kohvikus ja nii sain saalist kohe kõrvalasuvasse baari kohvi jooma minna. Sealne baarmen on niisama kaua oma ametikohal vastu pidanud, kui mina baarides üldse käinud olen. Tagaruumist tuli üks näitsik ja aetas kandikutäie puhitaid kohvitasse letti taha. Kleidivarukad olid üles tõmmatud ja käte naha värvitsoon langes portselannõude tooniga kokku. Ja soojade ilmadega muutuvad näitsiku käed pruunimaks kui praegu.

VIII

Oli aprillialguse laupäev ja meie läksime kahekesi mööda liivaranda suure restorani poole. Üks mees seisis puude all ja hoidis suletud silmadega nägu vastu päikest. Tuli tahtmine ütelda, et pööraku ringi ja vaadaku mujale.

Järgmisel esmaspäeval oli mulle lubatud uus auto kätte anda.

Ja naise Pariisi-sõiduni jäi kolm kuud. Läksime rannarestorani poole. Vetelpäästetorni kõrval seisis tahvel, kuhu suvel kirjutatakse õhu ja merevee soojus. Sinna oli talvel keegi kriidiga rumala sõna kritseldanud. Ei tea, millega vetelpäästjad talvel tegelevad. Nende organisatsioon oli saanud hiljuti rändpunalipu, sest Eestis oli uppunute arv päästetuga võrreldes väiksem kui mujal selles suures riigis.

Saime väikese laua otse suure ja kõrge klaasseina ääres. Kelner tõi toidukaardi ja pöörand naksus tema sammude all. Lahejää sisse olid jäälohkjad talveks kanali lükanud ja suur reisilaev liikus seal sadama poole.

Vahebarjääri taga oli vist keegi naine purjus, ta luksus nii tugevasti, et ma ei saanud aru, kas seal naerdakse või nutetakse. Lõikasin lihatoitudele garniiriks pandud väikese õuna täpselt pooleks.

Restoranist tulles saime taksopeatusest kohe vaba auto. Juht oli raadiot kuulanud. Ta küsis, kas ma tean, mis suur juubel täna maailmal on. Jäin mõttesse ja taksojuht rääkis ise, mida ta raadiost oli kuulnud. Et Gagarini kosmoselennust pidavat täna mööduma kaksikümmend viis aastat. Kell oli kolm ja naine ohkas, nagu peaks ta sada aastat ilma vaheajata välja kannatama.

Kummagi lapse toast tuli ühesugust muusikat. Naine istus diivanile ja hakkas fotokarbis vanu pilte lappama. Ühel olin ma teiste omavanuste poistega, kellega koos tegin merekooli sisseastumiseksameid. Minu nägu jäi sellel pildil suure puutüve varju. Seda puud võib siamaani merekooli kõrval näha.

Võtsin riiulilt raamatu ja lugesin:

«Igaühe sees elab täiesti omaette ajaarvestus. Tundlikumad meie hulgast teavad, mida see tähendab, kui ajavool meie sees peatub. Inimese hinge on kogunenud justkui mingi pais — ja alles siis, kui see murdub, on jälle kõik möödas.»

1988—1992

Andres Ehin

hüppab haljendavaid rotte
hirmuhalli katkurohtu —
sellesse mis seedib veiseid
lahustab neil udarad

vasiknahkse portfelliga
härrasrohi väljub rohust
tema iseteadvais silmis
põleb põllumajandus

taburett käteräti poolvennana
vekib tagumikke igavesti tubasteks

nende onu on õrnroosa suusasaabas
mis imeb kõik meie himud endasse
«merikaru» määrde alla

Katsesarv igavikku

Olen Püha Vaim ja Neitsi Maria ühekorraga
Tunnen parajasti Jeesuse Kristuse sigitamisest
mõlemapoolset mõnu
Aga mis mõnu tunneb vaene veel sündimata
Jeesus

sellest
et peab oma eluga lunastama
loendamatute sugupõlvede
mustmiljon räpast pisipattu
mornimatest mõrtsukatöödest rääkimata

Peaks olema jube sigitada seda
keda iga päev
ikka ja jälle
risti lüüakse

Liisi Ojamaa

This Shore of Dream

Imewaixelt yx tydruk kord palus
ise teadmata mida just
Enam pole tal walgusest walus
pole nimetut igatsust
Maailm pole veel päriselt tõsi
Ilu rinda lõikab kui riiw
Aga merega yhte saab jõgi
katab kaldaid wiljatu liiw
Wahel teadwusest wabaneb wõlu
tuleb hõiskawa waluna
Paokil huuled kui kordaxid sõnu
mille mõte lāx kaduma

Hymn yhexa kax

Kallis wõta mu pea kohalt ära
nende kõhnade käte wari
Meie oleme mälestus praegu on ainult
maanteed liiga laiade väljade wahel
maanteed asjatult otsimas oma lõppu
& ähmastaw wihm wäsinud silmis & luudes
Meie oleme mälestus mitte just liiga ilus
mälestus laulust mis kewadet lõikas kui nuga
tärkawast rohust lõputu loojangu walgel
maetud & ometi teineteist ihkawaist ihudest
Meie oleme mälestus meil on ammugi teised
& teistel on walus & teistel on kõle wõi soe
& teistel on linnad & kodud & elawad kehad
& mõnedel teistest on näod nagu kunagi meil
Kallis wõta mu pea kohalt ära
oma kõhnade käte wari

Mu kallim oli kahtlast päritolu & kondine
 & ta pilk oli tyhi kui pyhapäewa pärastlõuna
 Me käisime kahekesi kesklinna waremeis
 kajakaid kuulamas mulle tundus et need karjed
 on rebenenud taewa enese paekiwipilwiselt suult
 yhes wihmaga mida peaaegu polnud
 yhes majadega mis olid kunagi olnud
 yhes tujudega mida ma weel mäletasin
 & mu tujuka kahwatu kallimaga kes jagas
 minuga mäletamise haigust ta nägu oli peegel
 & näitas mulle mind ennast kiitsakat kajakat
 lindu kes kiskleb & kisendab prygikastide kohal &
 pasandab täis korralike kodanike uhiuued kybarad & ometi
 hyab kesklinna taewas kurbuse häälega

Kesköise kofilaua waikus

Kolkunud kofilõhnad
 kõnniwad koridoris
 Sõnad warjawad mõtteid
 Mix ei mõista need käed —
 Ähh
 Pildid wilxawad mälus
 mingist wõõramaa filmist
 Neid ma enam ei waata
 Parem on kui ei näe —
 Ähh
 Ära ehmu kui meeled
 kõigest hakkawad kinni
 Wõtax midagi ette
 Wahel elama peab —
 Ähh
 Mina kajakax lähen
 oma kodusel taewal
 Sinu saatust ei sori
 Kes neid kaartegi teab —
 Ähh
 Lahkub linde & laewu
 ära soojale maale
 Puiestee puistab lehti
 Kui Sa olidki taim —
 Ähh
 Ytle yxainus sõna
 mida usuxid ise
 Pane nimi me loole
 Wõi Su wäsinud waim —
 Ähh

Enn Nõu

Kolm eesti kahekõnet

KATKEND ROMAANIST «PRESIDENDI KOJUTULEK»

— Kas sa pole juba küllalt seda presidendijuttu ajanud? Võib-olla oleks aeg ka midagi tegelikult korda saata?

— Tervist!

— Sa ei vasta kunagi. Sa ainult räägid.

— Veel kord, tervist!

— Sa oled seda presidendiks saamise lugu varsti kõigile meie tuttavatele jutustanud.

Niimoodi ei usu enam keegi, mida sa räägid. Mitte keegi.

— Eesti Vabariigi terviseks!

— Sa ei oska isegi purjusolekut teeselda.

— Eesti Vabariigi presidendit terviseks!

— Hüüa valjemini, nii et kogu seltskond kuuleb, millise hulluga ma siia olen tulnud.

Tõuse püsti ja karju, et mina saan Eesti presidendiks, et mina olen see ainus õige president, et mina olen Seevaldi kandidaat. Sinu terviseks! Terve hullumeelsuse terviseks!

— Tuleb päev, kui sa enam ei irvita. Selle suure päeva terviseks!

— Su tühi lora tüütab. Varsti ei jaks keegi seda kuulata. Ka mitte hullud.

— Keegi teine ei ole enam võimeline neid sajakordseid umbsõlmi lahendama.

— Ja sina oled?

— Jah, sest mina olen nelikümmend seitse aastat selleks põhjalikult ette valmistanud.

Ma olen kõik pisiasjadeni ette läbi mõtelnud ja läbi elanud. Sisse elanud. Ma olen tegelikult ainult selleks elanud.

— Ma ei mõista, miks ma üldse siin istun ja sind ja su jahvatamist kuulan.

— Võib-olla sellepärast, et keegi teine ei viitsi sinuga praegu tantsida.

— Sina ka ei viitsi. Oled vanas eas päris laisaks jäänud.

— Vahel viitsin.

— Ainult vahel.

— Jah. Vahel tahan presidendist rääkida, aga sina ei kuula mind.

— Miks ma ei kuula. Ma ju istun sinu kõrval.

— Sa istud küll minu kõrval, aga sa ei kuula. Sa pole kunagi kuulanud. Sa pole aru saanud. Selleks läheb aastakümneid tarvis. Sul pole nii palju kannatust.

— Mul? Mul, kes ma iga päev olen kodus pidanud sinu joru kuulama! Kellel siis veel peaks kannatust jätkuma?

— Aga ma ei kõnele sellest kunagi kodus, ainult kui tõesti olen purjus.

— Ära kehkle! Sa pole kunagi õieti purjus olnud. Sa ei oska purjus olla. Sa ei julge ja sul jääb kõht ammu enne nii haigeks, et jätad pooleli.

— Veel kord presidendit terviseks!

— Proosit! Nüüd tule minuga tantsima või ma tirin su kaasa. Päris väevõimuga.

Tantsida saab mitut moodi, ka presidendile mõeldes. Eesti rahval on teda vaja, selles kasvab veendumus iga sammu ja keerutusega. Eestil on tarvis kedagi, kes pole süsteemi poolt rikutud, ei otseselt ega kaudselt. Kindlasti on vaja.

— Ja sina oled see rikkumata süütu, oleks naine irooniliselt lisanud. Sina!

— Jah, mõnes mõttes küll. Ma ei ole näiteks kunagi abielu rikkunud ja ma ei valeta. Vähemalt mitte teadlikult.

— Noh, sa pole küll ainus siin maailmas ja kindlasti oled tahtnud, aga pole võimalust leidnud.

— Kust sina seda tead? Võib-olla olen ainus?

— Nii tobedat juttu pole ma kaua kuulnud.

— Sellepärast, et sa üldse pole kuulnud.

Nad ei räägi tantsides teineteisega, aga kindlasti mõtlevad. Ka selles viinanuuksuvalt magusas õhkkonnas. Naine võib-olla ei mõtle Eestile. Presidendiks pürgija aga küll. Nii palju oleks tarvis teha ja sekundid aina kaovad eest. Nii palju tahaks korda saata, kui ainult saaks ja oleks võimu, aga imede aeg pole veel käes. Kuski mere taga ootab maa, mida ta armastab ja mis kisub teda enda poole, hoolimata haisudest, kulunud hoonetest ja roiskuvatest vetest. Ta on valmis vahetama kaljurannad madalate kiviste kallaste vastu, kuigi mõnikord on kõikunud kahevahel. Isegi segamini on läinud, sest nelikümmend seitse aastat on pikk aeg. Mõnele pikem kui pool elu.

— Sinu mälu pole enam kõige perfektsem.

— Ära nori.

— President ei tohi asju ära unustada.

— Miks ei tohi? Ta võib lasta üles kirjutada. Abilised oskavad märkmeid teha ja õigel ajal meelde tuletada.

— Kust sa need abilised võtad?

— Igal presidendil on omad ametlikud abilised.

— Aga sa ei ole veel president.

— Ma saan presidendiks.

— Parem kallista mind ja lõpeta totrused.

— Ma olen määratud presidendiks saama.

— Hullumajades on mõned isegi Napoleoniks saanud.

— Minu päevad alles tulevad.

— Jah, muidugi. Küsimus on vaid, kus ja kuidas.

— Eestis muidugi.

— Ka seal on hullumajad olemas.

— Kui need juba täis ei ole?

— Presidentidest?

— *Quo vadis, Estonia?*

— Mis?

— Mitte midagi. Ma mõtlesin niisama ladina keeles.

Kas niimoodi tohib küsida hilissügisel kolm aastat pärast laulvat revolutsiooni? Kas niimoodi tohib üldse küsida? Nad tantsivad pärast väikeste laudadega õhtusööki Östermalmi «Saluhalli» poelettide vahel. Suured taldrikud olid neid müügilettidel oodanud ja seltskond hargnes igas suunas laiali. Pääaegu kõveraks vajuvad riidenagid konutasid vahikäigus. Üle nende tõusis nagu taevaalaotus kõrge lagi, mille külgedel üleval helkisid klaasaknad. Orkester peksab nurgas kalalettide vahel tantsumuusikat. Paarid libisevad hõljudes ümber veeäravooluresti keset viltust põrandat. Lühitrites süüdatud valged küünlad annavad intiimset valgust. Üksteise vastu litsutud kõhtudes segunevad kalatoitud ja valge vein. Olemine tundub kuidagi prantsuslik saja-aastases krevettide ja hännikutega majas. Tegelikkus võib vahel olla illusioonide sarnane, kuigi harva.

Nad ööbivad kuninglikult laia sissepääsuga Grand Hotelli hubases soojuses. Hommikupäike tungib laialihargnevate pilvede ja aknakardinate vahelt läbi ja pakub lootust, tegelikult midagi lubamata. Eestisse kolinud venelased on ammu streigid lõpetanud. Võimuühvardused on ära peidetud. Päeval sajab vihma ja müristab. Loenguid peetakse Bernsi kolmnurkses keldrikorruse auditooriumis. Ta tukub need lahtiste silmadega läbi. Lõunat serveeritakse restorani majesteetlikus, möödunud sajandi stiiliga peosaalis. Ta tunneb, nagu elaks ta mõlemal pool Läänemerd, ja ei tea, kummale kaldale ta ihkaks püsivalt elama asuda või jääda. Tal oleks nagu kaks kodu korraga või mitte ühtegi. Mis on tema elumõte ja ülesanne? Kuski murdub männioks. Või on see hoopis kaseoks? Kelle jaoks kasvavad puud? Kelle jaoks on maa ja vesi? Vahel lihtsalt ei leia iseennast. Vahel valutab pea ja silmad kisuvad kibedaks.

Õhtusöök koos naise ja konverentsi jutuka rahvaga toimub jämedatest palkidest ehitatud Högloftetis kõrgel üleval Skanseni mäel. Siin nad mingil juhul ei tantsi. Puudub vastav põrand ja orkester. Väljavaate üle pole tarvis nuriseda. Kui nad südaööl läbi uinuva pealinna tagasi jalutavad, on loigud jäätunud ja siin ja seal isegi tuisulund. Ilm

näitab oma muutlikku nägu nagu nainegi. Viimased loengud kuulab ta Karolinska haigla lilled ja pehmete toolidega aulas. Punakal punktiiraukudega telliskiviseinal laiutab mittemidagiütlev moodne kunst ja üleval haigutab äärevalgustusega ümmargune lagi.

Talle meenub, kuidas ta istus Niguliste kiriku kontserdisaalis seljaga vastu olematu altari ilmakaart, et kuulata ülevalt, kõrge tornivõlvi alt nagu kuskilt taevast klassikalist orelimuusikat. Talle tundus, nagu istuks ta kombetult tagurpidi, ja ta piilus vasakult Notke «Surmatantsu». Külgeintel rippusid rasked aadlivapid ja kaarevõlvi külge välatud orelirõdu all rippus hiigelsuur kroonlühter. Ta ei olnud veel president ja tagurpidi istumine oli väga vastukarva.

Ta tahab tõesti presidendiks saada, et midagi peaaegu viie aastakümne mõtetest ja unistustest täide viia. Mõnikord oli ta väitnud, et see oli vaid teoreetiline mudel asjaolude konkreetseks demonstreerimiseks. Nii see algusest peale küll ei olnud. Võib-olla on ta naiivne, lihtsalt liiga sinisilmne. Mõni teine ütles, et eluvõõras ja käib liiga palju kinos.

Järgmisel hommikul üllatab ta kodus naist hommikulauas teise Eesti-dialoogiga.

— Ma tahan lõplikult Eestisse tagasi kolida.

— Kas sa tõesti magasid nii halvasti?

— Ma olen kolmkümmend aastat, tähendab juba sellest saadik, kui ma leiba teenima hakkasin, alati eesti asjade jaoks ustavalt maksnud. Milleks ma seda muidu oleks teinud?

— Mida sa esmaspäeva hommikul sonid? Mis asjade jaoks oled sina pidanud maksma?

— Noh, Kogudusele, Filatelistide Ühingule, Komiteele, Kultuuri Koondisele, Jahtklubile, Esindusele, Rahvusfondile, Sõjainvaliidide Kapitalile, Rahvusnõukogule, Eesti Seltsile, Klubile, Skautlikele Sõpradele, Teaduslikule Seltsile, Balti Instituudile, Demokraatlikule Klubile, Peapiiskopi Eesti Kapitalile, Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudile, Laenu-Hoiu Ühisusele, Kooperatiivile, Soomepoiste Sõprusühingule, Eesti Majale, Üliõpilasseltsile, Ortotele, Metroole, Tulehoidjale, Triinule, Manale, Üliõpilaskonnale, Vabale Eestile, Tulimullale, Välis-Eestile, EMP-ile, Teatajale, Eesti ja Meie Postile, Päevalehele, Tuulemaale, Kultuurile ja Maarjamaale. Kas aitab juba?

— Mis sa keerutad? Sa ajad meelega asjad segamini. Sa oled kõik need aastad vaid ostnud eesti raamatuid ja ajalehti enda jaoks, pannud oma raha eesti pank ja maksnud iseenda rahvuslikke liikmemakse.

— Aga misjaoks! Ega ma sellepärast neid raamatuid veel lugenud. Ma silmitsesin vaevalt ajalehtede ja ajakirjade pealkirju. Ma oleks kõige selle asemel võinud kinos käia, rootsikeelset kirjandust hankida, reisida või teab mida teha. Ma oleks võinud kas või rikkaks saada.

— Miks sa siis seda kõike ei teinud? Sa lihtsalt ei viitsinud. Pealegi ei käi sa televisiooniajastul enam kinos. Kodus on sul mugavam istuda ja tukkuda. Sul poleks meeldinudki rikas olla.

— Mispärast? Sellepärast, et... sellepärast, et... sellepärast... Mis sa norid mu rahvuslike panuste kallal? Ma ei tea, mispärast. Miks peab alati teadma, mispärast? Võib-olla isamaaliste tunnete pärast.

— Miks sa loobid suuri sõnu niisama? Tunnete pärast oleks sa võinud Siberi vangilaagrites istuda.

— Mis kasu oleks Eestil sellest olnud?

— Mis kasu on üldse tunnetest?

— Kasu ja kasu, aga nüüd tahan ma tõesti Eestisse tagasi pöörduda. Ma tunnen, et aeg on minna.

— Ah soo, nii et täiesti lihtsalt niisama? Muudkui kodumaale tagasi ja asjad korras? Aga kuhu sa oma naise ja lapsed jäta? Kes su perekonna eest siis vastutab?

— Naise võtan kaasa. Lapsed elavad oma elu. Nemad on täiskasvanud inimesed, kes oskavad iseseisvalt otsustada ja enda eest hoolitseda.

— Nii et lihtsalt võtad mind kaasa! Niisama, küsimata! Nõõ ja tule!

— Jah. Sa oled eestlasena sündinud nagu mina.

— Ja sa arvad, et ma tulen automaatselt? Sina näitad vaid nimetissõrmega, ja mina jooksen ummisjalu järele? Ega ma lolliks pole läinud. Sul on mõtlemine täiesti sassis,

- mul aga õnneks veel mitte. Mina ei tule mitte kuhugi. Mul on siin hea elada. Miks peaks ma vabatahtlikult selle elu millegi väga ebakindla ja raske vastu vahetama?
- Sina ei tule mitte kuhugi? Sul ei ole vaja koju tagasi minna?
- Mina ei tule mitte kuhugi. Mina elan ja suren siin. Mind ei liiguta siit miski.
- Aga mida sa siis teed, kui mina sellest hoolimata lähen koju?
- Kuhu koju? Sinu kodu on siinsamas ja ei kuskil mujal. Tead sa üldse, mida sõna kodu tähendab?
- Kas sa aru ei saa, et minu kodu pole siin kunagi olnudki? Siin ma eksisteerisin ja ootasin, aga ei elanud.
- Kuskil on lühiühendus. Sa oled haige või tõesti halvasti maganud. Sa ei kannata pidusid.
- Ei, aga sina ei tahagi aru saada, mis on kojuminek.
- Mis sa arvad, mida su lapsed selle kohta ütlevad?
- Mida nad ikka ütlevad. Neil on endaga küllalt tegemist. Nemad vaatavad rohkem pealt. Ühendust saab pidada ka telefoni, laevade ja lennukitega. Läänemeri pole tegelikult muud kui hiigelsuur järv.
- Millest sa seal Eestis kavatsed elada? Õhust ja armastusest või?
- Kuidagi saab. Peab läbi ajama. Inimesed on seal enne mind viis tuhat aastat elanud ja elavad praegugi. Kõige kiuste.
- Midagi ei saa. Eestlastel on seal väga raske ja sina arvad, et muudkui sõidad ja istutad ennast sinna nagu mingisugune paša.
- Miks mitte? Ka Eestis võib ausalt ja korralikult tööd teha.
- Rublade eest? Ja kes siis siin meie elamise kinni maksab?
- Eks sa vaata ise, kuidas hakkama saad. See jääb sinu mureks. Ka sina oled lõppude lõpuks ikkagi täiskasvanud inimene.
- Sa oled püstitihull. Eesti kubiseb vene sõduritest ja sina muudkui lähed tagasi. Keda sa sellega õnnelikuks teed? Sa ei oska seal üldse elada. Sa nälgid surnuks.
- Kunagi peab minema. Aeg on täis saanud.
- Sina viskad terve oma siinse elu ja elamise ühel hommikul nurka, jätad naise, lapsed ja lapselapsed kus seda ja teist ja muudkui lähed teab kuhu, kurat! Ja sina ei tea ise-
gi, mispärast.
- Kui ma nüüd ei pöördu tagasi, millal ma siis veel lähen? Eesti Vabariik on ometi käes! Ma olen tõesti selle jaoks elanud. Sina kui kaemuslikult mõtlev naine peaksid just aru saama, miks.
- Mis vabariik? Inimesed ei viitsi tööd teha, süüa pole, poed tühjad, maa on sulisid täis ja sina muudkui lähed tagasi. Kus sa õieti elada kavatsed? Kas tänaval lageda taeva all kükitades ja armuande kerjates?
- Võib-olla saan Raua tänava korteri tagasi. Imesid on ennegi sündinud.
- Nii lapsik ei tohi olla! Keegi ei anna sulle midagi niisama tagasi. Keegi ei kingi sulle midagi. Igal pool elavad inimesed sees. Mis õigusega sa nemad sealt välja viskad?
- Muidugi ei viska, aga venelased lähevad koju niikuinii.
- Kuhu? Ega nad nii lollid pole nagu sina.
- Ei, mitte lollid, aga saavad võib-olla lõpuks aru, mis on õige kodu ja kodumaa, kus on tegelikult nende isamaa ja emakeel.
- Midagi ei saa aru. Ei tahagi mõista.
- Noh, kui ei saa, siis ei saa, aga lõpuks lähevad nad küll.
- Niisugune jutt on täiesti mõttetu ja kalli aja raiskamine.
- Sugugi mitte. Mõte on nii sügav, et sina ei suuda seda tajuda. Võib-olla isegi mina mitte.
- Joo teed ja ära riku minu hommikutuju.
- Seda ei saa rikkuda. See on täiesti võimatu ettevõte. See on halb algusest peale.
- Tola!
- Kes see tola siin õieti on? Mina olen nelikümmend seitse aastat oodanud ja igatse-
nud Eestisse tagasiminekut ja nüüd on Eesti Vabariik ometi käes. Siis ütled aga sina, et meie ei lähe enam mitte kuhugi. Jääme siiasamasse surma ootama. Terve unistatud Eesti

jääb läbi tundmata ja uuesti ära õppimata. Me viskame lihtsalt õnne ära, kui see meile sülle asetatakse.

— Jah, me ei lähe tõesti mitte kuhugi. Me ei viska midagi ära, sest õnne ei ole olemas. Eestit oli siis vaja, kui sinna ei pääsenud, kui maa ja rahvas olid ahelais. Nüüd aga?

— Jah, mis nüüd? Nüüd kohe? Noh!?

— Nüüd pole enam rohkem midagi. Uuestisündinud Eesti elab ise oma elu ja meil pole sellega enam tegemist. Me ei tunne seda. Me ei oska seda ette kujutada. Meil pole seda tarvis.

— Pole enam midagi? Kes meist õieti hulluks on läinud, kurat võtku! Vabariik on käes ja pole enam mitte midagi!

— Ära vannu söögilauas!

— Ma vannun oma majas niipalju, kui mu süda soovib!

— Igatahes mitte minu kuuldes!

— Ah või mitte sinu kuuldes! Sina ei luba mul Eestisse tagasi minna! Sina keelad! Mis õigussega? Me elame demokraatlikus ühiskonnas, kus igal kodanikul on sõna- ja hääleõigus.

— Minu poolest võid sa teha, mida soovid, aga tegelikult sa ei tahagi tagasi minna. Sa ütled seda udukatteks, et pääseda oma sõna murdmisest.

— Mina ei tahagi tagasi minna?

— Jah, sa ei taha üldse tagasi pöörduda, sest seda Eestit, kuhu sina tahtsid koju minna, ei ole olemas. Ei ole kunagi olnudki!

— Mis juttu sa ajad? Missugust Eestit pole kunagi olnudki?

— Seda, mille jaoks, mille asjade eest sa kolmkümmend aastat oled ustavalt maksnud.

— Miks ma siis üldse maksin?

— Sellepärast, et millegi eest maksta. Kas või oma halva südametunnistuse eest.

— Minu halva südametunnistuse!

— Jah, Eerik, sinu halva südametunnistuse eest, et sa nii vähe tegid.

— Aga mul pole kunagi halba südametunnistust olnud! Ma armastan Eestit. Just seda Eestit, igasugust Eestit.

— Ära põikle, sa armastad vaid iseenast või oma armastust.

— Kes meist õieti udujuttu räägib?

— See pole enam tähtis. Oluline on, et meil pole praeguse Eestiga enam midagi ühist. Unistus on ära kadunud. Meie ei tunne enam Eestit ja Eesti ei tunne meid.

— Tähtis on, et mina tahan Eestisse tagasi kolida ja mu naine Elisabet ei taha, keeldub kategooriliselt.

— Sugugi mitte. Tähtis on, et sina arvad, et sa tahad Eestisse tagasi minna, aga tegelikult ei julge ja siis on lihtsam kogu koorem minu kaela veeretada, et ise veskikivi kandmisest pääseda.

— Sinu kaela?

— Jah, just minu kaela, sest mina kindlasti ei lähe tagasi. Niimoodi pole sul tarvis millegagi riskida, võid vabalt edasi rääkida, praalida ja rahvuskangelast mängida.

— Ei lähe?

— Ei lähe täna, homme ega ülehommel.

— Aga päev pärast ülehommel?

— Päev pärast ülehommel ma võib-olla lähen.

— Mis?

— Kas sa kuuled halvasti? Ma pole sul varem nõrka kuulmist märganud.

— Ei, aga siis võib-olla mina ei lähe. Ma võib-olla ei julge.

— Palun, kalla mulle teed, enne kui ära jahtub.

— Me peaksime vist oma igapäevasele tööle sõitma enne, kui tõesti hiljaks jääme.

Eerik läheb poolikute mõtetega tööle. Elisabet jätab oma mõtted koju. Pension tuleb aastatega välja teenida. Eerik ei mäleta, millal ta esimest korda presidendimudelit kasutas. Võib-olla kinost koju jalutades või rattaga sõites. Arvatavasti viiekümnendate esimesel poolel. Kindlasti pärast sõjafilme, teise maailmasõja muinasjutte. Minna koju või mitte minna? Seda küsimust polnud varem vaja esitada, sest siis maksis vaid minna, kui-

gi ei saanud. Pärast Vabariigi aastapäeva aktust olid nad kõik valmis minema ja keegi ei saanud. Mida nad siis oleks ütelnud, kui oleks antud võimalus, et nüüd, nüüd võite minna?

— Mis õigusega tahad sina Eesti presidendiks saada? Kaksteist aastat tagasi kodumaalt välja abiellunud Meeri etteheitev küsimus lõi nagu haljas mõök läbi ajude.

— Aga ma ei mõtelnud niimoodi, et mis õigusega, vastab Eerik prille ettevaatlikult lauaservale asetades. — Sa oleks pidanud küsima, mispärast.

— Sel ajal, kui meie pidime väga raskelt kannatama, elasid sina siin Rootsis head ja rasvast elu. Sa võisid igal õhtul muretult magama heita, magusat und näha ja hommikul kindlalt tööle minna. Sa said oma teenitud raha eest kõike seda osta, mida sa soovisid. Sa võisid kõike teha, mida sa tahtsid. Keegi ei koputanud öösel ootamatult su uksele. Sa võisid rahulikult puhata. Keegi ei tulnud sind halastamatult täakide vahel ära viima. Ja nüüd arvad sa, et tuled lihtsalt meile presidendiks, et tuled meid tähtsalt õpetama ja valitsema. See oleks justkui liig! Ükski eestlane Eestis ei nõustuks sellise häbematusesega. Keegi ei suudaks seedita niisugust ülbet võimuahnust. Kas sa ei oska oma au- ja uhkusenäljale piiri panna? Kuidas sa julged üldse niimoodi rääkida!

Meeri punetab näost. Mitte palju, aga nii, et tähelepanelik Eerik hõõgumist märkab.

— Kui sa oleks mind lõpuni kuulanud, siis sa võib-olla hindaksid teistmoodi. Sa ehk saaksid isegi aru mu tõelistest ausatest taotlustest.

— Sina ei pidanud kunagi küüditamist kartma. Sina ei pidanud iga sõna koputajate pikkade kõrvade eest varjama. Sina ei pidanud ennast kõikide uurivate pilkude eest peitma ja igasugust mõnitavat ebaõiglust tänulikult vastu võtma ja üles kiitma.

— Ma tõesti ei tahtnud sind solvata. Ma tõesti ei mõtelnud niimoodi, nagu sina seda tõlgitsed. Minu sihiks on vaba rahvas vabal maal, kus valitseks õiglus, ausus, usaldus ja vastutus inimväärtuste eest. Sa muidugi ütleksid otsekohe, et suured tühjad sõnad. Minu mudel eeldab, et eestlased ei usalda tegelikult Eestis üksteist. Nad lihtsalt ei tea, keda nad võiksid usaldada. Sellepärast poleks ka tulevikus võimalik nende enda hulgast presidenti leida. Sa vist ei mõista. Küsimus on absoluutses usaldusväärsuses. Minu mudel on loomulikult teoreetiline, aga mõtted on konkreetsesse riidesse pandud.

— Mismoodi sa õieti arvad, et keegi oleks üldse saanud ja suutnud üle elada? Ükski eestlane ei nõustu sellega, et mõni kopitanud emigrant, kes aastakümneid pole ennast kodumaal julgenud näidata, tuleks korraga meid juhtima, meie üle määrama ja valitsema. Mis õigusega? Ma ei saa aru, kuidas keegi üldse julgeb niimoodi mõelda, kuidas keegi saab nii segane olla, et ta sellistele mõtetele tuleb!

— Ometi on küsimus ikkagi usalduses. Kui kõik eestlased kahtlustavad kõiki, ei aita kellegi hea tahtmine. Süsteem on igal pool nii tihedalt läbi imbutatud, inimesed tahes- tahtmata põhjalikult ära rikkunud, ka kõige paremad kaasa sundinud või juurde meelitanud, enda alla ja sisse matnud. Ma mõtlen, et ka alateadlikult, niimoodi petlikult. Selle mõistmiseks peab tõesti selgelt kõigest väljaspool seisma. Selleks ongi vaja mõjutamatult Eestist eemal paguluses viibida. Kunagi ehk tänatakse, et niisugused eestlased üldse eksisteerisid. Aga ma ei ole enam kindel, et see mõttekäik suudab sinuni välja jõuda.

— Kuidas võid sina teada, mida eestlased oma kodumaal enda alateadvuses kaasas kannavad? Sa ei tea isegi, mida nad tegelikult mõtlevad, rääkimata siis veel sellest, mida nad ise hästi ei teagi.

— Otseselt loomulikult mitte. Selle vastu võin ma aga loogilisi järeldusi teha. Praegune elu näitab ju seda ise, kõneleb selgelt enda eest. Punane süsteem rajab ennast just umbusaldusele, süstemaatilisele petmisele ja luiskamisele. Riiklik valetamine nakatab läbi aastakümnete ja sunnib ka ausad lõpuks suuremal või väiksemal määral kaasa mängima selles sünges tragöödias. Kas või ainult selleks, et päevast päeva edasi elada. Äraandjate ja altvedajate saatanlik organisatsioon ületab igasuguse fantaasia raamid. Kuritegelik riigikord neelab varem või hiljem alla ka kõige sirmemelsemad kodanikud.

— Elu ei näita väljapoole tegelikult mitte midagi. Inimesed teavad väga hästi, kes on kes. Isegi lapsed tunnevad, ilma et keegi seda neile oleks kõrva sosistanud, kes on ehtne ja kes ei ole. Õiged eestlased tahavad ise oma teed tulevikus valida, ise ennast juhtida ja endale kunagi presidendi valida. Neil pole tarvis teda väljastpoolt kerjata.

— Sugugi ei tea. Rumalat teadmatust kasutatakse igal pool kavalalt ära. Alati leidub sõprade hulgas sulisid, kes igas olukorras oma parimaid kaaslasi petavad. Vaata, kuidas ümberringi abieludes soperdatakse, kas või hea naabri õues. Pealegi on eestlastele omane aastasadadest läbi kantud kadedus, mis kuidagi kellelegi rahu ei anna.

— Emigrantide au- ja võimuahnusega ei nõustu igal juhul Eestis mitte keegi! Seda võin ma kindlalt garanteerida. Kuidas saaks keegi leppida sellega, et siinsed tagumiku-soojendajad niimoodi ärateenimatult võimu juurde tagasi pöördusid?

— Arvan siiski, et väljaspoolse ülevaatega inimesi oleks hädasti tarvis. Mitte pikemaks ajaks, aga just esimesteks rasketeks aastateks. Selle läbi jääks palju suuri vigu tegemata. Kust sa tead, et keegi ei nõustuks sellega Eestis? Keegi pole nendele niisugust ettepanekut varem esitanud?

Keegi teine võib-olla ei teekski seda. Eestlastel on abi tarvis. Igasugust abi. Ka niisugust.

— Nii lollid nad ei ole. Kõike võib abiks ristida, aga abi pole võimu vabatahtlik ära-kinkimine. Võimu ja au peab ära teenima. Sina ega ükski teine emigrant pole iialgi seda teinud!

— Ei ole vajagi ära teenida. Küsimus on kohustuse täitmises ja mitte iga hinna eest võimulepääsemises. Ma usun tõesti sellesse mudelisse. Võimukandmine presidendi kujul oleks parim abi asjade uuesti jaluleseadmiseks. Süsteemi vahetumisel läheks kindlat teadlikku kätt vaja. Ma mõtlen, kui see aeg kord kätte tuleb.

— Sinu kindlat ja kõva kätt? Seda pakkusid ka vapsid!

— Sa tõlgitsed meelega mind valesti. Minu presidendimudel on heatahtlikult kavandatud ainult üleminekuvormeliks. Tänapäeval ei peaks keegi isikliku julgeoleku seisukohast lähtudes tahtma pikemat aega president olla, sest võib isegi juhtuda, et lastakse juba hommepäev maha.

— Keegi ei anna enam pärast vabatahtlikult võimu käest. See ei ole loomulik.

— Nii mõtlevad kommunistid, sest nad tunnevad iseennast väga hästi. Vahel öeldakse küll, et võim korrumpeerib, aga demokraatlikus ühiskonnas on võimu igakülgne rakendamine vaid igapäevane töö, mis tuleb kellelgi ära teha, sest muidu jääb riik seisma.

— Ja sa arvad, et keegi seda tõesti usub?

— Seda ei olegi tarvis uskuda. Poliitika on tegelikult must töö, mida tuleb teha, et elu saaks edasi minna, et eestlastel oleks üldse võimalik koos omal maal elada.

— Kas just must töö pole ebaaus?

— Ei, ma mõtlen seda ausat musta tööd, seda, mida tuleb korralikult ja siiralt eesti rahva jaoks teha, seda, mida peenemad saksad ei taha ega viitsi teha. Õieti teiste järelt, praeguse süsteemi järelt koristamist.

— Ja sina oled see ingel Gabriel, kes sellega peab hakkama saama!

— Mitte ingel, aga eestlaste seas siin paguluses ei tea ma kedagi teist, kes niisuguste kaugeleaatavate plaanidega oleks julgenud niimoodi otsekoheselt välja tulla. Võib-olla oleks liiga naiivseks peetud, lihtsalt tembeldatud lapsikuks unistajaks ja välja naerdud.

— Eestlased tahavad Eestis ise omal maal presidendid olla ja nemad ei anna seda võimu niisama käest, mitte kellelegi, kes seal ei viibi. Ma tunnen seal õiglasi ja ausaid inimesi. Nemad on määratud seda rahvast ja riiki juhtima.

— Kuidas nad üldse kõigi riiklike ja teiste valetajatega hakkama saaksid? Kuidas nad teaksid, keda nad võiksid usaldada ja keda mitte? Ma ei saa sellest tahtmisest kuidagi aru, sest iga päev võib keegi neid alt vedada või õhku lasta. Ma ei mõista, kuidas keegi neist üldse julgeks niisuguse kohaga riskida. Rahva mälus nad niikuinii kaua ei püsi, nii et au ja kuulsus on kiiresti möödud nähtus.

— Ja sina seevastu julgeksid? Eestlased Eestis on alati võimust ja seadusest lugu pidanud ja on kindlasti valmis ka selle eest maksma.

— Nad on küll võimu ja seaduse ees kummardanud, aga võib-olla mitte alati vabatahtlikult. Igal juhul mitte praeguse ränga punase jõuaparaadi ees.

— Kui kunagi tõesti tuleb aeg, mil Eesti saab jälle presidendi, siis ei kutsuta selleks küll ühtegi emigranti! Mina ei suudaks seda igal juhul kunagi seedida!

Meeri ei kõhelnud hetkegi, kui ta seda koduse, Eestile keskendunud huviringi õhtusöögilauas magustoitu alla neelates välja paiskas. Aeg oli seitsmekümnete lõpp ja Meeri viibis teist aastat Rootsis. Kümne aasta pärast oleks ta ehk ise poolpagulane.

Eerik jättis selle mõttevahetuse südamesse ja ei julgenud sellega suuremates seltskondades enam välja tulla. Võib-olla oli ta tõesti valesti mõelnud? Võib-olla oli see võimatu konstruktsioon? Mida oleks ta aga ütelnud sel päeval, kui talle oleks pakutud: tule nüüd Eesti presidendiks ja saada täide, mida sa tookord nii kindlalt lubasid? Kas ta oleks siis läinud? Ta poleks võib-olla enam julgenud.

Kas olla president või mitte olla? Seda küsimust ei tule Meeril kunagi endale esitada. Kui aga ometi oleks nii juhtunud, siis oleks ta naernud nagu hullumeelne.

Pille Sova

29. september

põõsad on öösel õrnkollaseks läinud
ja helendavad valkjalt
kui hea sügisene jahedus
valge ja pidulik tunne tuli südamesse
lumi tuli meelde

5. oktoober

soe ja udune ilm
lolliks võib minna
puud on uduses päikeses
täiesti liikumatud
ei tule meelde milline on õhtu

6. oktoober

nüüd sügisel on lehtede kuju
ja piirjooned nii selgesti näha

25. november

käisime Joonasega Pühavaimu kirikus kontserdil
seal oli üks poisipeaga naine imikuga
naise nägu oli justkui kasepuust tehtud
juuksed olid nagu sammal
kui muusika oli mängima hakanud tuli kirikusse üks mees
mees oli silmapaistvalt ilus lausa meesiludus

viul mängis vaikselt ja mees püüdis hästi tasa hiilida
aga põrand nagises ikka hirmsasti
mees istus sammalpeaga naise kõrvale
pani pea tema õla peale ja jäi varsti magama
Joonas ütles: ema ma ei jõua seda kirikumuusikat
enam kuulata
siis me pidime välja minema

26. november

Viletsuste viletsus

— on juba kindlaks tehtud vähemalt sada matmiskohta — (Seda ütles praegu
Sergei Stadnikov raadios

Räägib egyptoloogide konverentsist)

Eile sadas ka terve päev uduvihma

Kollakashall tõesti vilets ilm

Henrik Joonas ja Pire õpivad Jõuludeks luuletusi

Pire: — muista aru-äru mis see on — Runnel —

Joonas loeb: Vaata Marti

tema sööb torti

Nii hoolega hoolega

Henrik loeb: Maa on lahja lammas

Pilved on kui kasukas

Kui vaadata säältpoolt päältpoolt

Runnel kirjutab «Akadeemias» et kui Hendrik Adamson

oli 1945. aasta kevadel suremas haige

siis ta lamas oma ema hurtsikus voodis

ja kirjutas tindipliiatsiga paberitükkidele luuletusi

ühes luuletuses oli kirjutatud: eluke-tuluke

27. november

nii ruttu läheb pimedaks

igal õhtul peab ütleva: juba pime

enne veel on korraks taevas tumesinine

siis peaaegu must

õieti selle uduga tumebeež nagu väga tihe suits

28. november Neljapäev

üks luuletaja kirjutab teisest

see võib vahel tõesti hästi välja tulla

mõtlesin päev otsa sellele kuidas Runnel Hendrik Adamsonist
kirjutas

õhtul tuli meelde üks pilt Lõunamere saarte raamatust

Kunst der Südsee

seal pildil aitab üks naine teisel sünnitada
üks naine on pikali teine vaatab kael õieli tema
jalgade vahele nuga püsti käes
kolmas naine hoiab sünnitajal käest kinni kummardub tema
kohale

ülespoole on tehtud naine imik käte peal
sünnitaja on poolistukil vaatab kurbade silmadega lapse
poole

pilt oli maalitud maja seina peale ukse kohale

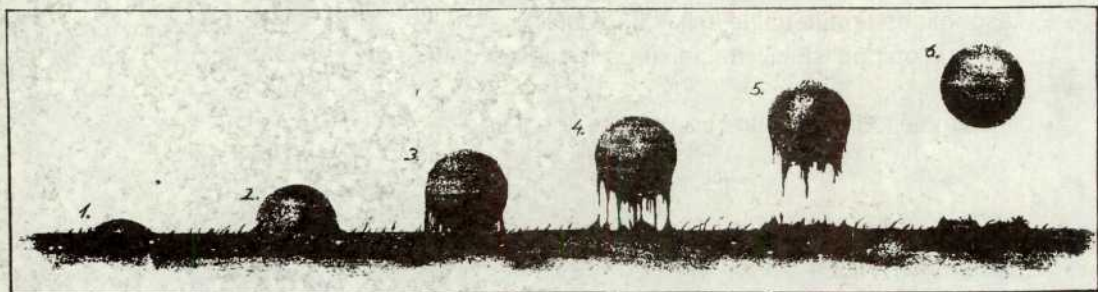
29. november

valged sirelid tulevad meelde
kui päeval peaaegu valgeks ei lähegi
mõtlesin: kas oli üldse valge
ikka vist oli

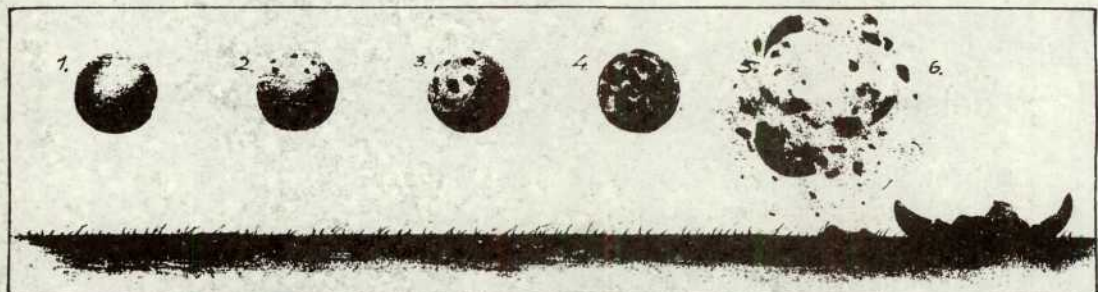
1. detsember

Olin päev otsa täitsa haige
ja voodis pikali silmad kinni
mõtlesin Hendrik Adamsoni peale
tema oli aasta otsa enne surma voodis
ja ei jõudnud üldse üles tõusta
mõtlesin peaks lastega õhtuti jalutamas käima
kuulsin läbi poolune
et Joonas ja Hendrik joonistavad kirjutuslaua ääres
vahepeal kriipisid pliiaatsiga lauda siis jälle paberit
Joonas ütles: — Ma teen Maailma Super Lille
Näe lehed varred õis —

nagu suleke liugleb kaua
selline oli hommik
või leht laperdades langeb
selline kuldne hommik
ainult tal oli vale nimi
ta nimi oli armetu
aga ta ei olnud armetu vaid armas
nagu trööstitu maastik hiilgab valguselilledes

Handwritten notes in Estonian: "1. Kõige väiksem, 2. Kõige suurem, 3. Kõige tihedam, 4. Kõige rohkem tilgud, 5. Kõige rohkem tilgud, 6. Kõige kõrgem"

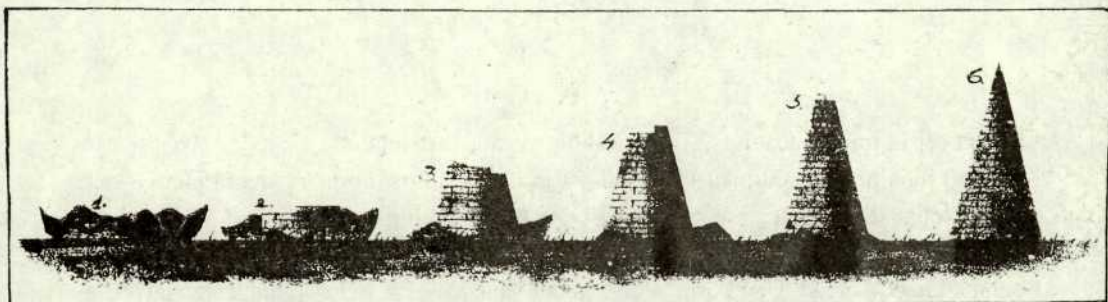
Handwritten notes in Estonian: "1. Vähe valgeid, 2. Kõige rohkem valgeid, 3. Kõige rohkem valgeid, 4. Kõige rohkem valgeid, 5. Kõige rohkem valgeid, 6. Kõige rohkem valgeid"

ANDRES TALI. Väljumine

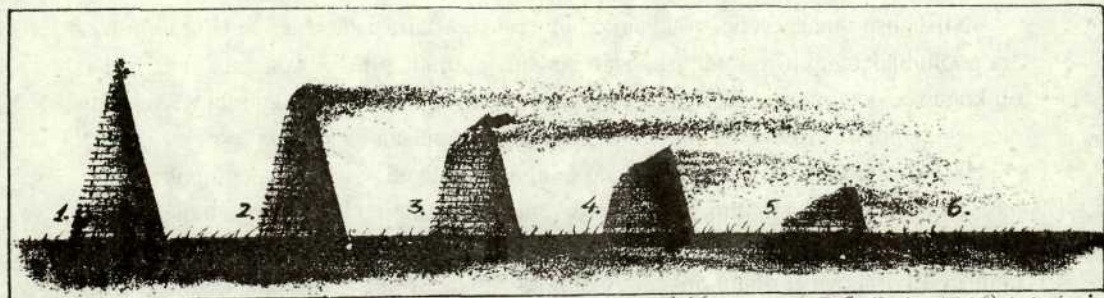
(Serigraafia) 1992

Purunemine

(Serigraafia) 1992

Handwritten notes in Estonian, including 'Kõrgus 1,5 m' and 'Kõrgus 2,5 m', with some crossed-out text and a circled '2'.

Handwritten notes in Estonian, including 'Kõrgus 1,5 m' and 'Kõrgus 2,5 m', with some crossed-out text.

ANDRES TALI. Ülesehitus
Häving

(Serigraafia) 1992
(Serigraafia) 1992

Lõpp-peatus

Elvira seisis trammipeatuses. Ta jalad külmetasid, sest lühikese säärega talvesaabaste pealsed juba pragunesid pikast kandmisest ja jaanuarilõrtsi nõrgus parema jala väikese varba kohal segamatult sisse. See tegi Elvirale ütleमतult palju meelehärmi, sest kõnesolevad jalanõud olid pikkade aastate jooksul nii hästi sisse kantud, et olid mugavad ja pehmed nagu kindad. Uued osta? Poest poodi vantsida? Paksudes kohmakates talveriietes palavaks kōetud kaubamajades ähkides-puhkides kōgaras jalga tirida ja jälle jalast kiskuda uuest peast betoonkōvu jalavarje — ja ei mingit garantiid, et niisuguse piinaga, pealegi hirmus kalli raha eest muretsetud saapad ei osutu äkki pahatahtlikuks, silmakirjalikuks, ei varja endas juba nüüd tulevase veriville ja konnasilmi...

Tramm tuli, ja läks. Elvira ootas edasi. Jalad külmetasid aina hullemini.

«Niisuguse ilmaga võiks ta ikkagi natuke rohkem kiirustada. Juba teine tramm läks ära pooltühjalt. Järgmist kindlasti annab oodata, ja muidugi on siis puupūsti täis, ja siis oli kogu see ootamine ja külmetamine jumala ilmaasjata, ei saa sõna juttugi rääkida inimesega...» pobises Elvira nõrdimusega oma niiskesse pulstunud karvakraesse.

Halvad eelaimused seekord siiski ei olnud prohvetlikud. Oodatud meesterahvas saabus varem kui kolmas tramm, kuigi ta pidi lõpus paar sammukest jooksma oma iseäralikus, mitme kilomeetri tagant äratuntavas stiilis, mis üldiselt iseloomustab x-jalgadega inimesi. Elvirale aga ei olnud õrna aimugi, miks see mees joostes nii naljakalt oma jalgu pillub. Sel naiivsel teadmatusel oli kaks põhjust: esiteks, ta polnud seda meest veel kunagi püksata näinud, teiseks polnud tal mingeid teadmisi anatoomiast. Kuigi ta pidas seda kõnnakut vähe imelikuks, oli sel inimesel muid, palju silmatorkavamaid veidrusi, mille kõrval Elvirale pähegi ei tulnud niisuguste kõrvaliste asjadega tegelda. Ta võttis lihtsalt teadmiseks, et teisel nii on kombeks, ja kõike kokku võttes meeldis see meesterahvas Elvirale üliväga. Juba siis meeldis, kui teda alles ainult näo järgi tundis, trammisõitudel. Ta leidis, et see mees on väga Iván Darvase nägu, ja Darvas oli ju Elvira lemmiknäitleja! Filmi «Sõdurimundris» vaatas Elvira omal ajal vahest viis korda järjest, ainult sellepärast, et Darvas mängis selles peaosas. Selle siinse Darvase-teisikuga tutvus Elvira niimoodi, et nad ootasid pea iga päev peale tööd samas trammipeatuses sedasama trammi, ja tihti päris ühekorruga läksid trammi peale. (Ausalt öeldes tegi Elvira siin natuke sohki, ta tammus ja laveeris niikaua, kuni manööverdas enda teise külje alla...) Ühel ilusal kevadisel õhtupoolikul juhtus äkki see ootamatu ime, et seni eemalt imetletud meesterahvas ootamatult teretas Elvirat trammipeatuses. Elvira alguses ei julgenud uskuda, et tõesti nimelt teda tervitati, vaatas enne hoolikalt ringi, kui sõandas kergelt vastu noogutada. Aga sellel korral ei julgenud Elvira kuidagi trammis meesterahva lähedale minna, isegi tema poole vaadata, sest ta kartis, et tal on selgelt näo peale kirjutatud, kui suurt õnne ta praegu tunneb, ja seda õnnetunnet teisel näha lasta tundus talle sündsusetu.

Järgmisel päeval nad juba tervitasid teineteist nagu vanad tuttavad, ja meesterahvas lisas oma «tere päevale» veel napi märkuse ilma kohta, millega Elvira oli õhinal ühel meelel.

Sellest alates kadus Elvira lõplikult kõrvale sirgelt teelt. Ta hakkas korraldama oma asju nii, et alati jõuaks esimesena trammipeatusesse, seal juba võis nii palju tramme lasta tulla ja minna nagu süda soovis, ja kokkusaamised ei olnud enam juhuse hooleks jäetud.

Elvira jaoks oli ka see üks mälestusväärset ilus päev, kui ta kord hiljaks jäi ja meesterahvas teda ootas. Sel korral nad isegi leppisid kokku, et edaspidi tingimata ootavad teineteist, viisteist minutit, mitte kauem, sest meesterahvas üles rõhuga, et peab täpsust väga tähtsaks.

Selle ilusa päeva õhtul ostis Elvira pudeli veini õhtusöögi juurde, sest niisugust suurt sündmust lihtsalt pidi pühitsema. Siitpeale on tal iga jumala päev randevuu, ja veel pensionini jäänud paarisaja päeva aina vaevarikkamatel trepiastmetel ta nüüd lausa hõljub ülespoole, nagu Samothrake Nike Louvre'i trepikojas... Sel õhtul leidis Elvira, et ta minia on ju üks kena ja lahke tüdruk, ta ei saanud enam äkki arugi, miks ta senini ta vastu vimma tundis.

Edaspidi oli juba täiesti loomulik, et nemad kahekesi koos lähevad tramm ja istuvad teineteise vastu — või halvemal juhul teineteise kõrvale — ja vestlevad kogu tee. Ja ka see oli endastmõistetav, et meesterahvas istub alati näoga sõidusuunas. Elvira ei armastanud küll sugugi seljaga sõidusuunas istuda, aga just sellepärast meeldis talle kangesti seda paremat kohta meesterahvale loovutada. Ainult see pisiasi kripeldas kusagil, et meesterahvas pidas seda kohtadejaotust silmanähtavalt täiesti loomulikuks ja kunägi ei teinud katsetki seda kohta Elvirale pakkuda.

Elvirale tuli vahel meelde tema kadunud mees, kes alati tõstis praetud kana mõlemad koivad vaagnalt oma taldrikule, nagu oleksid need ainult tema jaoks seal, ja Elvira ei tahtnud sellest juttu teha, ta ootas ja lootis, et ehk ükskord ikka tuleb mehele meelde, et Elviragi on inimene ja armastab just nimelt koiba. Seda ta ei jõudnudki ära oodata, aga mis teha, mehed on juba kord niisugused ja Elvira on ikkagi üks nende õnnelike naiste hulgast, kellel üldse on keegi, kes talt kanakoiba võtab või siis näoga sõidusuunas tema vastu istub.

Trammisõidu ajal meesterahvas peaaegu alati rääkis midagi ja Elvira alati kuulas teda väsimatu innukusega ning parajal kohal püüdis takka kiita, kuigi talle haruharva oli päris selge, millega ta parajasti nii kangesti ühel meelel on. Meesterahval oli peaaesjalikult kaks teemat. Üks neist oli mingi kinnisvara omandiõigusega seoses olev keerukas ja segane kohtuasi, teine — Elvira meelest veel keerulisem ja segasem leiutis. Nende kahe teema alusel Elvira leidis, et meesterahvas on väga tark ja haritud, ainult kahjuks naine ei osanud selle suure tarkusega midagi peale hakata. Õigust öelda oleks talle hoopis rohkem meele järele olnud, kui meesterahvas oleks vähem targaks osutunud, et Elvira oleks sõandanud talle vahel ka oma muresid südame pealt ära rääkida. Paar korda tegi ta siiski proovi, aga kui meesterahvas tema meelest oleks pidanud kaastundlikult ohkama või muudmoodi elavat huvi ilmutama, ütles too alati hoopis midagi muud, asjasse nagu üldse mitte puutuvat, ja selle peale kadus Elvirale jutuots käest ära, ja tujugi polnud enam jätkata, ja ta pidas paremaks meesterahva asjade vastu huvi tunda, ja too ei lasknud ennast paluda... Niimoodi läks kõigest enne ettekujutatud ja loodetud heast ning ilusast täide ainult niipalju, et Elvira võis tunnetada teise lähedust ja seda, et teistele kindlasti paistab, nagu kuuluksid nemad kahekesi teineteise juurde. Ta nautis seda tunnet ja ootas, aina ootas, et varem või hiljem teine ei lähe oma peatuses maha, vaid sõidab temaga edasi, võibolla isegi saadab koju... Võibolla just täna, kes võib ette teada?

Niipea kui ta meesterahva nägu silmas, teadis ta kohe kindlasti, et täna küll mingil juhul seda ei juhtu. Meesterahval oli palju nägusid, aga tänane ei tõotanud vähimatki head. Kas magas halvasti, ei tunne ennast hästi, või oli töö midagi?

Juba trammipeale minek kukkus halvasti välja. Elvira läks ees ja ei märganud kohe kahte ideaalset kohta, ja nii juhtus, et üks paks mutt jõudis temast ette.

— Kuidas võib nii saamatu olla! sisistas meesterahvas.

— Jah, jäin seekord natuke hiljaks, vastas Elvira süüdlaslikult.

— Magasite maha, konstateeris meesterahvas natuke nagu kahjurõõmsalt.

Järgmises peatuses vabanes üks kaheinimeseiste, ja meesterahvas viskus välkkiirelt pingile.

— Näete, niimoodi peab seda tegema. Alati peavad inimesel olema silmad ees ja taga, ja peab oskama kiirelt tegutseda! Võtke minust eeskju!

Eluvõitluses saavutatud mikroskoopiline võit silmanähtavalt parandas meesterahva meeoleu.

— Noh, jutustage midagi! pöördus ta Elvira poole, end võimalikult mugavalt istuma kohendades.

— Lugesin tänases lehes tühte artiklit, milles kirjutatakse minu tuttavast inimesest... alustas Elvira.

Meesterahvas torkas kannatamatult vahele:

—Millest see artikkel on?

— Ühest mind väga huvitavast kollektisioonist, ja esmajoones sellest minu tuttavast...

Elvira tahtis jutustada, kuidas ta selle inimesega kunagi ammu tuttavaks sai, kuidas too talle oma kollektisiooni näitas ja mida sellest mälestuseks andis, aga meesterahvas ei lasknud jätkata:

— See teema mind praegu ei huvita.

Ole lahke! Ometi oli ta ise mitmel korral toonitanud, et teda huvitab kõik, välja arvatud muidugi kartulihinnad ja naabrinaise lapselapse tuulerõuged! Ja kuidas ta kord pahaks pani, et Elvira ei teadnud, kes on Saddam! Elvira siis muidugi ei julgenud otsekoheselt välja öelda, et see teda üldse ei huvita, olgu see Saddam kes tahes. Selle asemel oli tal häbi, et on nii harimatu. Meesterahvas aga solvus tol korral päris tõsiselt. Terve tee vahtis ainult aknast välja, nagu oleks seal midagi huvitavat näha. Aken oli muuseas võimatult räpane, peaaegu üldse ei paistnud läbi.

Õhtul kodus küsis Elvira oma pojalt, et kes see Saddam õige on. Kui teada sai, et Iraagi riigipea, ei saanud ta enam millestki aru. Miks see meesterahvas trammist seda ise talle öelda ei võinud? Siis oleksid nad kenasti edasi vestelnud ja sellest lühikesest koosolemisest mõlemad oma rõõmu leidnud...

Elvira jäi vait. Mitte midagi ei tulnud meelde, millega oleks võinud juttu alustada.

— Mis veel on uudist?

Küsimus kõlas järsult nagu käsklus.

C'est le ton qui fait la musique... Kas saab niisuguses toonis esitatud küsimusele vastata seda, et saabas laseb vett läbi ja põlved pakitsevad valutada sellest külmast niiskusest? Elvira käekotis oli küll algopüriini, aga ta oleks tahtnud, et teine talle midagi valuvaigistavat pakuks, enda omadest. See oleks siis olnud peaaegu nagu kutse kohvikusse või vähemalt lillekimp...

Elviral endal oli käekotis terve käsiapteek niisugustest ravimitest, mida tal endal üldse vaja ei olnud, ainult sellepärast, et meesterahvas tihti peale ütles, et küll oleks hea, kui käepärast oleks üks aspiriin, või validool, tema omad on kahjuks otsas. Niisugustel puhkudel Elvira naeratas võidurõõmsalt ja kohe kookis välja vajaliku tableti, ja tal oli niisugune hea tunne, nagu oleks meesterahvale mingi suupärase õhtusöögi valmistanud, ütleme, klimbisupi või verivorsti hapukapsastega. Seda enam, et meesterahvas siis nihiatas end niikaua, kuni ta põlv puutus Elvira põlve vastu, täiesti nii, nagu see oleks koge-

mata juhtunud ja ta ise ei pane seda tähelegi, aga Elvira teadis väga hästi, et see ei ole juhtumisi nii, vaid et teine niimoodi näitab oma tänu.

— Mitte midagi, raputas Elvira nüüd nukralt pead, leides kõik võimalikud teemad sama sobimatud nagu see õnnetu ajaleheartikkel.

Nüüd ei külmetanud tal ainult jalad.

— Ah nii, mitte midagi? Seda pole just palju, nentis teine kahjurõmsalt, nagu oleks ta just seda vastust oodanud. Saabunud vaikuses vajutas meesterahvas sõrmed kahelt poolt meelegehtadele ja küsis valulise häälega:

— Ehk on teil midagi peavalu vastu?

Elvira avas tänulikult ja valmilt kohe käekoti, ja siis tuli talle äkki meelde, et oli just eelmisel päeval ära tarvitanud viimase tableti. Ta punastas piinlikkusest ja pani käekoti kiiresti kinni.

— Ei, kahjuks ei ole. Just eile sai otsa, naeratas Elvira ebalevalt.

— Ei ole? Nüüd, kui nii väga oleks vaja... Meesterahva silmad ahenesid laskeavaks, püstkorts ninajuurel süvenes ohtuennustavaks hüüumärgiks.

— Tuleval nädalal saan lasta välja kirjutada... hakkas Elvira kiiresti seletama.

— Kahju küll, aga ma ei saa sellega tuleva nädalani oodata, vastas teine.

Elvira suuäär hakkas võbisema. Seda märgates kaotas meesterahvas millegipärast täiesti tasakaalu.

— Noh, näete nüüd isegi, kellegi peale siin maailmas ei tohi lootma jääda, ka teie peale mitte, mitte kõige pisemas asjaski!

Elvira pilgutas silmi nagu ehmunud kana, kes ei saa aru, mis tema ümber juhtub. Meesterahva sõnad mõjusid talle nagu ootamatult kaelakallatud külm vesi. Arusaamatult vahtis ta teise vihast viltukistud näkku. Seda ta tõesti ei osanud oodata.

Ühe tableti pärast nii endast välja minna, mõtles ta, siis kui ma ilmast ilma muud ei teegi, kui püüan su meele järgi olla! Jätan sulle alati parema istekooha, jooksen polikliinikusse su totrate retseptide pärast, kuulan sind ammuli sui, ja kui siis ükskord midagi unustan, siis kohtled mind nagu lohakat teenijat. Ühe näruse tableti pärast oled valmis kogu mu õhtul nahka panema, pealegi kui saabas laseb vett läbi ja põlv valutab...

Saabastele mõeldes tuli Elvirale meelde, et ta oli kodus riidekapi põhja triikimisteki alla peitnud paari uhiuusi itaalia meestesusse. Selleks puhuks, kui selle meesterahvaga siin ükskord niikaugele jõuab, et teine ühel ilusal õhtul tuleb Elvirale külla. Esimesel korral muidugi ainult kohvile, hiljem... Meesterahvas ju ühel korral ütles, et «teil on kindlasti väga mugav kodu», millest Elvira tegi järelduse, et teine tahab seda vaatama tulla. Praegusel hetkel aga teadis Elvira juba kindlasti, et sellest ei tule midagi. Sellepärast, et tema, Elvira, enam ei tahagi, et see mees talle külla tuleks.

Meesterahvas vahepeal rääkis midagi, aga see läks Elvira kõrvust mööda. Rääkis närviliselt, etteheitva tooniga, ja mida kauem ta rääkis, seda vähem oli ta see mees, keda Elvira oleks tahtnud oma suurde pehmesse tugitooli istuma panna ja kellele ta oleks tahtnud kapist jalga anda šotiruudulised sussid. Ja kui põhjalikumalt vaadata, see mees polegi Darvase nägu, või siis ainult niipalju, et on pikk ja kõhn ja pika ninaga. Elvira vastas istus võõras, tigea näoga vanamees, lillad kotid silmade all, punetav kongus nina ja valge vaht suunurkades, ja selle võõraga pole tal vähematki pistmist.

Elvira oleks tahtnud nüüd kohe üles tõusta ja kõige lähemas peatuses maha minna, aga ta pidas seda liiga teatraalseks. See paar peatust veel, see pole miski, seda võib välja kannatada.

Meesterahvas ei märganud midagi. Enam ta ei rääkinud, ja nagu lepitust otsides libistas oma põlve Elvira põlve vastu. Oodatud reaktsioon jäi seekord tulemata. Elvira ei

naeratanud talle vastu nagu eelmistel kordadel ja pealegi tegi nii, nagu ei märkakski teise lähenemist. Vahtis ainult ainiti aknast välja.

Meesterahvas kõhatas, ootas pilgu, siis ajas enda püsti ja valmistus maha minema. Elvira vahtis ikka veel liikumatult aknast välja, nagu poleks kunagi näinud neid roheli-seks krohvitud maju.

— Noh... jääme siis nägemiseni, kohmas meesterahvas.

Elvira pööras pilgu aknalt teise poole ja noogutas külma ilmega. Meesterahvas läks maha. Ja et roheline foor juba vilkus, jooksis ta ruttu üle vihmast läikiva asfaldi. Elvira vaatas talle järele.

— Kui ta nüüd korraks tagasi vaatab ja käega lehvitab... Aga ta ei mõelnud lõpuni, mis siis oleks.

Meesterahvas ei vaadanud tagasi.

Hannes Varblane

Nende armastus

nendel on muidugi armastus
nendel kes jälgivad avasilmi
aeglast me koolemist

Käekell

karjub mu käel kui tukse
süda muuseas siin armastab mind
sina vihkad ning sulgedes ukse
usud ulgudes armastust teist

miks küll päevad must lähevad läbi
õeldes ükskõikselt elamine
miks on mulle mu armastus häbi
sõnastamine

lsegi siin

mustmullases öös pole mul midagi muud
puutuda puhast ja paljast
mitte midagi muud kui vaid sind
tüdrukut okastraathaljast

Vähemalt luules

äkki ma tohin sind armastada
mitte siin vaid hoopis teises kohas
seal kus keegi mind enam ei armasta
ja jõgigi pole puhas
kus hingeõhk põleb tuules
ning mul mõlguvad meeles
kõik tüdrukud keda ma ihand
igal kevadel üha enam

Mu käsi

su jalgade vahel
mõnikord unustab end
trükitäheks
nõnda ilma ning ulma vahel
aeg silmitseb iseend

Tema tuleb

ja mantel saab raskeks
verest ristilöödu loos
poega polegi
taevas on punane vastu vaske
tema tumeneb

Kirjutamisest

kõik nad võrdlevad
luuletamist sünnitamisega
raseduse ja sünnitamisega
milline jama
lihtne on luuletada
kandmine ja kirjutamine
ent ei mingeid tuhusid ega lootevett
veel vähem verd
lapse sündi sellega küll ei võrdle
istud ja kirjutad
käsi ei värise verekaotusest
valu imendub valgesse paberisse
hing ei habiseги enam alandusest
täht järgneb tähele
rida loob rida
mõnikord vaevata
mõnikord vaevaliselt
kirjutad lootusetusest
lapse sünniga seda ei võrdle
lapse sünd on lootus

Mõnele
kukub pähe
armastuseks raev
sellest riigist ma ära lähen
sirp vasar ja vaev
tühi on taga mul taevas
teistpidi paotee

HANNES VARBLANE

teie tõusete vaevast
minul on ees veel see
teil on sinimustvalge
minul on elu vist
aga ma armastan siiski
sedagi pagemist

- - -

Nendel on teised silmad

teine neis valgus ka
aga ma elan ses ilmas
elamata ei saa
nendel on teine taevas
tähed ja taevapuu
minul on amulett kaelas
surma surutud suu
nemad kui lähivad ära
mina pean jääma alles
alles kui armastus

- - -

Teie kõik

kes te armastate taevast
enam kui maad
mida teil küsida minult
teil kel taevastelt tasakaal
mida teil küsida minult
minult kel ses ainsamas elus
tasakaalutus lõgistab uskmatust
just nagu ust

- - -

Jääpäälne

läikjäisel hapral sillal
kulgeb me elusurm
seismajäänuil tagasivaatesilmas
peeglist eluks heiestub hirm
tõesti — te meeldite mulle
kõik kes te seisatund
ehkki elades meeldisid mulle
need kes ei seisatund

- - -

Jarkko Laine

Töötoa sisustamisest

Ostsin oksjonilt mati, mis on olnud
voodikate või seinavaip. Nüüd
on see mul põrandal: värvid ähmastunud,
nurgad kulunud. Mõtlen,
kuidas varsti on ta mälus ka minu sammud,
kui ma põrandal kõnnin, pidades jahti
sõnadele, mis kaunistavad seinu.

Tahaksin, et mul oleks siin ka pilt delfiinidest.
Neil on oma keel nagu luuletajail,
kes ujuvad inimmeres. Tahaksin
siia ka valgust, mis silitaks nagu käsi.

Suveöös

Kuu helgib plekk-katustel,
üle tänava jooksev kass peatub korraga:
pärnade all
suudeldakse.
Suveöös, nagu vabalt allavoolu ujuvas paadis.

Templid

Kõik me oleme templid;
geenimälu ulatub kaugetele sugupõlvede taha,
kalmisturada muistsete kellade hääalteni,
oma silmade laskeavadest
vaatame mõõdaniku klaasimaale;
kui saamegi usside roaks,

kohiseme ka heinas, millest käib üle tuul,
jumalate sarnaselt nähtamatuna ja vägevana.

Post coitum

Auto pargitud kalmistu värava juurde,
naine tõmbab jalga pükse,
mees seisatab eemal, üks jalg hauakivil,
suitsetab sigaretti.
Keegi ei ärka olemasolu unest.

Infoühiskond

Talvapäeva kalge kabelivalgus,
aknad taevas liiga valgust täis,
puud kui jäigastunud inimsööjad-ritsikad;
lumi on teinud pargist järve,
koerad jooksevad ringi selle tühjadel kallastel,
kusevad teavet.

Tartu

Murenevad sulades hanged ja majade nurgad,
ülikoolis vaieldakse metafüüsika üle.
Tänavalaulja laulab rublase laulu,
tund aega hiljem kümnerublase laulu.
Villastes kampsunites tüdrukud lähevad käsikäes, naeravad
säravate hammaste ja selgete silmadega.
Nende eest loen palve:

Oi!

Kui nüüd hakkaks taevast sadama leivatalonge
ja vana juut mängiks viiulit
ja haudadele pandaks hoburaudpärgi
ja üht jalga lonkav pioneer läheks mööda
ja kingsepad oleksid inglid!

Oi!

Mis see kõik aitaks,
kui isamaa on terveni muinasmaa.

Sajab esimene lumi;
valgus, millega ilmaki ei harju —
liiga modernne kirik.

Tõlkinud INGVAR LUHAÄÄR

Jarkko Laine luuletused, mille eestinduse eest Ingvar Luhaäär on saanud Tartu Soome Instituudi soome kaasaegse luule tõlkimise võistlusel 1992. a. kõrgeima auhinna, on võetud kogust «Püha maanantai».

0. Ma tahan tegelda filosoofiaga, teha filosoofiat, filosoferida. Teadmata küll, mida see õieti tähendab. Suutmata defineerida «filosoofiat». Aga kuidas saabki defineerida seda, mida veel ei ole, mida alles tahad teha. Või avastada.

Ma ei taha ja ei saagi teha filosoofiat nagu ehitaja maja — plaani järgi. Filosoofia saab olla plaan, aga filosoofial endal ei saa olla plaani. Mõtleme, kuidas midagi teeme, kuid ei mõtle, kuidas midagi mõtleme. Mõte on plaanitu, mõte on vaba.

1. Mina ei tea, mis ma teen. Õigemini tean ainult umbes. Nagu maadeavastaja, kes teab ainult, et seal kuskil peaks saar olema.

Kuskil seal peaks filosoofia olema. Liigun tema poole. See ei ole, ei saa olla arvutaja liikumine tehtelt tehtele. Minu filosoferimine ei ole ratsionaalne tegevus. Aga kas ta üldse saab seda olla?

2. Filosoferimine on (peale muu, siin, minu kujutluses: ma ei reglementeeri, ma seletan!) enam kui ratsionaalne. Ta on liikumine ratsionaalsuse, ratsionaalse sõnastuse poole. Või siis arusaamise poole, et üht või teist asja ei saa ratsionaalselt sõnastada.

Seda sõnastust, seda sõnaselgust ei ole aga veel. See on alles kuskil ees. Nagu tuluke kaugel mäel, padriku ja soo taga. Ta ei anna sooja, kaob vahel silmistki, aga abi on tast ometi, suunda ta ometi näitab.

3. Filosoofias on siis palju muud kui loogikat. Võibolla ei ole kõige õigem seda paljut muud nimetada psühholoogiaks, mis on samasugune abstraktsioon kui loogika, eemaldumine tegevusest endast. Filosoferimiseks aga võime seda kutsuda. See on holistlikum tegevus, ta ei ole automaatne masinatöö, vaid igatsusest kantud otsimine.

4. Mitte mu mõte ei otsi, ma ise otsin. Mitte mu mõtlemine ei mõtle, vaid mina ise.

5. Me unustame tihti, et lõppresultaat, see, mida me tahame, pole see, mida me teeme. Filosoferimine pole filosoofia, teooria, kirjutatud, kordaseatud tekst oma alguse, keskpaiga ja lõpetusega, järjestatud hulk vastatud küsimusi, tähtsamad eespool, vähemtähtsad tagapool.

6. Ma ei ole kunagi hästi aru saanud, mis tähendab «mõtlemine», mis vahe on «kujutlemisel» ja «mõtlemisel». Ma ei ole kunagi märganud oma mõtlemist, ei ole leidnud end mõtlevat. Kujutlevat küll. Elan piltide ja märkide voolus, sorin ja otsin nende hulgast õigeid.

7. Aga kas ma saan neid õigeid pilte ja märke ise luua, esile tuua? Või ainult valida sellest voolust, mis nad ette toob? Ei oska öelda, mille ette. Võiks ju öelda — «teadvuses-

se». Aga mis see veel on? Kas see osa kujutlemisest, mida tõepoolest näed, kujutled, mis «on» olevikus?

8. Kujutlemisest eraldad, mis huvitab, mida tahad. Kui suudad eraldada, taibata, mida tahad. Kas tahtmine on sinu tahta, või oled sina tahtmise tahta? Kas valitsed kujutlusi, kas valid nende hulgast või valivad nemad ise? Kas valib üks kujutlus või valivad ühed kujutlused teisi? Aga mida tähendab siin «ise»? Mis tähendab «sina» või «mina»? Kus on tema, kus on see selles voolus? Mis ta on?

9. Ma ei tea seda. Aga mida seegi tähendab? Kas «mina» ei tea, mis tähendab «mina»? Kuidas aga saab üldse midagi teada? Kas teadmine on enne subjekti ja objekti, subjekti ja objektita või on teadmine subjekti teadmine objektist või on teadmine teadmine subjektist ja objektist või midagi muud? Kui aga ütleme, et teadmine on subjekti teadmine, jätame vastamata küsimusele. Nagu siis, kui vastame küsimusele, mis on joonlaud, et joonlaud on Karli oma.

10. Võibolla ei ole «mina», «teadjat» kujutluses, selles kõigepealt- ja kohe-tõeluses. Võibolla tuleb ta alles mõtlemises. See tähendab, et tuleb tulla tagasi «mõtlemise» juurde.

11. Ma mõtlen, ma kujutlen, et «mõtlemine» on kujutlemise kokkusurumine ja ülekanne keelde — niiviisi saame seda teistele edasi anda. Pildist saab sõna ja sõnad ütlemekirjutame teistele.

12. Niisiis on mõtlemine tõlkimine. Tõlkimine ruumilisest kujutluste keelest lineaarsesse, enam-vähem joonelisse sõnade keelde. See tõlkimine on võimalik, kuidas ta on võimalik? Kuidas saab ruumi suruda kokku jooneks?

13. Ruum lubab kujutleda mitut asja korraga. Me võime vaadata, võtta vastu mitut kujutlusvoolu ühtaegu, vaadata ja kuulata korraga. Me ei saa korraga rääkida mitut asja. Ega ka mõelda. See on üks, mis läheb kaduma. Mõnel puhul me märkame seda teravasti. See segab meid. Me tunneme, et ei oska, ei saa väljendada oma mõtteid. Võiks ka öelda — mõelda oma kujutlusi.

14. Kujutlemine on ainult minu oma, «sisemine». Mõtlemine on pooleldi sisemine, pooleldi välimine, inimeste vaheline, ühine mitmele inimesele. Teine saab mõelda minu eest, kuid ei saa kujutleda minu eest, samavähe kui ta saab olla mina minu eest.

15. Mõtlemises astume sammu oma kujutlustest eemale. Saame nauke teiseks, oleme vähem meie ise. Või vahest on hoopis õigem öelda: alles mõtlemises saame isendaks, minaks. Ruumist täis kujutlusi saame selleks, mida nimetatakse isikuks: mina, sina, nemad. Isik on nagu asi, midagi, mis meie kujutluste ruumis on omaette nii nagu teised omaette asjad, inimesed, koerad, kivid. . . Me asetame kujutluse endast oma kujutlusruumi teiste kõrvale.

16. Mõtlemine on nagu näitelava. Seal esineb «mina», kes räägib või püüab rääkida. «Mina» on mõtlemise produkt, õigupoolest on mõlemad suhtlemise produktid, sündinud vajadusest tõlkida kujutlused mõtteks, olla keegi kellegi kõrval.

17. Mõtlemine on dramaatiline. Draama on hea mõtlemise mudel. Draama on dialoog, nii on ka suur osa maailma kõige paremat filosoofiat — Platon, Zhuangzi, evangeeliu- mid ja buddhistlikud tekstid dramaatilised, on dialoogid. Mõtleva inimene on dramaatiline inimene, näitleja.

18. Mõtlemises võime olla mitmed «minad». Võime kujutleda mitmeid isikuid oma sise- misele näitelavale. Üks nendest võib olla, aga ei pea olema peamine.

19. Mõtlemine on nagu prits, millest pressitakse tordile kreemikiri. Näiteks ÕNNE! Prit- sis on kreem, tema taga terve inimene. Ühes otsas keeruline, teises lihtne.

20. Seda, mis tuleb pritsist tordile, saab nimetada kirjaks. Seda, mis tuleb mõttest paberil- le või kõneste, saab sõnadeks, sõnadesse, võib nimetada tekstiks.

21. Kujutluse, mõtte ja teksti vahekord on nagu Jumala, logose ja Kristuse vahekord teo- loogias. Loomine on nagu mõtlemine. Lähis-Idas leidis üks arhetüüpne kujutlus ja mõte teoloogilise väljenduse, epistemoloogia esines ontoloogiana. Pole ime, et sealsamas on maailma tihti kujutletud Jumala kirjutatud tekstina.

22. Tekst on see, mis on sõnadeks saanud. Keel on kõik võimalikud tekstid. See on keel kõige laiemas mõttes.

23. Et keelt kasutada ja kirjeldada, tuleb teda mõista kitsamalt, kokku suruda või kerida, nagu mitusada meetrit lõnga keritakse kokku väikeseks keraks.

24. Me teeme keelega seda, mida kõigega, mida kasutame. Jaotame ta osadeks, tükki- deks, mida saab lahti võtta ja kokku panna. Niisama teeme majadega, vankritega, teksti- dega (mis on jaotatud artikliteks, juttudeks, raamatuteks jne.). Nii teeb laps, ehitades mänguklotsidest ja lammutades ehitatut.

25. Keel on meie kõige käepärasem klotsikast, mängumaaailm. Ta lubab meil mängult lammutada ja uuesti kokku panna seda, mida me tegelikkuses lammutada ja uuesti kok- ku panna ei saa. Nagu loomad, inimesed, maa ja taeva.

26. Keel on enam kui nimed, nimed on enam kui nimed. Nad on nagu nukud või män- guklotsid, millega me saame tõeliselt mängida.

27. Mängus on see, millega mängitakse, ja see, mida mängitakse. Keeles niisamuti. See, mida keeles mängitakse, on väike osa kõigest, mis on, meile aga kõige lähedasem, see, millitaoliseks me kõik kujutleme ja tõlgime.

28. Mõtlemiseks kutsutakse nii seda tõlkimist (kreemi pressimist kirjaks) kui valmis kir- jadega, klotsidega, nukkudega mängimist.

29. Selline klotsidega mängimine, selline mõtlemine on meile nii keskne ja oluline. Ma arvan — tõestada seda ei saa —, et ta on kujunenud kõigepealt mõnes eluvallas, kus teda rohkem vaja oli, ja sealt laienenud mujale, surunud oma mallid paljule muulegi.

30. Mõtlemine eeldab mitut asja. Kõigepealt eeldab mõtlemine inimest, kes millestki midagi teeb, lammutab ja paneb kokku, lõhub ja parandab, teeb tumber. Ta oskab teha kivi teravamaks, siduda selle kepi otsa, laduda kividest hunnikuid, põimida okstest onne, nulgida loomalt nahka, võtta välja sisikonda, pealuust aju, puhastada kondid lihast ning panna pärast jälle luukere moodi kokku. See inimene on uudishimulik, lahtivõtmine ja kokkupanemine huvitab teda. Ta on ka aktiivne, temale on tegu midagi selget ja olulist.

31. Mõtlemine eeldab sotsiaalset inimest, kes oma tegusid teeb koos teistega ja saab nendest teistele rääkida ka siis, kui teod on tehtud, kui seda, millest räägitakse, ei ole nähtaval. Sotsiaalsel inimesel tuleb rääkida oemalolevast ja ta peab seda tegema täpselt, et teised aru saaksid.

32. Selline pragmaatika kontrollib keelt. Keel peab suutma kirjeldada teed nii, et teine oskaks seda teed minna, tapetud karu asukohta, nii et teine selle leiaks, kalapüüdmist nii, et teine saaks õpetuse järgi sellega hakkama.

33. Keele põhiülesanne ei ole seletada, mis maailm ja meie ise tõeliselt oleme, vaid aidata meil maailmas orienteeruda. Ja seda veidi muuta, mõni osa temas teise kohta tõsta. Keel on pragmaatiline, mitte ontoloogiline.

34. Teade «Võti on mati all. Vajuta ust kõvasti sissepoole ja keera kaks pööret. Kui üks ikka lahti ei lähe, keera veel» on selline, mida nimetaksin pragmaatiliseks.

35. Pragmaatiline keel annab selged vastused küsimustele, nagu «kus on võti?», «mis on sinu telefoninumber?», «mis on etanooli valem?».

36. Pragmaatiline keel eeldab täielikku üksmeelt kasutatud keeles, sõnade ja väljenduste tähenduses. Ta eeldab, et inimeste mõtlemine-kujutlemine ja keel on täiesti sarnased, küsija ja vastaja võivad kohad vahetada.

37. Pragmaatiline keel on võimatu, kui inimesed on erinevad.

38. «Ontoloogia» algab sealt, tema lähtekoht on seal, kus küsija ja vastaja ei ole enam täiesti samased, nad kasutavad eri tähendusega sõnu, eri keelt.

39. Keele väline samasus peidab väga tihti tema sisulise, tähenduslise erinevuse. «Võti» ja «matt» tähendavad küll enamasti üht ja sama kõigile, «filosoofia», «keel» ja «tõeline» aga hoopiski mitte.

40. Kui küsija ja vastaja, kaks inimest ei räägi päris üht keelt, peavad nad hakkama seletama, mis nad ühe või teise sõnaga ja väljendusega mõtlevad. Nad peavad hakkama rääkima keelest.

41. Keel ei ole kujunenud selliseks, et kirjeldada iseend, oma keerulisi seoseid mõtlemise, kujutlemise, teo ja tegijaga. Keel on nagu nuga, mis lõikab leiba, või peegel, mis peegeldab vaataja nägu. Nuga ei lõika iseend, peegel ei peegelda iseend.

42. Keele väljapoole-vaatamise harjumus on muutnud meie küsimused ja vastused, mis

peaksid käima keele kohta, küsimusteks ja vastusteks asjade kohta. Mis-tähendab küsimustest on saanud mis-küsimused, nagu «mis on tuul?», «mis on armastus?», «mis on õnn?». . .

43. See tõestab, et olev on meie keeleline, me lähtume keelest, usaldame keelt rohkem kui maailma. Keel on meie tegelik paavst, keel on ilmeksimatu, mis on keeles ühte pandud, on ühte pandud ka maailmas, mis on keeles lahutatud, on lahutatud ka maailmas.

44. Siin langevad kokku kahesugused küsimused. Küsimused, nagu «mis on välk?», «mis on vikerkaar?», «mis on surm?», on tõesti küsimused asjade kohta, sügavusse pööratud küsimused, inimese küsimused, kes tahab teada rohkem ja täielikumalt, tunneb, et teab vähe ja puudulikult.

45. Niisugused rohkem-teada-tahmise küsimused käivad asjade kohta, millest ainult väike osa jääb meie kogemuse piiridesse. Välk, vikerkaar ja virmalised on kaugel ja kõrgel, surm viib inimese eemale kontaktidest teistega.

46. Meile ei aita osalisest kogemusest, ainult nägemisest, ainult kuulmisest, ainult sõnatust-hingetust kehast. Me tahame tervikut, otsime ja küsime seda, mis aitaks meil leida ja luua tervikkujutlusi.

47. Me tahame ja vajame tervikut, me ei lepi tükkide ja katkenditega. On midagi sarnast lapse joonistuses, luuletuses, romaanis, ornamendis, aga ka lauakaumises, raamatute paigutamises riulile, mööbli paigutamises tупpa, filosoofiasüsteemis ja müüdis.

48. Laps tahab joonistada midagi. Kas asja, inimest, looma, masinat? Või pilti, mis on tervik. Nagu maastik, tuba vms. Üks pilguga haaratav, kokkukuuluv tükk tšelust. PILT on üks kõige olulisemaid mõisteid. PILT on meie ja maailma vahel. Pilt on meie visuaalse keskkonna molekul — asjad, olendid on selle osad, aatomid või aatomiosad.

49. Pilt ja sõna kuuluvad kokku. Mida meile tuttavamates keeltes nimetatakse nimisõnaga, on pilt või pildi osa, mida võime kujutleda omaette pildina.

50. See on nagu maalikunstis või fotograafias. Võime teha pildi maastikust, kus on puud, maju ja inimesi. See on maksimaalne pilt. Võime pingutada, et kujutleda midagi maastikust suuremat, näiteks tervet maakera üht poolt. See on aga väga raske ja ei anna korralikku pilti, vähemalt ei andnud kuni astronautide lendude ni, kes võivad poolt maakera korruga näha.

51. Võime aga eraldada pildist osa, puu, maja, inimese, mis siis on omaette pilt. Minimaalne pilt on inimese nägu, vahel ka käsi või mõni muu kehaosa. Pilti ei anna aga üks sõrmeliiges, tükk reit või pealagi juustega. Sellise pildi kohta öeldakse, et see on nässu läinud foto ja keeles ei ole tema jaoks sageli üht sõna.

52. See kõik näitab, et meie kujutlemine allub millelegi, mida võiks nimetada korrapära seadusteks. Meie kõik jälgime neid seadusi, aga kõige teadlikumad meist on kunstnikud, kõige selgemini avalduvad need seadused seal, kus me peame valmistama kujutisi, paigutama asju ruumis.

53. Me tunneme joonistatud kujude hulgast ära need, mis on millegipärast «poolikud», ja püüame neid «lõpetada», teha «tervikuks».

54. Me tunneme ka oma kujutluste hulgast ära poolikud ja püüame neid täiendada.

55. Küsimused, «mis on vikerkaar?» või «kus on mullune lumi?», väljendavad sedasama teadlikkust poolikusest ja püüdu täielikkusele-terviklikkusele.

56. Küsimus ei alga küsimusena. Ta algab tundena, et midagi on puudu, midagi on vaja, mingi asi ei ole täielik, ja soovina seda täiendada, parandada.

57. Filosoofia on küsimus, korrastatud hulk küsimusi. Filosoofia algab samuti tundena, et miski pole korras, ja jätkub püüdena see miski korda teha.

58. See miski võib olla osa maailmast, mida me veel pole korrastanud, milleni me pole ulatunud, või siis osa maailmast, mille korrastatus on millegipärast kõikuma löönud, mille korrastatuses oleme kahtlema hakanud.

59. Edasi on kolm teed. Võime püüda taastada, kindlustada vana kõikumalöönud korrapära, vana keelt, süsteemi, usku. Või siis võime otsida uut. Või leppida maailma korrapäratusega.

60. Küsimus algab inimlikust rahulolematusest ja sageli ei väljendagi ta tegelikult muud kui sedasama rahulolematust. Nagu näiteks küsimused, «miks inimesed ometi on nii rumalad?» või «kuidas see on ikka võimalik, et kõik on nagu on?».

61. Tükk meie rahulolematust, leppimatust kujutluse poolikusega või segasusega käib läbi tee kujutlusest mõtlemiseni, jõuab keelde, saab keelelise vormi, kaotades suurema osa oma algsest sisust.

62. Ma küsin siin küsimise, küsimise esitamise kohta. Ma ei ole rahul sellega, mis me arvame ja teame küsimustest.

63. Käies läbi teadvuse aheneva lehtri, saavad väga erinevad puudusetunded, täielikkuse poole püüdmised sarnase vormi.

64. Küsimused, «mis on ruutjuur 2471-st?», «mis on meesriim?»; «mis on luule?» ja «mis on minu jalgade all 10 kilomeetri sügavusel?», on väga erinevad, kuigi neil on ühine vorm — neid võib nimetada mis-küsimusteks.

65. Küsimus ruutjuurest on nõudmine, et tehtaks läbi operatsioon, mille tulemusena saadakse otsitud arv. Operatsioon võib muidugi tähendada tabeli või kompuutri poole pöördumist.

66. Küsimus meesriimist on seletuse, määratluse nõudmine mõistele, mis on loodud määratluse abil, on lihtsalt nimetamise tagurpidipööramine. Kord fikseeriti «riimi, kus. . . nimetatakse meesriimiks», nüüd ütleme: «meesriimiks nimetatakse. . . »

67. Üht mis-küsimust võiksimegi nimetada operatsiooniliseks. Nagu «mis on ruutjuur ii -st?», «mis on selle raamatu lehekülgede arv?», «mis värvi on N-i silmad?». Meil on läh-teobjekt ja operatsioon, millega saame kätte vajalikud andmed.

68. Teine mis-küsimuste liik on määratluse- või definitsiooni-küsimused. On antud mõiste ja küsitakse tema määratlust. Nagu «mis on meesriim?», «mis on kasutegur?», «mis on laser?».

69. Säärastele küsimustele saame tõesti definitsiooniga vastata. Ent keel, kus definitsioo-nid saavad olla küsimuste normaalseteks vastusteks, ei ole päris tavaline keel, vaid selle osakeel, terminoloogia.

70. Täiuslik terminoloogia on see, kus kõike on võimalik selgitada ainult määratlustega, ilma et oleks vaja midagi kogemuslikku, ühtki näidet.

71. Täiuslik terminoloogia ei sisalda midagi peale iseenda, oma sisemise struktuuri. Ta ei ütle midagi maailma kohta, ei tähenda midagi.

72. Oleks õpetlik püüda luua niisugune süsteem, sest seni ei ole ükski terminoloogia, ükski matemaatiline teooria, aksiomaatiliselt või algoritmiliselt chitatud süsteem koge-muslikust taustast vaba; nad toetuvad ikka mõnede meie põhikujutlustele ruumist, suu-rusevahetadest, pidevusest-katkendlikkusest.

73. Seni on niisugustele süsteemidele kõige lähemal mõned mängud ja muusika. Mängu-des ja muusikas oleme kõige lähemal teise, autonoomse maailma loomisele.

74. Ka maailm ei tähenda midagi väljaspool ennast, maailm on autonoomne.

75. Ka matemaatikas on väga palju «vertikaalset», kujutlustest lähtuvat, läbi mõtlemise lehtri keeleks saavat.

76. Lõhe kujutlemise ja mõtlemise, kujutlemise ja keele vahel on matemaatikas väga järsk. Matemaatikud kardavad oma teadvuse vertikaalsust (ilusam oleks öelda, et mate-maatika kardab oma vertikaalsust) ja teevad näo, nagu mõtleksid nad ainult horisontaal-selt, matemaatilistes mõistetes või märkides, terminoloogias, ilma kujutlusteta.

77. Ja ometi on matemaatika õppimisel kõige raskem arusaamine. Arusaamine matemaat-ikast tähendab oma kujutluste sobitamist matemaatiku, näiteks tõestuse autori omaga. Üldjuhul ei anna matemaatiline tekst, matemaatilised märgid selleks mingeid juhtnõure.

78. Matemaatika vertikaalne osa ei ole teadvustatud, tema väljendamiseks ei ole olemas keelt. Matemaatiline kujutlemine on nagu musikaalsus. Matemaatika toetub sellele, ei suuda aga seletada, mis see on.

79. Matemaatiline kujutlemine ei ole osa matemaatikast, nagu muusikaline kujutlemine ei ole osa muusikast. Matemaatika on matemaatilise kujutlemise produkt, nagu muusika on muusikalise kujutlemise produkt.

80. Kas on võimalik muusikaline kujutlemine muusikata ja matemaatiline kujutlemine matemaatikata? Kas ei ole olemas mingit üldisemat kujutlemist, millest need mõlemad on erijuhud?
81. Või saab matemaatiline kujutlemine väljenduda teises produktis, teisel horisontaaltasandil kui matemaatika ja muusikaline kujutlemine teises aines kui muusika?
82. Ma ei oska seda seletada, aga ma ei oska ka seletada seletamist, ma ei saa päriselt aru, mis tähendab seletamine.
83. Ma ei oska seletada ka seda mitteamarusaamist, seda, et ma ei oska seletamist seletada.
84. Nii on seletamine absoluut. Temal põhineb meie kujutlemises kõik, tema seostab ühed kujutlused, mõisted, mõtted teistega, teda ennast ei saa seostada millegagi. Seletamine on tegelikult vaimutegevuse põhisisu, seletamine on kõik, mis ei ole pelk aisting.
85. Ma ei usu aga, et aistingut tegelikult üldse olemas on. Aisting on abstraktsioon, ta on välja mõeldud mudeli pärast, mis meil iseenda teadvusest on.
86. Aisting tähendaks teadvust, milles ei ole seletamist, võrdlemist, mälu. Selline teadvus ei oleks aga teadvus, vaid tühjus, teadvus ilma sisuta. Ja see aisting ei oleks millegi aisting, vaid aisting ilma sisuta.
87. Kas saab siis defineerida aistingut, taju, teadvust, seletamist? Samapalju või samavahetuse saame defineerida «armastust», «õnne» või «filosoofiat».
88. Ometi me usume, et neil sõnadel on lihtne, selge ja ühene tähendus, mida saab mingi definitsiooniga haarata.
89. Me usume defineeritavusse, võimalusse tavakeele sõnade tähenduste vahele piiri panna. Me usume, et on piirid jõe ja oja, metsa ja puudetuka, liiva ja kruusa, armastuse ja meeldimise, meeleheite ja masenduse, geeniususe ja talendi, luule ja proosa, filosoofia ja religiooni, religiooni ja maagia, maagia ja teaduse, mõtlemise ja kujutlemise, loomuliku ja üleloomuliku vahel.
90. Usk piiridesse on suur usk. Suur osa meie küsimusi on küsimused piiridest.
91. Kui me küsime, mis on luule, mis on armastus, mis on geniaalsus, ei küsi me niipalju seda, mis need asjad on — näiteid neist on meil ju küllalt —, kui seda, kus on nende piirid, mis eraldab-eristab neid teistest — luulet proosast, geniaalsust lihtsalt andekusest jne.
92. Meie definitsioonid määratlevad sageli rohkem seda, mis miski ei ole, kui seda, mis ta on. Sageli püüame definitsiooniga eristada üht asja teisest, näiteks inimest loomast, eurooplast asiadist või ameeriklasest.
93. Siis võivad mõisted saada valdavalt negatiivse sisu: eurooplane on see, kes ei ole asiaat, ameeriklane või aafriklane, inimene on see, kes ei ole loom.

94. Defineerimise sotsiaalpsühholoogiline taust on meie soov keelekasutuse kaudu näidata oma kuulumist prestiižikamasse õpetatud inimeste kasti.
95. Arvamine, et definitsioonide abil saame muuta oma keelt täpsemaks, ei pea paika. Definitsioonidega võime luua uut keelt, kuid vana keele mõnede mõistete ümberdefineerimine ei paranda teda, vaid tekitab segadusi.
96. Keel on vanem kui meie. Meie ei saa keelt muuta nii, nagu meie tahame. Püüded seda teha on vägivaldsed, neis peegeldub tahestahmata ühiskonnas olev vägivald.
97. Keel on rahva ühine omand. Kui rahvas kihistus, ei leppinud ülemkiht sellega ja soovis ka keelt oma võimu alla saada, teha ka keelest vahendi oma võimu kindlustamiseks, teiste üle valitsemiseks.
98. Valitsejatel ja valitsetavatel on mitmeid erinevaid hirmusid, mis omal kombel peegelduvad ka keeles. Keeles peegeldub aga ka mõlemate ühine hirm, hirm turvalisuse pärast, soov kindluse, püsivuse järele.
99. See hirm sünnitab usu, ka usu piiridesse.
100. Me usume, et keel on maailma juba kord korrastanud, et me leiame keelest vastused küsimustele, mis ei ole operatsiooni- ega definitsiooniküsimused. Sõna «armastus» olemasolu on meile garantii, et armastus on olemas, et armastus on nimelt armastus ja ei ole midagi muud.
101. Me kardame seda, et asjad ja meie ise võiksime olla midagi muud, midagi piiritlematut, laialivalguvat, teistega kokku sulavat.
102. Aga kas piire tegelikult ongi? Kas piire alati ongi? Kas maailm koosneb põhiliselt kividest või pilvedest?
103. Sellest, kuidas me sellele küsimusele vastame, sõltub väga palju.
104. Enamasti me aga ei vasta talle ise, vaid laseme keelel ja harjumusel, keeleharjumusel vastata. Kui «ise» muidugi on midagi muud kui keel ja harjumused.
105. Meie keeleharjumus eeldab, et maailm koosneb põhiliselt kividest, eraldi tükkidest, mille vahele saab piiri tõmmata, mille vahel on tükk tühja ruumi.
106. See on seesama keeleharjumus, mis eraldab selgelt kaks nägemisviisi ja võtab neid alternatiividena, üksteist välistavatena — kas kivid või pilved.
107. Meil ei ole aga põhjust *a priori* üht nägemisviisi teisele eelistada, veel vähem arvata, et ainult üks kahest on õige.
108. Võib ju oletada, et päriselt õige pole kumbki, et õiged on mingis ulatuses mõlemad.
109. See võib tähendada seda, et maailm koosneb osalt tõesti kividest ja osalt pilvedest,

et maailm on umbes nagu klimbisupp — on klimbid ja on leem. Aga see võib tähendada ka seda, et maailm ei ole päriselt üht ega teist, vaid hoopis kolmandat ning mõlemad kirjeldused — diskreetne ja pidev — on lähendused sellele, mis on.

110. Vahest on kõige parem öelda, et me ei näegi, ei kujutle maailma tervikuna, vaid ainult hulga niisuguste kividena. Maailm on meile asjade kogum, peotäis klimpe, mida me ei suuda kokku panna, supiks teha.

111. Meil ei ole maailmast tervikkujutlust. On küsitav, kas seda saabki olla. Aga meie üksikkujutlused ei sobi enamasti, võibolla üldse kunagi omavahel kokku.

112. Selle sobimatuse avastamine või sobivuse leidmine aga jääb enamasti väljapoole meie tavalise vaimse tegevuse piire.

113. Ma ei tea, kas meil harilikult ei jätku jaksu või on meil hirm minna üle tavamõtlemise, tavakujutluse piiride.

114. Ma ei tea, kas meis on tugevam laiskus või hirm, kas hoiame kinni oma kujutlustest rohkem sellepärast, et ei viitsi neid muuta, või sellepärast, et kardame neid kaotada.

115. Olen aga kindel, et mõlemad — laiskus ja hirm — on meis väga tugevad, on meie hingeelu põhijõudusid.

116. Laiskus ja hirm on suuresti süüdi selles, mida nimetame rumaluseks.

117. Filosoofid ja psühholoogid on seni, vähemalt Euroopas, keskendunud tarkuse, mõistuse, loogika arendamisele ja uurimisele. Võibolla oleks oluline uurida ka rumalust.

118. Me oskame paremini öelda seda, mis on tarkus, kui seda, mis on rumalus. Rumalusele mõtleme ilmselt vähem. Ja ometi kuuluvad nad selgesti kokku, sõltuvad üksteisest nagu valgus ja vari.

119. Suudan endale seletada rumaluse ja tarkuse vahekordi piiride kaudu, mis me oma teadmisele ja mõtlemisele-kujutlemisele paneme. Arg ja laisk paneb piirid lähemale. Ta ei lähe neist üle, ignoreerib võimalust seda teha või püüab väita, et seda ei saa või ei tohi teha.

120. Tegelikult on kõik, mis meie jaoks on, piirid. Me ei tunneta asju, vaid nende piire, pindu. Nii on nägemisega, nii on keelega, mõistetega.

121. See, et me näeme kivi, tähendab seda, et meie pilk peatub kivil, ei lähe edasi, ei lähe kivi sisse. See, et näeme kivi, tähendab, et me ei näe tema kristalle, molekule, aatomeid. . . Et me näeme oma nägemispiiri. Ja ei näe selle piiri taha.

122. Teadmine ongi piiri nägemine (adumine, tundmine) teatu ja teadmatu vahel.

123. Teatu ja teadmatu, tuntu ja tundmatu on võrreldamatud suurused. Me saame võrrelda ainult tuntut tuntuga, ainult siinpool piiri olevaid asju omavahel.

124. Seda, kust läheb piir, määravad meie tajude ja (meele)mõistuse teravus, tema «lahutusvõime» (nagu fotoaparaadil). Kui lahutusvõime oleks väga palju suurem, oleks maailm hoopis teistsugune. Nagu mikroskoobis, elektronmikroskoobis.

125. Meie mõõdupuu on meie keha, kehaga mõõdame maailma, keha määrab ka tajude ja mõistuse teravuse, nende objektide suuruse, mis meile korda lähevad, mis meid huvitavad.

126. Need on teised meietaolised olevused, asjad, mida saame liigutada, muuta, teha.

127. Nende objektide ja meie keha mõõdu järgi on kujunenud meie kujutlused ja keel. Ka keel, semantika on inimkeha mõõduga mõõdetud.

128. Mis meile korda ei lähe või millest teadmine võiks mitmel põhjusel olla häiriv või kulukas, jääb piiride taha.

129. On väiksuse piir, seotud otseses mõttes meie silmade ehitusega, nende lahutusvõimega. Me ei näe väikest, ei näe mikromaailma. Teame sellest vähe.

130. On suuruse piir: me ei näe makromaailma; alles hiljaaegu saime teada, et Linnutee on see, mis ta on. Nüüd hakkame aimama galaktikatest suuremaid struktuure.

131. Elame nagu kirp karu seljas, kes vaevalt kunagi saab aru, et karu on karu, näeb karukarvade vahelt karu ennast.

132. On sisepiir. Me näeme ja mõleme rohkem väljapoole kui sissepoole. Me tunneme väga halvasti seda, mis meis toimub. Me ei tunne oma tundeid, ei mõista oma mõtlemist, ei pane tähele oma emotsioone.

133. Miks on see nii? Kui mõtleme teleoloogiliselt, võime arvata, et põhiline oli inimesele välisilm, põhiohud ja põhirõõmud tulid väljastpoolt, välisilma asjadega oli hoopis lihtsam midagi teha.

134. Ehk on nüüd asi muutunud? Ehk oleks nüüd tõsist kasu sissepoole-silmadest, sissepoole-kõrvadest?

135. Kummaline on mõelda, et võiksime näha iseend seestpoolt. Näha seest oma aju, südant, magu, sooli, mikroprotsesse ajus, mis saadavad näiteks selle teksti kirjutamist või lugemist.

136. Sammuke selles suunas on tehtud tänu fiiberoptikale ja miniatuuranduritele, ka ultrahelitehnikale.

137. Näeme ja kujutleme iseend nagu teist, nagu võõrast inimest, väljastpoolt.

138. Oleme iseendast, oma kehast eemal. On loomulik, et meie vahekord temaga on mõnikord kummaline, et võime temast võõrduda, temasse armuda, teda vihata.

139. Oluline on aga see, et väga palju kehas toimuvast jääb piiri taha. Me ei tea sellest peaaegu midagi.

140. Ja ometi toimub seal piiri taga nii palju olulist. Seal algab vähirakkude paljunemine, loote kasv, töötavad näärmed, mis mõjutavad meie meeleolusid, soove, emotsioone.

141. Meie psüühika ulatub sinna, keha sisepiiri taha ja võibolla on seal piiri taga kõige olulisem, mis seda psüühikat mõjutab.

142. Kas ei tule psüühika iseseisvus, hinge eraldatus kehast sellest samast, et me ei tunne oma keha, et kehas toimuv jääb teadmatusse?

143. Osake kehast ulatub teadmisse, saab valgustuse ja seda me nimetamegi psüühikaks, hingeks, teadvuseks. Piir keha ja hinge vahel on aga samuti piir teadmise ja teadmatuse vahel.

144. Oleme arutlenud, mis on hing, ja kahelnud, kas teda ongi. Oluline pole siis vahetu kogemus, vaid seletus. Keel, sõnad, laused. Mitte hing, vaid teadmine, teadmised. Ka filosoofia.

145. See kõik aga on tegelemine kehalise-füüsilisega. Hing, meie vahetu kogemus ise on kehalisele maailmale nii võõras ja kaugel, tema kohta on meil palju poolmüütilisi arvamisi. Otsekui loodusinimestel kuust ja tähtedest.

146. Mingis mõttes on hing meist kaugem kui tähed ja kuu. Hing, psüühiline kuulub täiesti teise maailma, ta ei ole kehaline, ei ole keha. Teda ei oska me kujutleda ega seletada.

147. Võibolla oleks kasulik mõelda hingest mitte substantiiviga, vaid verbiga. Mitte «hing», vaid «hingab», «hingetab», «hingestab».

148. Psüühikas on peamine meie teadlikkus välismaailmast, välisest. Psüühika on teadlikkus, teadvelolek, ent teadvelolek millestki muust.

149. Teadvus ei ole teadlik iseendast.

150. Kas väita, et teadvus võiks saada iseendast teadlikuks, on mõttetu või ei?

151. Keel ise annab meile võimaluse nii küsida. Keeles saab moodustada mitmesuguseid sõnu ja lauseid, mida pole tavaliselt moodustatud. Kui oleme nad moodustanud, ei tea me enamasti, mida nad täpselt tähendavad.

152. Väga tavaline olukord filosoofias: moodustatakse lause ja leitakse talle siis tähendus. Sama lugu on matemaatikas.

153. Matemaatika on mingis mõttes keele osa, arvsõnade grammatika ja selle laiendus. Sõnastatud matemaatika on eriti efektiivne, ta saab selleks alles muudesse sümbolitesse, näiteks numbritesse pandult.

154. Matemaatika sai tõeliseks matemaatikaks, kui tema sümboolite hulka toodi null. See oli julge ja avantüristlik samm. Ei olnud ju alguses selge, mis see null teiste sümboolitega võrreldes on. Alles vähehaaval said selgeks tema võimalused.

155. Matemaatika sisaldab endiselt kasutamata võimalusi, sümboolite kombinatsioone, millest me ei tea, kas neil on tähendust ja mis tähendus see on.

156. Nii oli negatiivse ja murrulise astmenäitajaga — $x-y$, $xy/2$. Hilberti probleemide hulgas on küsimus, mida tähendavad arvud, mida märgitakse ξ .

157. Usun, et keelel, nagu tema osal matemaatikalgi on intuiitvne kujutlusaust — keel ega matemaatika ei ole ainult horisontaalsed, pinnalised, vaid vertikaalsed: nad ulatuvad sügavusse ja kõrgusse.

158. Me ei mõtle kõigepealt sõnades ja sümboolites, vaid sõnad ja sümboolid väljendavad meie mõtteid, kujutlusi.

159. Intuiitvne kujutlusaust määrab, et me ühendame enamasti sümboli teise sümboli-ga, mitte iseendaga. Kiviga saab lüüa vastu kivi, mitte vastu iseennast.

160. Matemaatikas ei ole küll vahet, kas kirjutame 2×2 või 2×3 , kujutlust operatsiooni-ga tehtavast operatsioonist või funktsiooni funktsioonist ei ole aga lihtne omandada.

161. Öelda «Roos on roos», «roosroos» või «roosilik roos» on kahtlemata haruldasem kui öelda «roos on punane», «pargiroos» või «aristokraatlik roos».

162. Samavõrra haruldane ja seega ka kummaline on öelda «Nuga lõikab lõikamist», «Laul laulab», «Ma mõtlen oma mõtetele». Või siis «Ma olen teadlik oma teadlikkusest», «Teadvus on teadlik iseendast».

163. Me saame nii öelda, nagu saame häälikutest moodustada uue, seniolematu sõna. Nii nagu Pipi Pikksukk leiutas sõna SPUNK, millele ta siis tähendust otsis.

164. Nii otsib filosoofia tähendust väljenditele, nagu «iseendaga identne», «tõelus», «asi iseendas», «maailm on materiaalne» jne.

165. See on analoogne sellega, kuidas teoloogia otsib interpretatsioone Kristuse ütelsele «Mina ja Isa oleme üks» või «Enne kui oli Aabraham, olin mina».

166. Teoloogias, kus usutakse selliste lausete tingimatut tõesust, on nendele tähenduste otsimine seaduspärane. Kui me ei saa Jeesusest aru, saab viga olla ainult meis, mitte Pühakirja lauses.

167. Filosoofias aga ei pruugi asi nii olla. Igal fraasil, mis kuskil esile tuleb, ei pruugi olla selget tähendust, nagu ei olnud seda sõnal SPUNK.

168. Sõna saab tähenduse kas definitsiooniga, mis tavalises keeles on haruldane, või see

kujuneb kasutuses. Sõnal, mida seni ei ole kasutatud, ei saa olla kasutuses kujunenud tähendust.

169. Ja ometi me käitume, nagu peaks igal sõnakombinatsioonil, mis kellelgi on õnnestunud moodustada, olema tähendus. Nii on viimati olnud näiteks sõnaga «postmodernism».

170. Arutletakse, mis on postmodernism, ja esitatakse väga erinevaid ja omavahel sobimatuid seisukohti. Selles diskussioonis saab «postmodernism» omale tähenduse. Me käitume aga nii, nagu me usuksime, et see tähendus on tal juba leiutamise hetkest või isegi enne seda, mingis ideaalses semantilises ruumis juba olemas.

171. Kui me ka ei usu Jumalat, usume keele jumalikkust. Kuigi on raske öelda, mida tähendab «jumalikkus» sellele, kes Jumalat ei usu... Kas selle sõna tähendus muutub? Hägustub? Kaob?

172. Mis tähendus on «teadlikkusel teadlikkusest»? Või materiaalsemalt «peeglit, mis peegeldab ennast», «noal, mis lõikab ennast», «suul, mis sööb ennast»?

173. Nii peegel, nuga kui suu on tuttavad ja hõlpsad kujutleda. Ei ole aga võimalik kujutleda iseend peegeldavat peeglit, iseend lõikavat nuga, iseend söövat suud.

174. Kui neil väljenditel on tähendus, peab see erineva kujutlusest, peab olema kujutlematu.

175. Mida aga tähendab kujutlematu tähendus? Mida tähendab tähendus ise? Vähemalt siis, kui kisume ta lahti kujutlusest. Ent kui ei ole põhjust uskuda, et sõnadel peab olema mingi absoluutne, aprioorne, jumalik vms. tähendus, siis ei ole ju põhjust uskuda, et selline tähendus on sõnal «tähendus».

176. «Tähendus» on nimisõna, «tähendab» on verb. Filosoofia eelistab alati nimisõnu, paraku on verbist tuletatud nimisõnade tähendused enamasti segasemad kui verbidel. Kui ütleme, et A tähendab B, ei mõtle me enamasti, et see B eksisteerib kuskil platoonilises ruumis, on mingi omaette entiteet. Kui aga ütleme, et A tähendus on B, oleme loonud omaette tähenduste maailma, mis erineb asjade ja sõnade maailmast ning kus eksisteerib B.

177. Sellise semantilise maailma olemasolu on eeldanud Euroopa metafüüsika Fritz Mauthneri ja analüütilise keelefilosoofiani.

178. Semantilist maailma on peetud korrastatumaks ja tihti ka tõelisemaks (Platoni ideed) kui asjade maailma ja keelt. Semantilises maailmas on entiteetide vahel selged piirid, ei ole osalisi kattumisi, ei ole tähenduste muutumisi, iga tähendus on teistega täheselt seotud ja see seos on väljendatav definitiooniga.

179. Selline korrapärase semantiline maailm on otsekui privilegceritud taustsüsteem Newtoni füüsikas, midagi absoluutset, mille järgi saab orienteeruda nii keelt kui asjade maailma uurides ja kirjeldades.

180. Seda semantilist maailma saab vaadelda nii ideaalse keelena kui ideaalse asjade maailmana.

181. Kui vaatleme teda ideaalse keelena, eeldame, et niisugune ideaalne, privilegeeritud keel, milles on kõige parem, võibolla isegi ainuõige väljendada tõe maailma kohta, on olemas, meil on ainult vaja see leida, otsida ta välja tavalise keele ebatäpsusest ja ebapuhastusest, puhastada ja rekonstrueerida.

182. Kõik muud keeled on selle ideaalse keele moonutatud, hägustatud ja puudulikud variandid.

183. Kui vaatleme semantilist maailma ideaalse asjade maailmana, leiame, et tavaline asjade maailm on selle moonutatud, hägustatud ja puudulik peegeldus, — nii arvas Platon oma võrdpildis varjudest koopasinal.

184. Euroopa filosoofia ajalugu on nende kolme maailma — keele, semantika ja asjade maailma vahelkordade seletamise ja nende prioriteetide selgitamise ajalugu.

185. Platon ja tema järglased peavad primaarseks, nii kõige ürgsemaks kui kõige tõelisemaks semantikast või siis temaga kattuvat, isomorfset ideaalmaailma.

186. Materialistid peavad primaarseks asjade maailma, millega nende meelest aga on heas vastavuses semantika. Semantika prioriteeti keele ees usub ka enamik Euroopa materialiste.

187. Nominalistide ja realistide kontroverss on meie vaatekohast kontroverss nende vahel, kes usuvad semantika reaalsust, ja nende vahel, kes seda ei usu.

188. Nominalistid ei usu semantikast ja püüavad selleta läbi saada. Nende arusaamise järgi on kujutus semantikast kui omaette maailmast ülearune, piisab sellest, kui meil on asjade maailm ja keel.

189. Äärmuslik (ning kindlasti ka platooniline) idealism võib kahelda ka asjade maailma reaalsuses. Talle on reaalsed siis vaid keel ja semantika.

190. Filosoofe, kes eitaksid keele reaalsust, ilmselt ei ole ega saa olla. Ka siis, kui nad usuvad, et mõtlevad puhtas, ideaalses semantilises keeles, ei ole seda võimalik väljendada muus kui tavalises keeles.

191. Küll on Euroopa filosoofia pidevalt püüdnud tavalist keelt täiendada ja parandada, isegi luua uut, ideaalsele semantikale paremini vastavat keelt. Nii tegi Aristoteles, nii tegi Carnap.

192. Kaks on nähtavasti minimaalne «maailmade» arv, neid ei saa taandada ühele. See on «tähenähtuse» tähendus. Kui tähendust ei oleks, oleks võimalik monism, saaks eksisteerida vaid üks maailm.

193. Üks maailm saab eksisteerida aga ainult nendele, kes ei ole sellest teadlikud. Teadlik olemine celdab tähendust, märki ning seekaudu dualismi.

194. **Kaks on minimaalne maailmade arv.** Filosoofia ajalugu näitab, et mugavam on olnud opereerida kolme maailmaga. Ent neile võib lisanduda veel muidki, näiteks emotsioonide maailm.

195. Ühes mõttes on iga keel omaette maailm, nii on maailmu sama palju kui keeli, milles väljenduvad meie kujutlused: on sõnade, piltide, alateadvuse sümbolite ja matemaatiliste sümbolite maailm.

196. Ka need maailmad sünnitab märk, see, et miski võib esindada midagi muud, tähendada midagi muud, olla midagi muud.

197. Sellest järeldub võimalikult, et maailmade arvul ei ole piire, maailmu võib olla lõpmata palju.

198. Kas tähendus tähendab midagi? See küsimus celdab tegelikult jaatavat vastust, muidu oleks mõttetu teda küsida. Nagu on mõttetu küsida: «Kas sõnadel on mõtet?» Sest kui me ei usuks, et sõnadel on mõtet, ei usuks me ka seda küsimust, ei saaks üldse midagi küsida, mõelda ega öelda.

199. See, et me keelt kasutame, tähendab, et me oleme aktsepteerinud õige palju kokkuleppeid ja uskumusi. See, et me keelt kasutame, tähendab, et me usume keelesse.

200. Usk keelesse on vist läänemaise inimese kõige suurem usk, midagi, mis on olnud enne kristlust ja jääb ka pärast kristlust.

201. Kui kasutame keelt, peame uskuma tähendusse, sellesse, et see, mida me ütleme, ka midagi tähendab.

202. Küsimus on vaid selles, kui selge ja kindel see tähendus millalgi on.

203. Kas tähendused on kivid (nagu sõnad) või pilved (nagu hääletoon ja meeleolu)? Kas tähendustel on selgeid piire või ainult selge tuum?

204. Tähendus oleks siis nagu komeet tuuma ja sabaga, mille pikkust ja laiust on võimatu mõõta — ta hajub servadest maailmaruumi, sulab tühja ruumiga kokku.

205. Meie kujutluses — vahest on see iseloomulik läänemaisele inimesele — ei ole nüsusugused hajuvad asjad nagu komeedisaba, pilv, õhk, tuul, udu ja suits nii reaalsed kui kivi, kastrul, nuga ja kont.

206. Näib, et meile tundub tõelisemana see, mis on kõva ja seeläbi käegakatsutav. «Käegakatsutav» ja «silmnähtav» tähendavadki eesti keeles umbes sedasama mis «tõeline».

207. Silmnähtav ja käegakatsutav on ka hõlpsasti kujutletavad. Meie vaim teeb kogu aeg pingutusi, et teha teadaolev kujutletavamaks, silmnähtavamaks ja käegakatsutavamaks.

208. Meie vaim oleks rahul, kui ta saaks kujutleda maailma tõepoolest kivikestest ehitatuna ja neid kivikesi, «mateeria chituskive», püüame avastada.

209. Nüüdsel ajal on nende avastamisele üldsuse meelest kõige ligemale jõudnud füüsika, mida tunnistame meelsasti kõige filosoofilisemaks teaduseks, kuigi füüsika ei tegele seni üldse psüühika, ühiskonna, väärtuste, religiooni ja mitme muu küsimusega. See-eest aga on füüsika aidanud kinnitada meie soovpilti maailmast, mis on ehitatud kivikestest, mis omakorda sisaldavad väiksemaid kivikesi, ja nii edasi.

210. See pilt on küll füüsikas endas ammu ületatud. Maailm, mis oli muutunud üsna hästi kujuteldavaks — atomistlikuks, hakkas taas muutuma salapäraseks. Kivide asemele ilmusid pilved — väljad, lained ja kivid isegi ei käitunud enam kividena.

211. Ja ometi on väga paljud leppinud sellega, et füüsika on näidanud meile, missugune maailm tegelikult on. Usume, et füüsika antud pilt on tõelisem, nüüd tähendab see, et pilved, väljad ja lained on tõelisemad kui kivid.

212. Mind on ikka kiusanud, mida sõnad «tõeliselt», «tegelikult», «päriselt» õieti (tegelikult) tähendavad. Mis on selle sõna kasutamise taust.

213. Praegu arvan, et nende sõnade tähendus on seoses äratundmise ja seletamisega. Kui mu käsi sügeleb, oleks veider öelda, et tõeliselt või tegelikult ta ei sügele.

214. Kui aga väidan, et mu käsi sügeleb sellepärast, et mul on sügelised, võib kompetentne arst mind parandada ja öelda, et tegelikult mul sügelisi ei ole, vaid hoopis mingi lööve.

215. Sõna «tegelikult» on imelik ja sobimatu kasutada seal, kus on juttu täiesti subjektiivsest, ja sobilik kasutada seal, kus on tegemist objektiivse ja sotsiaalsega, sellega, mis on meile ühine ja väljaspool meid.

216. Sõna «tegelikult» saab mõtte siis, kui on võimalik eksitus ja kahtlus. Näeme midagi, mida peame vanapaganaks — tegelikult on see maast välja juuritud kuusekänd (või ka vastupidi). Kuuleme häältelmu oma nime. Tegelikult seda ei öelda. Arvame, et Hitler oli geenius. Tegelikult oli ta šarlatan. Arvame, et N on korralik inimene. Tegelikult on ta salakaebaja ja narkomaan. Arvame, et P on Q poeg. Tegelikult on tema isa R.

217. Sobimatu on aga öelda, et mul tegelikult ei ole sügelemise, valu, mõnu või mingit muud tunnet. Või et ma tegelikult ei näinud või ei arvanud midagi. Kui väidan, et mulle näivad telliskivisein ja kuusehekk olevat üht värvi (olen daltoonik), ei saa väita, et see tegelikult nii ei ole. Kahelda saab minu aususes, ma võin valetada, aga kahelda ei saa kogemuses endas.

Selles, et ma näen, kuulen, arvan, mis ma näen, kuulen, arvan, ei saa kahelda. See on täiesti subjektiivne. Saab kahelda selles, kas ma annan subjektiivse kogemuse õigesti edasi.

218. Küsimus ei ole selles, et midagi on mulle lähemal ja sellepärast ei ole võimalik või peaaegu võimalik, et eksin. Küsimus on selles, et igasuguses kogemuses on midagi ehe-

dat, midagi, milles kahtlemine on absurdne. Igasuguse kogemuse seletamisel ja edasiandmisel teatud viisil võime aga eksida ja valetada.

219. Ma saan oma kogemust formuleerida nii, et mind ei saa stüüdistada valetamises. See on siis, kui jätan lahtiseks küsimuse, mis ma tegelikult kogesin.

220. Võin näiteks öelda, et nägin tee ääres auto alla actud krahv Monte Cristo laipa. Või siis, et ma nägin tee ääres midagi, mis mulle tundus krahv Monte Cristo laibana.

221. Viimasel puhul jätan ruumi teistele võimalikkudele tõlgendustele. Tunnistan, et võisin eksida. Väljendun tõenäosuslikult, kahtlevalt.

222. Kasutades niisugust väljendusviisi püüame nähtavasti maksimeerida juhtude arvu, kus meil on õigus, kus me ei eksi. Kui ütleme, et nägin N-i, võidakse öelda, et see ei olnud N, kuna N oli sel ajal Egiptuses. Kui ütleme, et nägin kedagi või midagi, mis meenutas N-i, on palju tõenäolikumalt õigus. See-eest aga jääb meist mulje, et me ei usalda ennast, ei tea palju, oleme otsustusvõimetud.

223. Nii on meil valida, kas mõjuda kõhklevalt ja väljendada vähem väiteid, mis osutuvad ekslikeks, või siis mõjuda enesekindlamalt, olles aga valmis väljendama ekslikke, valesid väiteid.

224. Ilmselt on siin vahe kahe inимтүүби vahel, ühed kardavad rohkem eksida, teised rohkem kõhelda. Need teised, need, kes kardavad rohkem kõhelda, peavad esinema teadajate rollis, näitama, et nad teavad, kuidas asjad tegelikult on.

225. Sõna «tegelikult» on üks hoob sotsiaalse kontrolli mehhanismis, mis sunnib meid nägema ja kirjeldama seda, mis on, nii nagu teised enne meid seda on näinud ja kirjeldanud, nagu see on enne nähtud ja ette nähtud.

226. Inimese tunnetust kontrollivad kaks tegurit. Üks on olemine, see, mis on, teine on kollektiivne arusaam, kujutelm sellest, mis on või isegi — mis peab olema. Need kaks tegurit koos sisalduvad sõnas «tegelikult».

227. Sõnas «tegelikult» sisaldub ka teadlikkus sellest, et meie eest võidakse midagi varjata, et meile võidakse valetada.

228. Sotsiaalses suhtlemises on valetamise võimalus vältimatult olemas. Me kirjeldame teistele midagi, mida nad ise parajasti ei näe, me saame kirjeldust muuta nii, nagu see meile paremini sobib. Suurem osa inimese kasutada olevast informatsioonist on saadud teistelt inimestelt või korraldatud ümber selle järgi, mis saadakse teistelt. See tähendab aga ka seda, et osa sellest informatsioonist on tahtlik või tahtmatu vale.

229. Inimene on valelik ja salalik olend, *Homo deceptor*.

230. Teame seda ja arvestame teiste valelikkusega, sellega, et meile ei kirjeldata asju nii, nagu nad on. Kujutleme aga, et ka maailm petab meid, et see, millena maailm, asjad end

meile näitavad, ei ole tema «tegelik», «päris», «tõeline» nägu. Kujutleme, et meie ja maailma vahel on vale, illusioon.

231. Kujutleme ka, et maailma pettust on võimalik läbi näha. Selleks peame olema väga tugevad, terased või peab meil olema tugevaid abimehi — vaime, jumalaid.

232. Tänapäeval esinevad need abimehed abstraktsematena, nagu «teadus», «teadused», psühhoanalüüs, marksism või «judcovedeniye» Venemaal — viimase siht on näidata, et üks ja teine vene nime kandev tegelane on tegelikult juut.

233. Jõudmine «näivast» «tegelikuni» annab inimesele midagi väga olulist. Ta saab privileeerituks, brahmiiniks, tal on eriline vahekord — *special relationship* — nende vägedega, kes tegelikkust tegelikult valitsevad, annavad tegelikkusele tegelikkuse.

234. On kahesugust teadmist — teadmine sellest, mis (lihtsalt) on, ja teadmine sellest, mis tegelikult on.

235. Need, kes ei tea, mis tegelikult on, ei pruugi teada, et nad seda ei tea.

236. Iga inimene teab oma meelest mõnestki asjast, kuidas see tegelikult on. Ei ole inimest, kes ei oleks oma meelest natuke privileeeritud, natuke brahmiin.

237. Nii on tegelikkuse astmeid — tegelikult! — rohkem kui kaks. Teame, et A, on tegelikult B. Hiljem saame teada, et B, s.t. A, on tegelikult C. Keegi teine teab, et C, s.t. A, on tegelikult hoopis D, jne. Nii umbes on aine ehitusega. Koolis käinud inimesed arenenud maades teavad, et aine koosneb aatomitest, osa inimesi teab, et aatomid koosnevad omakorda osakestest, ja hoopis vähesed teavad täpsemini, millest koosnevad osakesed.

238. Austraalia pärismaalastel olevat mituteist initsiatsiooniastet. Kõrgemal initsiatsiooniastmel saab inimene teada, et tegelikult ei ole asjad nii, nagu ta arvas nad olevat, kui oli madalamal astmel. Järgmisele initsiatsiooniastmele jõudnu peab ka õppima selle astme terminoloogia, omandama teistsuguse keele nagu meie ühiskonnas arstid, teadlased, poliitikud ja ärimehed.

239. Austraallaste vaimukultuur on üks keerulisemaid maailmas — kontrastina nende ainelise kultuuri kasinusele. Sellest võime saada inspiratsiooni ja kujutleda lõpmatut hulka initsiatsiooniastmeid, lõpmatut sammsammulist lähenemist sellele, mis tegelikult on.

240. See tähendaks teisipidi sammsammulist kaugenemist sellele, mis «tegelikult ei ole».

241. Äärmuslik oleks öelda, et tegelikult ei ole lähenemist tõele, vaid kaugenemine ebatõest, illusioonist.

242. Tõde on sellisel puhul ebatõeta, illusioonita olemine.

243. Selline tõde võib tähendada ka teadmist eimillestki, seda, et tegelikult ei olegi midagi, nagu mõned «müstikud» ka öelnud on.

244. Kui tegelikkuse (initsiatsiooni) astmeid on lõpmata või väga palju, ei ole tegelik tegelikkus, tõde midagi staatilist, vaid on dünaamiline. Ei ole tõde, on tõe poole või siis ebatõest eemaleliikumine.

245. Usk «tegelikkusse» on nagu usk mingisse privilegeeritud taustsüsteemi, absoluut-
sesse ruumi, eetrisse.

246. XX sajandi teadus on lahti saanud mitmest absoluutsest suurusest ja taustsüsteemist. Võib küsida, kas ei ole võimalik loobuda ka kujutelmast, et üks asi on tegelikult teine asi, loobuda tegelikkuse mõõdupuust.

247. Seda loobumist saaks sõnastada mitmet moodi. Näiteks: Tegelikult ei ole mingit vahet sellel, mis on, näib olevat ja mis on tegelikult. Või: Näiv ja tõeline on üks ja sama.

248. Analoogia sellele väitele leiame näiteks ühest mahajaana põhiväitest, mis on: nirvaana ja samsara vahel ei ole vahet. Või antropoloogiliselt: iga olend on Buddha, igal olendil on Buddha-loomus.

249. Need väited on paradoksaalsed. Vähemalt seni, kui me peame neid kehtivaks igal pool ja igatihele. Kui aga täpsustame, kelle jaoks näivus ja tegelikkus on üks ja sama või kelle jaoks ei ole vahet nirvaanal ja samsaral, paradoksaalsus kaob.

250. Võime ka öelda, et need väited on tegelikult oma üldsõnalisuses tähenduseta, ja saavad tähenduse alles konkretiseeritult. Siis on nende paradoksaalsus seotud nende üldsõnalisuse, ebakonkreetsusega. Kas ei ole nii kõigi või vähemalt paljude paradoksidega?

251. Siis võivad paradoksid olla abstraktse keele vältimatu kaasnähe, lõiv, mis me peame maksma suure üldistusvõimega keele eest. Võibolla viib paradoksidesse ainult realistlik üldmõistete, liikide reaalsust eeldav keel.

252. Paradoksides kasutamine müstilistes traditsioonides on seotud püüdega vabastada inimene sellesama realistliku keele vangist, viia arusaamisele, et realistlik keel ei ole reaalsus. Et «reaalsus» ei ole reaalsus. Et tegelikult ei ole tegelikkus tegelik.

253. Need on väited, millel on mõte vaid siis, kui me enam ei lepi realistliku keelega, ei pea seda ainuvõimalikuks ja tegelikkusega olulisel määral isomorfseks.

254. Siis aga sünnibki probleem näivusest ja tegelikkusest, siis hakkame kahtlema tavakujutluste ja tavamõistete reaalsuses ning adekvaatsuses, meie jaoks omandab tähenduse tegelikkuse mõõdupuu, saame aru, et mõni kujutus, kirjeldus või mõiste on tegelikkusele lähemal kui mõni teine.

255. Siis hakkame otsima keeli, filosoofiaid, kujutlusi, mis vastaksid tegelikkusele, ei oleks illusoorseid. Varem või hiljem arvame, et oleme sellise keele, sellise filosoofia leidnud. Kui jäämegi nii arvama, oleme — vähemalt enamasti — liikunud vaid ühelt näivuselt teisele.

256. Kui saame sellest aru, võime öelda, et näivuse ja tõeluse vahel ei ole vahet. Või öel-

da, et kõik on näivus. Aga selle taga on ikka sama vahetegemine tõelisema ja vähem tõelise, näiva ja tegeliku vahel. Ütleme sisuliselt, et tegelikult ei ole tegelikkus tegelik. Mõõdupuu on olemas, me ei leia aga enam midagi, mida kõlbaks mõõta.

257. Sellest olukorrast ei ole arvatavasti võimalik pääseda muidu kui radikaalselt ümber hinnates oma keelt ja arusaamu tõest, tõelusest ja näivusest.

258. Need arusaamad on sundinud meid tegema ränka intellektuaalset pingutust — tooma üksteisele lähemale keelt (mõtlemist, kujutlemist) ja tegelikkust. Need kaks on nagu vibu otsad. Kui nad on piisavalt lähedal, on õige aeg lasta vibu lahti, et nool pääseks lendu. Kui veame vibu liiga pingule, toome vibu otsad liiga ligistikku, võib vibu murduda. Kui jätame vibu liiga lõdvaks, ei lase ta korralikult.

259. Niisiis ei ole vibu pingutamise eesmärk — tegelikult — tuua vibu otsi teineteisele võimalikult ligidale, vaid lasta noolt. Ehk siis ei ole ka filosoofia eesmärk tuua keelt tegelikkusele võimalikult ligidale, vaid vabastada meid. Millest? Kas või sellest samast pingutamisest, nagu noolt vibust.

260. Ka selle arutlusega jõuan — tegelikult — paradoksini. Püüan kirjeldada arusaamisele jõudmist, et tegelikkust ei saa kirjeldada. Parafraaseerides Zhuangzid püüan näpuga näidata, et näpuga näitamine ei näita mõnel puhul (tegelikult) midagi.

261. See näitab, et igasugusel keelel, kirjeldamisel, kujutlemisel ja filosoofial on piir, millest üle ta ei pääse.

262. Otsekui oleks intellektil oma kriitiline piir, nagu on kriitilised piirid tähtede evolutsioonis. Teatud kriitilisest massist suuremad tähed kollapseeuvad pärast seda, kui tuumareaktsioonid on läbi kulutanud oma tooraine, mis hoidis tähte permanentes plahvatamises. Selline täht muutub «mustaks auguks», millesse aine pääseb ainult sisse, millest ta ei pääse praktiliselt aga välja.

263. Selliseks mustaks auguks võib muutuda ka inimese püüed seletada maailma ja iseenast ning mõista, mida see seletamine tähendab.

264. Filosoofia võib ka olla omaenda eesmärk ja tähendus. See oleks triviaalne lahendus. Teine võimalus on, et filosoofia eesmärk ja tähendus ei ole filosoofias, ei ole filosoofiliselt kirjeldatavad ega analüüsitavad. Kolmas võimalus on, et filosoofial ei pruugi olla eesmärki, et sellest rääkimine on vägivald filosoofia vastu.

265. On võimalik, et just eesmärgi omistamine filosoofiale, kunstile, elule, meile endale teeb neist mustad augud, millest meil ei õnnestu välja pääseda.

266. See võiks olla võimalik tänu sellele, et vastandina teadvuse, kujutluste voolule on intellektuaalne protsess, selle voolu osa, tema märkidesse pandud, koondatud osa olulisel määral rekonstrueeritav, me pääseme tagasi tema alguse juurde.

267. Keele olulisemaid jooni ongi see, et me ei saa korrata eilset päeva, aga saame korrata «eilne päev, eilne päev. . . ».

268. Arusaam sellest, et tegelikult võivad asjad olla teisiti, kui nad paistavad olevat, pole inimesele ainuomane. Kas loomad peavad tegema vahet näiva ja tegeliku vahel, eristama röövikut oksakesest või röövkala poiseid vetikatest.

269. Kui meie võime vaieldada selle üle, kas teadmine on kasulik või ei ole, kas see, kui teame, et A on tegelikult B, teeb meile head, siis loomadel niisugust võimet ei peaks olema: neile on teadmine kindlasti kasulik.

270. Kasulik teadmine on, kui oskame kiiresti liigitada selle, mida näeme (kuuleme, katsume) söödavaks-mittesöödavaks, ohlikuks-ohutuks jne.

271. Sellist teadmist võiks nimetada äratundmiseks. Äratundmise inimlik erijuht on nime andmine.

272. See on nagu sõna otsimine sõnaraamatust või taime määramine taimeäärja järgi. Me leiame MIDAGI, määratleme selle mingite tunnuste, sarnasuste järgi ja vaatame siis, mis sõnastikus sellise MILLEGI kohta on.

273. Leiame, et mingi ilusate õitega taim on väga mürgine, on pärit Lõuna-Euroopast ja meile tulnud mõisa iluaedadest. Teame tema nime ja nime kaudu saame tema kohta palju teada.

274. x -i nimi on võti, mis avab meile x -i kohta käiva informatsiooni lacka inimesoo mälu, kollektiivses entsüklopeedias.

275. Nii on meie tunnetus mitmeastmeline. Esimene aste on x -i eristamine, määratlemine x -ina, potentsiaalse miskina, nimekandjana. Nagu loogikastümbolites $E(x)$.

276. Miski, keegi on see, mis/kes võib kanda nime.

277. Järgmine aste on selle miski, x -i nimetamine: x on A. Sümbolites $E(x) \rightarrow A(x)$. Või $x=A_i$, s.o. üks A-dest, A-de hulka kuuluvatest asjadest või olenditest.

278. Miski ei ole lihtne. x on mitmesuguste tunnuste kogum. x võib näiteks olla must, karvane, pika sabaga. Must on must ainult vastanduses valgele, hallile ja värvilisele.

279. Maaailm, milles me elame, koosneb siis nimeta x -idest, nimedega x -idest, A-dest, B-dest jne.

280. Kas meie maailmas on ka midagi, mis ei ole (veel) midagi, ei ole eristunud x -iks? Sellise veel-mittemillegi kohta ütleksime ilmselt, et see on virvendus, helid, meeoleu või midagi muud sellist.

281. Kas muusika on midagi või eimidagi? Kas see, kui kuuleme helides muusikat, on analoogne millegi tekkimisega virvendusest? Kui kuuleme helides muusikat, on juba olemas midagi, mis võib kanda nime või vormi.

282. Kas nimelisele-vormilisele vastab muusikas see, kui tunneme ära tuttava pala, või

see, kui satume tuttavasse ümbrusse, tuttavasse muusikamaailma, millega oleme harjunud ja mille kulg vastab meie arusaamadele ja ootustele?

283. «Nimetu ja vormitu» oleks siis võõras muusika, muusika, millega me ei saa kaasa minna, mis kulgeb teisiti kui meie ootused. Nii avangardistlik või eksootiline muusika. Avangardistlikus muusikas on ilmselt teadlikult kasutatud seda võõristusefekti, püütud teha muusikat nii, et ta kogu aeg läheks kõrvale meie ootustest ja harjumustest, oleks kogu aeg natuke muud kui «muusika».

284. Enamasti paneme asja tähele vaid niikaua, kui oleme suutnud talle leida tuttava nime või vormi. Edasi tegeleme juba nimetatuga, vormi kandvaga ja võime vahel unustada konkreetse asja ja olevuse.

285. Meie kontakt konkreetse tõelusega kaldub olema minimaalne. Minimaalne on ta siis, kui tutvume asja-olevusega ainult niipalju kui on vaja, et leida, mis/kes ta on, panna talle nimi. Kuna nime kaudu saame tema kohta hulka teada, opereerime edaspidi juba ainult selle teadmisega.

286. See nime kaudu saadav teadmine on aga nimeline, vahel ka pildiline. Konkreetne miski muutub sel kombel meile nimede ja piltide kogumiks, abstraktsete kirjelduste ja omaduste lõikepunktiks.

287. Nime kaudu saadava teadmise tüüpiline kokkuvõte on kirjeldus, näiteks niisugune, mis leiame entsüklopeediast. Kirjelduse minimaalne kokkuvõte on definitsioon. Definitsioon saadakse kirjeldust kokku surudes — midagi analoogset toimub telefonikõnega sidetkanalis, kus tuleb säilitada ja edasi anda need kõne tunnused, mille järgi hiljem saab häälikuid ja sõnu eristada ning algse hääle taastada.

288. Selle kirjelduse järgi, tema toel loome endale kujutluse kirjeldatust. Kui korrektne kirjeldus peab mahutama kõik konkreetset juhud, mille üldistus ta on, siis kujutlus haarab vaid osa juhtudest, meile tuntumad ja olulisemad. See on «prototüüpne» kirjeldus või pilt, millega me tegelikult opereerime.

289. Sageli me ei arvesta niisuguse prototüüpse kirjelduse piiratust ja eeldame, et ta on universaalne. Eeldame, et mõiste «müüt», mille aluseks on kreeka müüdid, sobib kõikide rahvaste pärimuste kohta. Eeldame, et mõiste «Jumal» sobib kõikide religioonide kohta ja kõigil rahvastel on «religioon», midagi, mis piisavalt meenutab seda, mida tunneme kristlusest või islamist.

290. Mõistete hulka, mille kasutamiskiire oleme lubamatult laiendanud, kuuluvad veel «rituaal», «müstika», «filosoofia», «armastus», «teadus», «loodus», «elusolend», «kultuur», «inimene», «mõistlik», «normaalne», «kunst», «töö», «mäng» ja palju teisi.

291. Me kasutame neid mõisteid, nagu oleks nende aluseks definitsioon, nagu oleksid nad predefineeritud, kuigi tegelikult on nende aluseks prototüüpide alusel sündinud kujutus.

292. Sellised mõisted on ka siinsamas kasutatud «mõiste», «kujutus» ja «prototüüp».

293. Siin avalduvad kaks eksiarvamust, kaks viga. Kõigepealt arvamus, et me mõtleme, kuigi tegelikult kujutleme. Teiseks arvamus, et kasutame defineeritud mõisteid, kuigi tegelikult kasutame prototüüpseid mõisteid. Need eksiarvamus on omavahel seotud. Nad on seotud väära kujutlusega inimesest, inimpsüühikast, mis on domineerinud antiikajast peale läänemaadel ja islami maailmas.

294. See väär kujutus inimesest näeb intellektuaalses tegevuses iseseisvat, autonoomset osa inimesest, absolutiseerib intellekti, mõtlemist, pidades seda formaalseks, masinlikuks, algoritmiliseks protsessiks.

295. Sellise mõtlemise mudeleid on suhteliselt kerge luua ja neid on loodud ikka ja jälle alates Aristotelesest üle keskaja formalistide — tähelepanuväärsemaid neist on Raimundus Lullus — tänapäeva formaliseeritud keelteni.

296. Nende keelte väärtus on selles, et nende abil saab kontrollida meie mõtlemise tulemuste õigsust, mitte aga matkida mõtlemist.

297. Me ei ole mõtlejad, vaid kujutlevad loomad, kes küll ise arvavad vastupidist.

298. See arvamine ei avaldu vist kusil selgemini kui tuhandeaastastes katsetes «defineerida põhimõisteid», mida teevad lakkamatult nii teadlased kui lihtinimesed. Ühed väitlevad tõsiselt selle üle, «mis on elu», «mis on hing», «mis on filosoofia», «mis on teadus», teised selle üle, «mis on õnn», «mis on elu mõte», «kas Jumalat on olemas».

299. Õige vastus küsimusele, mis on elu, pole mitte see, et elu on valkude eksisteerimise eriline vorm, mida iseloomustab tekkinud keeruliste struktuuride võime ise end säilitada ja kopeerida, vaid see, et elu on meie ise, lehmad, varblased, putukad, vihmaussid ja need igasugused pisikesed olendid, nagu mikroobid ja viirused ja . . . Niisugune on meie tegelik kujutus elust.

300. Seda kujutlust on lihtne täpsustada ja laiendada. Võime teha nimekirja kõigest, mida üldiselt peame elusaks, ning seda siis analüüsida. Osutub, et enamikul sellest, mis nimekirjas on, on tõepoolest selgelt ühised omadused, mis viitavad ka nende ühisele päritolule. Mõned asjad, mida on peetud elusaks, nagu tuul, mäed ja järved, ei ole selle analüüsi järgi elusad.

301. Võime anda elu kirjelduse, kokkuvõtte elusate asjade biokeemiast, küberneetikast ja päritolust. Selle võime kokku võtta definitsiooniks. Seda kirjeldust ja seda definitsiooni võime kasutada oma kujutluste kontrollimisel, näiteks küsimuse otsustamisel, kas suur kivi kopliveeres on elus või ei ole.

302. Kuid see ei tähenda, et me mõtleksime niimoodi defineeritud mõistetega. Mõtleme edasi kujutlustega, mida teaduslik analüüs on täpsustanud ja muutnud. See analüüs koos kirjelduste ja definitsioonidega on nagu rätsepakäärid, millega riie lõigatakse parajaks. Kuid rätsepakäärid ei ole ülikond.

303. See, mis sünnib meie teadvuses, ja see, kuidas seda sõnades, numbrites, nootides

või mõnes muus märgistikus väljendame, on eri asjad. Niisama nagu kaartide kombinatsioonid kaardimängus ja malevigurite paigutus malelaual ning mängija mõtlemine.

304. Mängija tõlgib oma mõtlemise kaartide või malevigurite paigutusse. Helilooja tõlgib oma mõtlemise nootide keelde. Matemaatik tõlgib oma mõtlemise matemaatika sümbolitesse.

305. Siin võib «mõtlemise» asemel vabalt öelda «kujutlemine». Mõeldud on teadvuses toimuvat, mitte selle konkreetset väljendust.

306. Kas tavalise keele kasutamine on midagi muud kui nootide, kaartide või matemaatiliste sümbolite kasutamine? Kas tavaline keel on meie mõtlemise ja kujutlemise põhi-keel?

307. Ma ei usu seda. Eespool olen püüdnud väljendada oma kahtlusi mõtlemise mõiste suhtes. Niipea kui tunnistame kujutlemist primaarseks, ei saa enam tõsiselt võtta väidet tavalise keele privilegeeritud asendist meie teadvuses. Me ei kujutle mõistetes.

308. Mõtlemise mõiste ise on tekkinud vajadusest anda keelele mingi «sisemine», psüühiline taust. Kujutleme, et on mingi eriline sort kujutlemist keele abil, keele vormis, keelega isomorfset.

309. See, mis meie teadvuses tegelikult toimub, on tõlkimine, tõlkimine keelest keelde, kujutlusest keelde, keelest kujutluse, piltidest märkidesse ja nii edasi. Ka nimetamine ja kirjeldamine on tõlkimine.

310. Tõlkimise eripära on see, et enamasti saab üht asja tõlkida mitmel erineval viisil, üht olukorda, sündmust, maastikku saab kirjeldada mitmel erineval viisil, millest osa on samavõrra adekvaatsed ja ebaadekvaatsed.

311. See on seotud küsimusega sellest, mis on fakt. Kas fakt on see, et Eestis on poolteist miljonit elanikku, või see, et Eestis on veidi üle kolme korra vähem elanikke kui Soomes, või see, et Eestis on umbes viis korda rohkem elanikke kui Islandis, või see, et 0,025% kõigist inimestest elab Eestis?

312. Fakt peaks olema meie kujutluses midagi invariantset, mingi lähtetõde, millest siis võib mitmesuguste arvutuste abil tuletada protsente ja muid arvulisi näitajaid. Milline näitaja aga on selline lähtetõde? Kas elanikkude absoluutarv või suhtarvud?

313. See on analoogne küsimusega, mis väited on teoorias aksioomid ja mis on neist tuletatud. Mida võtta aksioomiks ja mida lugeda neist tuletatuks, on suuresti meelevaldne. Võiks öelda, et tegelikult ei saagi siin vahet teha. Loogiliste seoste võrgustikus ei ole ükski väide (valem, lause) iseendast privilegeeritud. Nii ei ole ka ükski õige väide maailmast rohkem või vähem fakt.

314. Usun, et õigem on rääkida tõelusest, tõest kui tervikust, mitte üksikutest faktidest, mis oma eraldatuses on ikka puudulikud, vahel oma puudulikkuses isegi viigased.

315. Fakt on siis üks puudulik tõlge kogu tõest tõeluse kohta. Nii nagu lause või teksti või valem või meloodia on puudulik tõlge meie teadvuses toimunud. Piltlikult võiks neid nimetada ka projektsioonideks, vähemamõõtmelisteks projektsioonideks rohkemamõõtmelisest teadvusest.

316. Tõde on üks maailm, iseendast ei ole ta jagunenud ka nimetuks ja nimeliseks, kujutlusteks, mõteteks või faktideks. Tões on kõik need maailmad koos, tõde võib jagada ka teistmoodi maailmadeks, osadeks.

317. Tõde nimetamine on ka tema jagamine. Tõde nimetamisega sünnib mitu tõde. Mitu tõde aga ei ole päris tõde. Tõde nimetades kaotame ta.

318. Tõde nimetades me tegelikult ei nimeta tõde, vaid midagi muud. Nimetades jaguneb tõde kaheks millekski muuks.

319. Võime ka öelda, et tõde, tõemaailm jaguneb miskiks ja taustaks. Tõemaailmas aga ei ole miskeid ega taustu.

320. Võiksime öelda, et tõemaailm on üks, aga üks on ta ainult siis, kui vastandame teda maailmale, milles on juba olemas miski. Tõemaailm ise ei ole üks ega palju. Tõemaailm ei ole vastanduste läbi, ei ole millegi vastand.

321. Tõemaailm on see, mille kohta saame öelda, et midagi muud ei ole. Sellepärast me ei saa tegelikult tõemaailmast midagi öelda, ei saa ka öelda «tõemaailm».

322. Tõemaailma ei saa me kunagi nimetada, ei saa kunagi kätte, aga ometi on ta kogu aeg olemas.

323. Tema tõttu on olemas ka miski muu, kõik muu.

324. Tema tõttu sünnib maailm, milles me elame, sünnime ka meie iga hetk uuesti.

325. Sünd, olgu maailma, elusolendi või mõtte sünd algab diferentseerimatust, tervikust ja viib diferentseerunu, miskini, kellenigi.

326. Alguses on, nagu müüdid sellest räägivad, midagi meretaolist, ürgvesi, rajatu ookean. Kui räägime teadvuse, mõtte sünnist, siis see on piirideta ja osadeta teadvuse vool, mida meie võime nimetada teadvuse või aistingute vooluks, mida selle sees olija aga ei saa nimetada.

327. See teadvusvool ei kao kunagi. Kui sünnib kujutus või mõte, kujutlev-mõtlev teadvus, jääb ta selle taustana alles. Meie kujutlevast teadvusest saab miski selle kujutlusteta teadvuse taustal. Meist saab keegi.

328. Meie oleme keegi, oleme meie, meil on minateadvus seeläbi, et meil on kujutus miskist, miskist, kellestki muust.

329. Kujutleva teadvuse jaoks ei ole «mina» olemas, kui ei ole midagi muud.

330. Meie ise ja meie maailm sünnib eimiskina, nimetuna ja saab valmis millenagi, kellenagi, nimelisena.
331. Nimeline maailm on maailma lõpp. Võiks isegi öelda, et nimeline maailm on surnud maailm. Meie sureme nimelistena, meie maailm samamoodi.
332. Kõik need maailmad ja nende evolutsiooniasemed on lahutamatult seoses, me ei saa ühtki välistada. Diferentseerunud maailm eeldab diferentseerimatut, nimeline nimetut. Geneetiliselt ja ajalooliselt ei kehti vastupidine — nimed ja diferentseeritus on kahtlemata midagi hilisemat.
333. Kui nimeline ja diferentseeritu on aga olemas, saab nimetust päriselt nimetu ja diferentseerimatust diferentseerimatu. Nende olemasolus saab oluliseks kontrastis-olemine. Nagu lapse laps-olemine on seda kontrasti kaudu täiskasvanu-olemisega, täiskasvanuks saamisega. Kuigi laps on iseendastki olemas samavõrd kui täiskasvanu, on samavõrd tõemaailmas.
334. Aja, elu ja teadvuse voolul, milles me elame, on kindel suund. See viib sünnilt surmale, nimetult nimelisele, eimiskilt miskile.
335. Meie maailmas või maailmades valitseb sünn ja loomine, aga ka surm ja häving sünni ja loomise kaudu.
336. On aga võimalik ka teine suund, suund nimeliselt nimetule, miskist eimiskile, surmalt sünnile.
337. On võimalik, enamasti nõuab see suurt vaeva ja harjutamist, viia end välja nimelisest maailmast nimetusse miski-maailma ja sealt edasi diferentseerimatusse eimiski-maailma.
338. Seal eimiski-maailmas ei ole loomulikult ka mind, isiksust, subjekti. Tõemaailmas ei ole midagi peale tõe, see tõde ei ole aga osaline nagu mina, meie, subjektid ja objektid.
339. Tõemaailmas ei ole midagi, sest seal on kõik.
340. Tõde on kõik. See, mis ei ole kõik, ei saa olla tõde.
341. Mõtlemine ja kujutlemine ei saa viia meid tõemaailmale ligemale, ta saab vaid näidata kõigi teiste maailmade ebatõelikkust. Seda siis, kui mõtlemine ja kujutlemine ei aseta endale piire, on valmis minema ükskõik kui kaugele.
342. «Mõtlemine» on kujutluse liikumine nimelises maailmas. «Mõtted» on nimede, nimeliste kujutluste kombinatsioonid, ehk teisiti öeldes, liikumised, trajektoorid nimelises maailmas.
343. Ometi ei ole puhast «mõtlemist» ega puhtaid «mõtteid» olemas.

344. Kujutleme, et mõtleme.

345. Kujutleme, et mõtleme — sellepärast et mõtted, nimede kombinatsioonid on peaaegu seesama mis laused, kõne.

346. «Mõtted» nagu kõnegi on meile ühised. Keel ja «mõtlemine» on meie kõikide oma. Ühe inimese isiklik keel oleks absurdne.

347. Meie kujutlustes on siis rohkem või vähem «mõtlemist». Me võime ka «mõtlemist» rohkem või vähem väärtustada, pidada ühist olulisemaks, isegi tõelisemaks kui isiklikku.

348. Ühiskond, mis väärtustab sotsiaalset, kollektiivset, ühist, väärtustab ilmselt ka «mõtlemist». Seal panevad inimesed rohkem tähele, peavad eriti oluliseks oma maailma nimelist osa.

349. Euroopa traditsioonis on kindel arusaam, et nimeline, sõnades väljendatav on tõelisem kui nimetu ja väljendamatu. Apoteosini jõuab see arusaam Platoni filosoofia ideedeõpetuses, mis minu arvates on küll pärsia algupära, zoroastriitlik.

350. Selle õpetuse tuuma võib sõnastada ka nii, et ideed, s.t. mõtted või mõtete ühisosad, nimed, nimede tähendused on tegelikud, tegelikumad kui kõik muu.

351. Kuna meie meelest nimed, nime ja asja vahekord ei muutu, on hõlpus kujutleda, et nimed on igavesed, muutumatud. Kui nimed on asjadest tegelikumad, on tegelikkus igavene ja muutumatu.

352. Mis ei ole igavene ja muutumatu, mis ei ole nimeline, ei ole nime tähendus, ei ole tegelik, tõeline.

353. Kui nii, siis sisaldub loomulikult kõik, mis on tegelikkuses oluline, püsiv ja tähtis, nimedes, nimelises maailmas. Nimed (mis on seesama mis «mõtted» või «mõisted») sisaldavad kõik olulise teadmise maailma kohta.

354. See, mida nimed ei haara, ei ole oluline, on juhuslik, kaootiline, määramatu. Sellega ei ole mõtet tegelda, see ei ole tegelik.

355. Nimelise maailmaga, tegelikkusega tegelemisel aga leiame õige pea, et see maailm jagub ka ise tegelikuks ja vähem tegelikuks.

356. See, mida nimetame kiviks, on meie meelest tegelikum kui see, mida nimetame mõtteks. See, mida nimetame mõtteks, on tegelikum kui see, mida nimetame tundeks. Nuga on tegelikum kui rõõm.

357. Ühtede meelest on tegelikum see, mida nad nimetavad aineks, see on siis kivid, vesi, muld, keha. Teiste meelest on tegelikum see, mida nad nimetavad ideaalseks, ole-museks, vormiks.

358. Need on üldised väited, mida võiks nimetada materialismiks ja idealismiks. Tege-

likkuses ei ole nende vahe kuigi suur, sest ka need, kes väidavad, et materia on primaarne, püüavad leida maailmas varjatud korrapära, lähtuvad eeldusest, et korrapärasem on tõelisem kui korrapäratu. Nende jaoks pole primaarne aine, materia, vaid korrapära, ideaalne.

359. Varjatud ja tõelist korrapära avastatakse «mõtlemise» kaudu. Mõtlemise, nimelises maailmas liikumise korrapära on nimetatud loogikaks. Loogika on siis mõtlemise ideaalsem tegelikkus.

360. Sel juhul avastab mõtlemine tegelikult loogikas nii iseenda kui maailma korrapära, sest mõtlemise ja maailma korrapära on üks. Või hegellikult: mõtlemine avastab iseend, iseenda tegelikkust. Tegelikkus on iseenda tegelikkuse avastamine.

361. Sellises nägemuses on kõige tegelikum tegelikkus siis avastamine, üks liik muutumist.

362. See (hegeliaanlik) märgikasutus on ebatavaline ja läheb lahku idealistlikust, kus püsiv on tegelikum kui muutuv ja muutumine.

363. Platoonilises maailmapildis ei ole muutumine olulinegi. Tõelus on tõeline, isegi tõelisem muutumatuna. Hegeliaanlikus maailmapildis saab tõelus tõeluseks saamise, muutumise läbi.

364. Ent ka Hegeli filosoofia jääb märgimänguks, mänguks märkidega, kus nende hulgast tuleb leida üks, millest peavad tuletuma teised. Mängu teatav leidlik laiendus on see, kui selleks märgiks võetakse näiteks «tuletamine» või «mäng».

365. Keel lubab meil vaadelda kõike või peaaegu kõike samasuguste märkidena, näiteks nimisõnadena. Nimisõnad on nii «kivi», «tunne», «jõgi», «olemine», «eituse», «eimiski».

366. Nimisõnadega kuuluvad kokku ka kujutlused ning ideaalid (ideaal tähendab samahästi kujutlust kui mõtet). Me loome kujutlused ideaalsest kivist, tundest, jõest, olemisest, eitusest, eimiskist.

367. Konkreetsed kivid, tunded jms. on siis nagu nende varjud (kui jälgime Platonit), projektsioonid. Konkreetses-materiaalses on vähem tõelust kui ideaalses. Tõeluse elulugu on tema süünd ideena, ideaalina ja siis materialiseerumine, mandumine konkreetseks asjaks.

368. Inimese mõtlemine, intellektuaalne tegevus on siis liikumine tagasi, tõeluse regeneereerimine, restauratsioon.

369. Liikumisel tavaliselt-konkreetselt olemuslikule-ideaalsele, tegelikule võib sellise arusaama järgi olla mitmeid astmeid.

370. Alati saab millestki olla midagi veel tegelikumat, näib, et puhast tegelikkust on raske, võibolla isegi võimatu saavutada.

371. Võib küsida, kas tegeliku vahekord mittetegelikuga on tegelik või ei. Või teisiti: kas olemuse olemuses on see, et ta ei avaldu tõelisena, iseendana, ideaalsena? Või veel kolmandat moodi: kas korrapära on korrapäraselt korrapäratu?

372. See küsimus on keskseid läänemaises, aga mingil määral ka idamaises filosoofias. Varasemal ajal on tal olnud enamasti teoloogiline vorm: kuidas sai täiuslik Jumal luua ebatäiusliku maailma.

373. Sellele küsimusele vastati enamasti positiivselt: korrapära ja korrapäratuse seos on korrapärane. S.t. maailm on Jumala loodud, maailm ei ole loomise käigus Jumalast eemaldunud, kuigi meil võib olla raske tema jumalikkust (täiuslikkust) mõista.

374. Kristlik maailmapilt ei ole sel kombel pessimistlik ja ei räägi eriti maailma suurest mandumisest nagu mitmed muud religioonid. Nii Iraanis kui Indias on maailma tekkimine sageli pigem negatiivne kui positiivne protsess. Ka neoplatoonikutel on emanatsioon eemaldumine Jumalast, täiusest.

375. Tee täiusele on siis loomisele vastupidine protsess, pöördumine ära loodust Looja poole, puudulikust täiusliku poole. Religioon (*resp.* filosoofia) on siis loomise eitamine, vastuhakk sellele.

376. Läänemaises mõtlemises on langenud kokku mütoloogiline Jumal, müstilise kogemuse Jumal ja filosoofilise rekursiivse mõttekäigu loodud Jumal — kõige tegelikum tegelikkus, kõige ideaalsem ideaal, kõige olemuslikum olemus.

377. Sõna «olemus» näitab meie seotust nimelise maailmaga, meie usku selle erilisse tegelikkusse.

378. Kui räägime ühe või teise asja olemusest, mõleme ennekõike määratlust, definitiooni, lühidat asja kirjeldust, mis haarab selle, mis meile tundub tähtis ning ei lase asja teistega segi ajada.

379. Meie arusaamas kuulub olemuse juurde ka erisus, asja juurde kuulub see, mis teda eristab teistest asjadest. Võiks öelda, et asjad sisaldavad eitust.

380. Siis sisaldab iga asi kõigi teiste asjade eitust.

381. Buddhid on siin kõige radikaalsemad. Nende meelest iga asi on kõigi teiste asjade eitust. Midagi muud ei ole, mingit asjade «oma-olemust» peale teiste asjade eituse neis ei ole.

382. Selline nägemus tähendab maailma nägemist paradoksaalse tervikuna. Kui asi ei ole iseendana reaalne, on vaid teiste eitust, ei saa ta seeläbi reaalsemaks. Ka teised asjad saab määratleda teiste kaudu, ent «teised» ei ole reaalsemad kui «see», eitust ei anna tõelisemat tulemust kui jaatus.

383. Sel juhul ei ole asjad reaalsed. «Ei ole olemas ühtki asja,» võtab selle kokku Nagar-

juna. See, et midagi ei saa tekkida ega kaduda, et ei saa olla põhjusi ega tagajärgi, tuleb sellest samast.

384. Kui asjad ei ole reaalsed, saab olemas olla ainult Kõik, milles sisalduvad asjad, aga mitte asjadena.

385. Läänemaises mõtlemises ei eitata oma-olemust, nii ei ole sinne maailmanägemine olnud nii holistlik. Asju nähakse asjadena, mis on teistest isoleeritud või mida saab teistest isoleerida, ilma et ülejäänud maailm sellest muutuks.

386. Asi asjana on see, mis võiks ka olemata olla, ilma et midagi muud seeläbi oleks teistsiti.

387. See on, nagu kujutleksime asju saartena, kuid maailm, milles asume, koosneb ainult poolsaartest.

388. Peab küsima, kuidas saame üldse kujutleda saari, isoleeritud asju, kui midagi isoleeritud, saarelist ei ole olemas.

389. Me võime kujutleda musta lund, miilikõrgust hiiglast, kümne peaga varblast, sest need on lihtsalt olemasoleva transformatsioonid, kombinatsioonid olemasolevatest elementidest. Kuid «isoleeritud», «teistest täiesti sõltumatut» ei ole, see on omadus, mida ei saa olemas olla.

390. Üks seletus sellele, kuidas sai tekkida kujutelm isoleeritusest, kujutelm asjadest, ent ka isoleeritud isiksustest, indiviididest, on see, et väga väikest ja väga kauget on hakatud lugema lõpmata kaugeks ja väikeseks.

391. Meie kujutus lihtsustab maailma. Õigupoolest ei saagi meie kujutus maailmaga, Kõigega opereerida, sellepärast on ta selle Kõige muutnud osadeks, osade summaks.

392. Meie kujutus on maailmast loonud midagi muud, midagi, millel on omadusi, mis maailmal puuduvad. Meie kujutus maailmast erineb maailmast mõnes osas fundamentaalselt.

393. Meie kujutus, meie ise oleme Kõigega, maailmaga vastuolus.

394. Seda näitab juba see, et me oleme meie, et me ei ole Kõik, oleme midagi muud kui Kõik.

395. Kõige seisukohast on see loomulik. Kui Kõik on Kõik, sisaldab ta ka midagi muud kui Kõik.

396. Kõik sisaldab ka meid, meie oleme Kõiges, me oleme Kõiges mitte-Kõigena.

397. Kas ka mitte-Kõiges saab olla Kõik? Kas meis saab olla Kõik, maailm?

398. Kõik saab olla meis ainult siis, kui me ei ole enam meie, mitte-Kõik, kui meiegi oleme Kõik.

399. Kõik saab olla ainult Kõiges, Kõik saab olla ainult Kõik.

400. See, et me oleme meie, tähendab ka seda, et meile Kõik ei ole Kõik. Sellepärast on meile olemas asjad, osad, maailmad, inimesed, teadvused, tähendused, meie ise.

401. Meie kujutus opereerib kontrastide ja analoogiatega. Me teame, mis on seos, ühe asja selge materiaalne sõltuvus teisest ja selle sõltuvuse puudumine või katkemine. Üksteisest «sõltuvad» selles mõttes näiteks helmed kees. Kui niit katkeb, pudenevad helmed laiali, on «sõltumatud».

402. Nähtavasti opereerib meie kujutus ja «mõtlemine» just niisuguses mõttes sõltumatute asjadega nagu helmed, kivid, potid ja pannid.

403. Meie teadvus on nagu ladu või kaupluseriit, kus on hulganisti koos samasuguseid asju, kus asjad on sõltumatud ja asuvad seeriatena, hulkadena.

404. Kujutus loogilisest sõltuvusest ja sõltumatusest on sündinud selle materiaalse kujutluse mõjul, on tegelikult sama kujutus, mille ainult tõlgime teistesse sõnadesse.

405. Seda, kas mõte on õige või ei, saame selgitada psühholoogiat ignoreerides; seda, kuidas vale mõte võimalikuks osutus, saame selgitada ainult psühholoogia abil.

406. Nii on nähtavasti loogilise sõltuvuse ja sõltumatusega. Loogiline ja materiaalne sõltuvus on eri asjad, nende taga on aga üks sama kujutus ja ka sõna.

407. Meie kujutlemist näib olevat mõjutanud eriti tugevasti meie töö (mida väitsid Marx ja Engels), s.t. tegelemine omatehtud ja materiaalselt küllalt isoleeritud asjadega nagu nimetatud potid ja kivid.

408. Loogiliseks sõltuvuseks nimetan siin kõigepealt mõistete, sõnade sõltuvust. Sõltuvad mõisted on näiteks «isa» — «poeg», «üleval» — «all», «vasak» — «parem».

409. Need asjad on rohkem või vähem sõltuvad ka materiaalselt. Inimene ei saa olla isa, kui tal pole poega, ja vastupidi. Igal asjal ruumis on vasak ja parem ning ülemine ja alumine pool, üht neist ei saa ära võtta. See ei pruugi aga kehtida igasuguses maailmas, isegi mikromaailmas.

410. Samal ajal ei ole näiteks värvid üksteisest materiaalselt sõltuvad. Teatud sagedusega valguslained säilitavad oma sageduse olenemata sellest, kas samas maailmas on ka teiste sagedustega valgust.

411. Värvid on meile, mis nad on, teiste värvide toel, neist sõltuvalt.

412. Sinine on sinine seeläbi, et on olemas punane, roheline, kollane ja oranž ja violett. Maailmas, kus ei ole rohelist, ei ole sinine sedasama, mis maailmas, kus on roheline.

413. Mina olen daltoonik. See tähendab, et ma peaaegu ei erista punast ja rohelist. Aga ka seda, et minu kujutus kõikidest värvidest on teistsugune kui teistel inimestel. Ka sinine ei ole mulle sinine ja kollane kollane.

414. Võime kujutleda inimest, kes kasvab keskkonnas, kus kõik on ainult sinine või ainult roheline. Nii füüsiliselt. Kas aga sellele inimesele tema maailm on sinine või roheline või on ta lihtsalt värvitu, hall, nagu meile?

415. See on üks neid küsimusi, mida küsisin endalt lapsepõlves. Ma ei tea tema vastust, arvan aga, et seal, kus on ainult sinine, ei ole see inimestele sinine.

416. Kui käime mõne tunni siniste prillidega, unustame, et kanname neid.

417. Kui kannaksime sünnimisest saadik siniseid prille, teadmata, et need on sinised, oleks meie teadmatust sellest, et me mingeid värvilisi prille kanname, veel suurem.

418. On midagi, mida me kanname sünnimisest saadik ja enamasti ei saa maha panna. See oleme meie ise, meie «mina». Kuna me enamasti ei saa olla keegi muu kui meie ise, võib küsida, kas oleme tegelikult meie ise, kas meil on tegelikult mingit minatunnet või on «mina» meile tühi abstraktne sõna nagu (värv)ipimedale sinine värv või kurdile kolmkõla.

419. Teine mu lapsepõlve küsimus oli selline: kui mul sünnimisest saadik valutaks kõrv ja see valu siis järele jääks, kas tunneksin, et olen saanud terveks, või hoopis, et jäänud haigeks?

420. Kas sünnimisest saadik haige saab aru, et ta on haige? Kas terveks saades ta saab aru, et on terveks saanud?

421. Kas ma olen terve või haige? Kas mul valutab midagi või ei valuta?

422. Võib ju olla ka nii, et oleme haiged ja tunneme end kehvasti, kuid kuna me pole kunagi terved olnud, ei saa me aru, et oleme nimelt haiged, ja seeasemel, et otsida arsti või võtta rohtu, teeme enda lohutamiseks midagi muud, mis ei aita või aitab hoopis vähem.

423. Kas närviimpulsi liikumisel, mis meie arvates kannab valusignaali, on otseseos valutundega? See on ligikaudu sama küsimus kui see, kas teatava sagedusega valguslained alati tekitavad meis teatava värvi aistingut.

424. Paarid «vasak-parem» või värvide hulk on lihtsad näited. Siin on tegu suhteliselt isoleeritud osaga (poolsaarega) maailmast. Aga sõltuvus on kõige vahel.

425. Kui maailmas on üks liivaterra vähem, ei ole maailm enam täpselt seesama ja ükski asi temas ei ole täpselt sama.

426. Tavaline elektrilamp on midagi muud petroolilambi ja küünlataustal ja nüüd — halogeenlampide taustal.

427. Neeger Tartus on midagi muud kui neeger Helsingis, Johannesburgis, New Orleansis või Kinshasas.
428. Rootsi-eesti sõnaraamat on midagi muud minu laual, toonkurepesas või merehädalise paadis.
429. Võime öelda, et neil on eri kontekstides, eri oludes eri tähendus või väärtus.
430. Nael lauas, nael naelakastis ja nael inimese kehas on eri asjad.
431. Miks me siis nimetame neid ühe sõnaga, miks peame neid üheks ja samaks?
432. Nael puus ja nael luus ei ole üks ja sama. See, et eri asjad «on üks ja sama», on väljendus, mida oleme õppinud kasutama teatud tingimustel.
433. Ütleme «nael on puus» või «nael on luus». Neis lausetes on üks ühine sõna, üks ühine märk. See, et ütleme nii, tähendab aga, et võime öelda ja ütleme ka palju muud.
434. See tähendab ka, et kujutleme teatud asju, et võime kujutada naela, mida võib samahästi lüüa puusse kui luusse, naela, mida saame ühest kohast välja tõmmata ja teise lüüa, ja nii edasi.
435. Et nimetame asju sama nimega, tähendab, et kujutleme eri asju ühendatuna teatud operatsioonidega, teatud elulooga, saatusega.
436. Inimese saatus on niit, mis tema olemise hetked ühendab ühte, nagu helmed kees. Naela saatusega on samamoodi: naela saatus sisaldab kõike võimalikku, mis naelaga saab juhtuda ja mis me saame temaga teha.
437. Kõik konkreetne, materiaalne on see, millel on saatus, mis on saatuseniidiga seotud ühte eri asjadest, mida siis nimetame samaks. Nimetus on selle niidi keeleline kajastus.
438. Konkreetne on see, mis ei ole iseendaga identne.
439. Abstraktne on see, mis on iseendaga identne, millel ei ole saatust.
440. Abstraktne on märk, see, mis midagi tähendab.
441. Ainult märk saab olla iseendaga identne, ainult märk saab olla saatusetu.
442. Kirjutades seda, hakkam kahtlema. Kõigepealt ei saa meie jaoks olla üldse midagi muud kui märgid, sest see, mis ei ole märk, mis ei ole iseendaga identne, jääb meile kättesaamatuks.
443. Me ei ulatu kunagi konkreetsele, ühe helmeni kees, ühe faktini, mis lihtsalt on ja ei koosne mitmest faktist, mida ühendab üks saatus, üks kujutus, üks märk.
444. Me ei ulatu naelani, mis on nii konkreetne, et ta ei ole enam nael, ei ole tähendus, ei tähenda midagi.

445. Samal ajal teame-arvame, et konkreetne on tegelikum, tõelisem kui abstraktne, kui märk.
446. Tõelisem tähendab siin: mida tõelisem, seda sõltumatum meist, seda sõltuvam iseenda olemisest.
447. Märk võib olla teistsugune, saame vahetada nimesid, silte. Ei saa vahetada konkreetseid asju, sest sellega nad ei oleks enam nemad ise, nende identsus endaga ei talu muutusi.
448. Sel juhul on konkreetne muutumatu, ei saa olla midagi muud kui muutumatu.
449. Siin on paradoks. Tavaliselt näeme muutumatuna abstraktset, märke.
450. Räägime, et A muutub. A on siin märk, mis tähendab midagi konkreetset. Konkreetset ei ole aga olemas A-d, vaid ainult hulk konkreetseid, mida seob üks saatus, nimelt muutumine.
451. Kas muutumine on abstraktne või konkreetne? Kas muutumine on erandlik konkreetne, mis ei ole konkreetne, on igal pool üks ja sama?
452. Siis on muutumine korruga konkreetne ja abstraktne, on korruga konkreetsem ja abstraktsem kui see, mis muutub.
453. Kui A muutub, siis tegelikult on muutumine A saatus, muutumine toob ta eemale konkreetsest, lähemale märgilisusele.
454. Ei ole olemas ühtki konkreetset asja, asjad on märgid, ümberpööratud, teiselt poolt vaadatud märgid. Asjad on nagu paadid, mida vaatame vee alt.
455. Nagarjuna on kirjutanud: «Ei ole olemas ühtki asja.»
456. Ei ole midagi, mis muutuks. Muutumine saab olla ainult subjektita, kandjata.
457. Võiksime siis öelda, et midagi konkreetset ei olegi olemas. Kui tahame, võime ka öelda, et ainult muutumine on, ainult muutumine on konkreetne.
458. Muutumine ei saa aga olla. Muutumise kohta saab samahästi öelda, et ta ei ole. Muutumist, muutuvat maailma on vaadeldud ON ja EI OLE vahel asuvana, nende sulamina, hübriidina.
459. Õigem oleks aga võtta asja nii, et ON ja EI OLE on pigem tuletatud muutumisest, on selle äärmuslikud avaldumisvormid.
460. Tegelikult muutumine muutub. See tähendab ka seda, et muutumises on erinevusi, muutumise kiirus ei ole kõikjal sama.
461. Kõik muutub ja kõige muutumine muutub.

462. Võiks öelda, et sellest muutumisest ja muutumise muutumisest koosnebki maailm.
463. Parem on vist siiski öelda, et muutumine ja muutumise muutumine (ja muutumise muutumise muutumine jne.) avaldub maailmas, asjades, sündmustes, meis.
464. Muutumine on primaarne, on substants. Asjad, olendid, omadused, sündmused on sekundaarsed, on selle substantsi avaldumisvormid.
465. Niisiis mitte «A muutub», vaid «Muutumine muutub A-na», või «Muutumine muutub millenagi, mida nimetame A».
466. Muutumine on ainus, mis ühendab kõik, muutumise kaudu on kõik kõigega seoses.
467. Muutumise kaudu on Kõik Kõik.
468. Muutumine ongi Kõik. Kõik ongi Muutumine.
469. Mis ei ole Kõik, on märgid, märgisüsteemid.
470. Selles mõttes on kõik keel. Aga keeli, on nad siis sõnade või kujutluste keeled, on palju.
471. On keeli, mis lähtuvad asjadest, nimedest, märkidest ja liiguvad nendest olemise, muutumise poole.
472. On keeli, mis lähtuvad muutumisest ja liiguvad sealt olemise ja siis asjade poole.
473. Ühel juhul räägime sellest, millised asjad on, mis nendega toimub ja mis nendega tehakse.
474. Teisel juhul räägime sellest, kuidas Kõik, Muutumine muutub, mis kujul ta avaldub, esineb.
475. Selles teises keeles on keskne avaldumine, suurema ja kõrgema, Muutumise ja Kõige avaldumine väiksemas, meile lähemas.
476. See on keel, mille poole on püüdnud filosoofid, näiteks vedantistid ja uusplatoonikud. Ka nemad lähtuvad Kõigest, kuigi nad alati ei samasta Kõike ja Muutumist.
477. Seda teevad minu teada kõige selgemin taoistid. Tao on dünaamiline mõiste, ta ei ole märk, vaid pigem Muutumine.
478. Keel, mis lähtub mittemärgilisest, Muutumisest, Kõigest, ei pääse paradoksidest. See keel on teatud mõttes iseendaga vastuolus, püüab hävitada iseend, muutuda vaikuks, viia meid arusaamiseni sõnastamatusest, väljendamatuses.
479. On vahe lihtsatel tehislikudel väärtuste ja tähenduste süsteemidel, nagu raha, liiklusmärgid või lipud, ning keerulistel süsteemidel, nagu keel või maailm ise. See vahe ei ole aga absoluutne.

480. Iga asi, iga märk kuulub paljudesse tähenduskondadesse, märkkondadesse. Asi ongi erinevate tähenduste lõikepunkt, lõikekoht.
481. Kohvikannu üks tähenduskond on «anumad», millesse ta kuulub koos teekannuga, piimakannuga ja muude selliste astjatega, vastandudes neile. See tähenduskond on meie, kes me teda kasutame, tavaliselt kõige olulisem.
482. Kui kohvikannu aga kasutatakse enesekaitseks löögiriistana või paberite vajutiseks, kuulub ta hoopis teise tähenduskonda koos pudrunuia, harjavarre või siis piibli ja telliskiviga.
483. Oleme harjunud kujutlema, et väljaspool igasuguseid tähendussüsteeme, väljaspool seda, kuidas meie asja näeme, kasutame ja mõistame, on ikkagi olemas midagi konkreetset, see teekannuks kutsutav asi siin.
484. See tähendab, et me ei loe materiaalsel-konkreetsel tähendussüsteemiks, vaid materiaalsed asjad eksisteerivad iseendast. Teiste sõnadega, on materia, on asjad ja neil on oma-olemus, materiaalne ja loogiline sõltuvus on täiesti erinevad.
485. Nii see ei ole. «Materiaalne maailm» on üks tähendussüsteem, üks loogiliste sõltuvuste süsteem teiste kõrval. Meie suudame teda muuta ja mõjutada väga väikesel määral.
486. Ometi kehtivad «materiaalseski maailmas» samasugused loogilise sõltuvuse reeglid. Siin ei ole midagi isoleeritud — see avaldub selgelt mikromaailmas.
487. Ei ole võimalik maailm, milles oleks ainult üks elementaarosake. Osakesest on mõttetu rääkida taustata — ruumita, teiste osakesteta, väljadeta. Osake on osake ainult osakesena tervikust. Kui ei ole tervikut, ei ole ka osakest.
488. Võime ehk öelda, et loogiline sõltuvus on sõltuvus väikestes süsteemides, materiaalne sõltuvus on Sõltuvus, kõige sõltuvus kõigest.
489. Nii on tegelikult võimatu midagi vaadata, võtta, eraldada, muuta, vaatamata, võtmata, eraldamata ja muutmata kõike.
490. Ka siin on paradoks. Kui kõik on tõesti Kõik, ei saa ta muutuda, sest ta sisaldab ka muutumist, kõike, millest midagi sai tekkida ja milleks midagi sai muutuda.
491. Ainus võimalus millestki rääkida, on rääkida temast teisiti kui Kõigena, jaotada Kõik ajaliselt ja ruumiliselt.
492. See tähendab, et räägime selle asemel, mis on, sellest, mida ei ole.
493. Kõik, mis ei ole Kõik, pole reaalne, teda ei ole olemas.
494. Siiski on kujutlusi, mis on Kõigele ligemal, ja teisi, mis on temast kaugemal. Vahe pildi ja tegelikkuse vahel on määratu, ometi kujutab mõni pilt tegelikkust paremini.

495. Kõige kujutamine, Kõigest rääkimine on mäng, millel on omad reeglid. On mängijad, reeglid ja kõik muu. Mängu tulemus on see, mida nimetame tõeks, tõeluseks, kirjeldusteks, piltideks, teooriateks jne.

496. Nendel tōdedel, tõelustel, kirjeldustel, piltidel, teooriatel on suuri erinevusi, ent ka hāmmastavalt palju ūhist.

497. See, et seda ūhist on nii palju, see, et me mõistame teisi inimesi, nende kirjeldusi, pilte, teooriaid, osutab millelegi. Seda midagi võtame kokku väitena, et objektiivne, meist sõltumatu tõelus on olemas.

498. On oluline mõista, et meie kogemuse sarnasus, tõlgitavus jne. ei tõesta, et objektiivne reaalsus on olemas, vaid objektiivne reaalsus on kogemuste sarnasuse, korduvuse, tõlgitavuse jne. nimi.

499. «Objektiivne reaalsus» ei ole väljaspool mängu, ta on osa mängust.

500. Võiksime mängida ka teistsugust mängu, kus niisugust nimetust ei ole, seda ei kasutata. Võib näiteks mängida mängu, kus kõike nimetatakse «subjektiivseks», kus nii sein, mille vastu võib pea veriseks lūua, kui unes nähtud sein on «subjektiivsed».

501. Tähtis ei ole aga see, kas nimetada seina subjektiivseks või objektiivseks, seinaks, pōrandaks või Gulliveriks, vaid see, et meie seletused kirjeldaksid kõiki kogemusi vasturāākivusteta, et meie teooria vastaks teatud nõuetele.

502. Teooria, mis ei tee vahet unes ja ilmsi nähtud seina vahel, ei ole suuremat vāärt.

503. Teooria, mis kõige kohta ütleb «subjektiivne», pole samuti suurt vāärt, sest selline kõige kohta sobiv epiteet ei tähenda midagi.

504. Naiivsolipsism on nagu võrrandi mõlema poole korrutamine mingi arvu või muutu-jaga, mis võrrandit ei muuda. Solipsism on normaalse, selguse poole pūūdva filosoofia ja teadusega vastuolus, seeasemel et rāākida lihtsamalt ja selgemalt, rāāgitakse keeruliselt ja segaselt.

505. Kui tahame muuta keelt, milles rāāgime maailmast, peame muutma keelt tervikuna. Kui muudame sellest ainult osa, tekib segadus.

506. Solipsism on üks sellise segaduse ilminguid.

507. Saame rāākida subjektiivsest vaid vastanduses objektiivsele ja minast vastanduses mitteminale ja teistele minadele.

508. Kui elimineerime objektiivse ja teised «teadvused», minad, ei ole subjektiivne subjektiivne ja mina mina.

509. Viga, mis me teeme, on see, et me ei mõista, et kui kasutame sõnu teises tähenduses, muudame tervet keelt.

510. Ka keel on üks kõik, üks paljudest väikestest kõikedest.
511. Meil ei ole vaja tõestada, et välismaailm, objektiivne maailm, teised teadvused on olemas. Kui me ütleme, et ei ole välismaailma ja teisi teadvusi, ei ole ka sisemaailma ja meid endid. Väline ja sisemine kuuluvad kokku nagu mina ja teised, ülemine ja alumine, vasak ja parem.
512. See, et ütleme, et välismaailm on olemas, tuleneb samavõrd keelest, mida kasutame, mida peame kasutama, kui keelevälistest seikadest.
513. Keelt saab muuta, aga see on väga keeruline, sest keelt saab muuta vaid tervikuna.
514. Kõik või peaaegu kõik filosoofia on katse muuta keelt, aga ühelgi filosoofial ei ole see päriselt õnnestunud. Uue keele asemel on loodud vanast keelest mõnevõrra erinev keel, mis aga oma erinevustes satub vana keelega vastuollu.
515. Filosoofiad on nagu paigad vanal kuuel, mitte uus kuub.
516. Me kõik peame lähtuma olemasolevast, vanast keelest, keelest, mis on meile antud. Seda saame siis vähehaaval tundma õppida ja ehk ka muuta.
517. Keele muutmine ilma seda korralikult tundma õppimata ei vii kuskile. Võime ainult luua mingi lihtsa kunstliku keele nagu Carnapi omad ja kujutleda, et asendame sellega tavalise keele, kuulutades kõik, mida selles keeles väljendada ei saa, ekslikuks või mõtetetuks.
518. Koera võib mõnel puhul asendada uksekellaga, kuid uksekell ei seleta koerast kuigi palju. Veel vähem seletab uksekell sellest, kes seda helistab.
519. On keeruline küsimus, kui palju vastab keel maailmale, kirjeldab seda. Mis lootust on aga, et tavalisest keelest tunduvalt lihtsam keel kirjeldab seda paremini.
520. Kunstliku keele loomine võib meid küll aidata ligemale tegeliku keele mõistmisele ja ehk ka oskusele seda paremini kasutada.
521. Mida sügavamalt mõistame keelt ja maailma, seda vähem näeme võimalust seal midagi muuta.
522. Ma ei tea, kas inimesed, kes on tõepoolest targad, üldse peavad võimalikuks midagi maailmas ja keeles muuta. Küllap aga oskavad nad maailmas paremini elada ja keelt paremini kasutada.
523. Tarkus on teadmine kõigest, teadmine sellest, et kõik on Kõik.
524. Et sellele ligemale jõuda, võime kujutleda kõike kui tohutut kristalli määratu paljude tippude ja tahkudega. Ühe asja eraldamine tähendab ühe tahu või tipu pööramist oma pilgu ette. Sellega pöörame ka kõiki muid tippe. Vahe on vaid selles, et osa on lähedal, osa kaugel, osa näib liikuvat palju, osa vähe.

525. Kui astume sammu maastikul, näeme, kuidas lähedal olevad asjad liiguvad teisele poole, kaugemal olevad aga jäävad paigale.

526. «Asi», «objekt» ongi maailma, kõige nägemine ühest punktist, ühe tipu poolt.

527. Selles mõttes on ükskõik, kas vaatleme üht punkti, üht asja kõigest võimalikkudest punktidest või kõiki punkte ühest punktist. Mõlemal juhul vaatleme tegelikult Kõike.

528. On neli võimalust:

1. Vaatleme üht punkti ühest punktist.
2. Vaatleme kõiki punkte ühest punktist.
3. Vaatleme üht punkti kõigest punktidest.
4. Vaatleme kõiki punkte kõigest punktidest.

529. Tõde saab olla ainult 4., kõik muu on vale või poolik tõde.

530. Me elame tões. Me vaatleme kogu aeg kõike, puutume kõike, kuigi me kõike ei näe. Meie nägemise, vastuvõtmise võime on piiratud.

531. See piiratus ongi «meie», «mina».

532. Kui ei oleks piiratus, oleks mõtlemine ühest asjast sedasama kui mõtlemine kõigest.

533. Ühe inimese mõtlemine kõigest oleks seesama kui kõikide inimeste mõtlemine ühest asjast või kõigest.

534. Meie mina-olemine on nägemise, kujutlemise, mõtlemise poolikus ja piiratus; see, et me oleme osad tervikust, et me ei ole kõik.

535. «Mina» on midagi, mis eraldab meid milleski suuremast ja võibolla ka tõelisemast. See, et me oleme «minad», tähendab võibolla, et meid tegelikult ei ole.

536. See tähendab ka seda, et mõnel on raske oma mina-olemise poolikuse-piiratuslega leppida.

537. Üks võimalusi sellest piiratusest pääseda on võtta oma «mina» kui tervikut, kui kõike, maailma.

538. Sel puhul on kõik, milleni ma ulatun, «minu». Ka see on üks lähenemisvõimalus solipsismile.

539. Selline minakeskne maailm on ehitatud usule või püüdele uskuda, et ma näen seda, mida ma vaatan.

540. See tähendab peaaegu sedasama kui uskuda, et ma näen kõike või olen kõik.

541. Siis keeldun ma arvestamast, uskumast seda, mida ma ei näe, ei tea, ei mõtle.

542. Püüan elada keskkonnas, mis koosneb ainult mu enda kujutlustest, mõtetest, tajudest. Kardan neid kaotada, kardan, et see, mida ma ei tea, mitte-kujutlused, mitte-mõtted seda ohustavad.

543. Püüan end sulgeda teadmatuse eest, küsimuste eest, mis näitaksid, et mul ei ole veel kõike, et ma ei ole veel kõik, et peaksin tunnistama oma poolikust.

544. Kui enamiku nimedega, «mõistetega» on nii, et me püüame neid defineerida, piiritleda, määrata nende piire, siis «minaga» on tavaliselt teisiti: «mina» on iseenda, oma maailma keskpunkt, selle maailma piirid huvitavad meid vähem, me isegi väldime kokupuudet nendega.

545. Ja ometi on «mina» pigem seotud meie maailma piiridega. Kui pole piire, pole mind.

546. Seda vist mõtles Wittgenstein: Subjekt ei kuulu maailma, vaid on maailma piir (Tractatus 5.632).

547. Kui saan temast õieti aru, on ta selgeks teinud, et midagi ei muutu, kui ütleme iga asja kohta maailmas, et see on «minu», või ütleme, et «mina» ja «minu» jääb väljapoole maailma.

548. Omadus, mis kuulub absoluutselt kõigele, ei ole mingi omadus.

549. Ka olemasolu ei ole mingi omadus.

550. Kõik on vaid kõik.

551. Kui kõik on kujutus, mis on siis kujutus ise? Kas kujutus kujutlusest? Või on kujutus kujutlusest eimiski või mittekujutus?

552. Kui kõik on kujutus, mida tähendab siis, et A ei ole kujutus? Kui see ei tähenda midagi, ei tähenda midagi ka see, et kõik on kujutus.

553. Oluline on nähtavasti see, kas loeme oluliseks oma mina ja tema selgeid piire, sulust, või nende piiride ületamist, avatust.

554. Ühel juhul on mina see, mis ma tean, teisel juhul see, mis ma teada saan.

555. Siis on mina dünaamiline, mitte asi, vaid protsess nagu voolamine või põlemine. See on herakleitoslik «mina» vastandina platoonilisele «minale»; mina, mis on otseki tuleringi laienemine kulusel maapinnal.

556. Selline «mina» ei ole püsiv, ta muutub, on muutumine ise, aga muutumine mingi kindla mustri, malli järele, niisama nagu tulelgi on leegivorm või kose kukkuval veel seina vorm, mis lummas hiina taoiste.

557. «Mina» pole asi, «minas» ei ole midagi liikumatut. Mälu näiteks on millegi mälus-

hoidmine. Võrdlus tulega sobib siin hästi. See, millest saame teadlikuks, on nagu see, mis tuld võtab, süttib. Millest teadlikud oleme, on nagu see, mis põleb vaikselt leegiga. Ununev on kustuv. Unustus on tuhk.

558. Nii nagu tuli ei saa toituda tulest, ei saa «mina» kesta, kui ei ole olemas midagi muud kui mina.

559. «Mina» on selle millegi muu minaks-saamine, minastumine.

560. «Mina» on protsess. «Mina» ei ole, vaid toimub. Mina toimun.

561. Seda protsessi, seda toimumist kirjeldades pörkame kokku samasuguste paradoksidega kui igasugust muud muutumist, protsessi kirjeldades. Need on paradoksid, mida Läänes esimesena märkasid eleaadid — Zenon — ja Idas mahajanistid — Nagarjuna.

562. Kas «mina» on pidev või katkendlik? Kas «mina» aeg koosneb hetkedest või ei? Kas minakssaamine on pidev protsess või on «mina» hetkede rida, nii et iga hetke sees mingit muutumist ei ole, midagi ei toimu?

563. Teisiti: kas «mina» on paigalseisude rida või liikumine? Kuidas aga saab paigalseisude reast tuletada liikumist, muutumist?

564. Sellelgi paradoksil ei ole lahendust. Võime kujutleda maailma, kus olevik kestab vaid atomaarse hetke ja hävib silmapilkselt, asendudes järgmise olevikuhetkega. Siis toimub hävimine väljaspool aega.

565. Võime kujutleda maailma, kus tegelikud, reaalsed on muutumiskiirus ja aeg, mitte ruum (näiteks läbitud tee). Ka «olemasolu» on olemas vaid suhtelisena. A on olemas B suhtes, kui nende muutumiskiirused on võrdsed. Mida erinevamad need kiirused on, seda vähem on A B suhtes olemas.

566. Kuid võib olla ka teisiti. Kui kujutleme, et kõik muutuks täpselt sama kiirusega kui meie, ei muutuks midagi ja on kahtlane, kas saaks rääkida, et midagi on olemas.

567. Maailm, kus kõige muutumiskiirus oleks täielikult kooskõlastatud, lakkaks olemast.

568. See on maailm, mis on lähedane eleaatlikule kujutelmale tõelisest olemasolust muutumatusena.

569. Siin osutub, et täielik-täiuslik olemasolu võib kokku langeda olematusega. See võikski tähendada, et olemasolu ei saa olla absoluutne, vaid ainult suhteline suurus.

570. A oleks siis B suhtes olemas, kui nende muutumiskiirused on lähedased, ei ole aga liiga lähedased ega liig erinevad.

571. «Mina» tähendab siis muutumiskiiruse aeglustumist, teisiti öeldes mälu. Mäluta «mina» ei oleks olemas. Mäluta ei oleks olevikku, sest oleks ainult olevik.

572. Olevik, mis on ainult olevik, ei ole olevik. Et olla olevik, vajab olevik ka minevikku ja tulevikku.
573. Olevik vajab midagi, mis säilitaks olnu, vajab pidurdust, aeglustust iseendas, mis säilitaks midagi sellest, mida enam ei ole.
574. «Mina» on aeglustus aja voolamises, kuid samas osa sellest, osa suuremast Protsessist, Kõigest.
575. See Protsess ja ka «mina», minakssaamine on pöördumatud nagu põleminegi. «Minast» saab küll «mitte-mina», kuid mitte see «mitte-mina».
576. «Mina» on nagu tuli, milles puudest saab tuhk, mitte kunagi vastupidi.
577. «Minas» on see tuhk unustus, aga ka valmis teod, mõtted, seisukohad, kujutlused, ka kujutus «minast», minakujutus.
578. Tuhk on kõik, mis on valmis, mis ei saa enam põleda. Nii on ka eluga: mis on valmis, on surnud.
579. Jälgides oma «mina», oma psüühikat, seisame otsekui seljaga tuleva poole, vaatame ja näeme seda, mis on valmis, tuhka, formuleeritud mõtteid, minakujutlust. Me ei näe aga enamasti seda, kuidas need valmis mõtted ja kujutlused tekivad, veel vähem, millest nad tekivad.
580. Me ei ole orienteeritud algusele, sünnile ja valmimisele, vaid lõpule, surmale ja valmisolekule.
581. Nii on ka kultuuris. Euroopa kultuur on liiga valmis ja sellega liiga lähedal surmale.
582. Surm on tule kustumine kõikjal, lõpuni põlemine. Ei ole aga väga suurt vahet lõpuni põlemise ja põlemise vahel. Iga põlemine püüab lõpule. Põlemises on süttimine ja kustumine. Me sureme kogu aeg.
583. Elamine ja suremine on üks sama. Surm on nii elamise kui suremise lõpp.
584. Elamine ongi «mina», minakssaamine, teadasaamine.
585. Mida tähendaks siis teadasaamine teadasaamisest? Tuli ei saa ju põletada iseend, tuli ei ole ju iseenda, vaid millegi muu põlemine. Nii on ka teadasaamine teadasaamine millestki, millegi teadvusse jõudmine, mida seal enne ei olnud.
586. Kuidas saab teadasaamine või teadvus jõuda teadvusse?
587. Mis on teadvusse tulnud, «minaks» saanud, ei saa enam teadvusse tulla, «minaks» saada.
588. Ehk sellepärast ongi igati oma «minas», minakssaamises üksi. Me ei saa teada

teadusaamist, ei enda ega teiste inimeste oma. Ühine saab meile olla vaid see, mis ei ole mina, ei ole teada, ei ole teadvus.

589. Meile saab ühine olla vaid teadmatus.

590. Sellekaudu, et meil on ühine teadmatus, on meil ka sarnane teadusaamine, sarnased «minad» ja elud ja me saame üksteist mõista.

591. Võib aga arvata, et mida enam kaugeneme teadmatuses, mida rohkem oleme valmis, oleme formuleerinud mõtteid, loonud teooriaid, seda kaugemal oleme ka üksteisest, üksteisemõistmisest.

592. Katsed luua ühist, universaalset filosoofiat, religiooni, maailmavaadet, mis inimesi ühendaks, ei õnnestu, vähemalt niikaua, kui nad püüavad toetuda valmile, valmis mõtetele, kujutlustele, teooriatele.

593. Mida täiuslikum, valmim niisugune teooria on, seda kaugemale ta meid tegelikult viib üksteisest, mõistmisest. Ja seda enam toob ta endaga vägi valda.

594. Inimeste ühendamine teadmise, mõtlemise pinnal sünnitab terrorit, inkvisitsiooni, totalitarismi.

595. Üksteisemõistmine saab lähtuda ainult teadmatust, teadvuse-eelsest. Seal on midagi, mis on sama, on meile ühine.

596. Seda midagi, meie ühist elusta, ühist teadmatustasta ei saa väljendada, formuleerida, sõnastada.

597. Väljendamise ja sõnastamise vahend — keel — saab lähtuda vaid sarnasest, mitte samast.

598. Keel, igasugused märgid samastavad sarnase.

599. Me ei näe, ei kuule ega kompa samu asju, vaid meie nägemisel, kuulmisel ja kompamisel on sama alus, põhjus, mis nägemises, kuulmises ja kompamises saab millekski, millele saame anda nime.

600. Minakssaamine ei saa olla kahekordne. Mis tuleb teadvusse, tuleb teadvusse. Mis põleb, see põleb ära ja ei saa uuesti põleda.

601. Põlemine on muutumine. Teadvussetulek, minakssaamine on muutumine. Me teame, mis muutub põledes milleks. Küsime siis, mis muutub milleks teadvusse tulles, «minaks» saades.

602. See on küsimus, millele ei saa vastata. Teadmatut ei saa võrrelda teatuga, vaid ainult teatut teatuga.

603. Niisama ei saa vaigustada pimedust, valgustatu ei ole enam pimedus, vaid on valgustatud.

604. «Mina» ei saa näidata, teda ei saa võrrelda teiste «minadega». Selles mõttes on iga «mina» ainuke ja üksi.
605. Kuna me pääsime ligi ainult oma «minale», sellele, mis teadvusse tuleb, ei ole «mina» meie jaoks «mina», vaid ainus kogemus üldse.
606. Vahetus kogemuses ei ole «mina», vaid ainult kõik, üks paljudest kõikidest.
607. See, et me saame omavahel suhelda, sõltub paljudest konventsioonidest. Olulisemad nendest on see, et me loeme ühel kombel teatud märkide ja nende tähenduste erinevused olulisteks, teised mitte.
608. Kui poiss annab tüdrukule lille või armastab teda, loevad mõlemad, et nende kujutelmad lillest ja tüksteise kehadest on nii sarnased, et erinevused ei tule arvesse. Nii on kõige mugavam lugeda, et tegemist on ühe ja sama lillega ja ühtede ja samade kehadega.
609. Meie tavaline mudel ongi, et maailm — lilled, kehad ja muud asjad — on üks, «minasid» on palju ja igaüks meist kogeb veidi omal viisil seda tühtsama maailma.
610. Teine võimalik mudel on see, et «minasid» ei ole rohkem kui üks, ta kogeb kas paljusid erinevaid maailmu või üht maailma eri punktidest, eri tahkudelt.
611. See üks mina ei asu üheski neist maailmadest, ta on otsekui abstraktne lõpp-punkt, mille poole need maailmad liiguvad, mille suunas teadvussetulek ja minakssaamine toimub.
612. Loomulikult kuulub maailma või maailmadesse kõik, millest saame teadlikuks: nii lilled, kehad, tunded ja mõtted, ka meie kujutus iseendast. «Mina» jääb transtsendentaalsena väljapoole maailma piire.
613. Seda transtsendentaalset «mina» ei ole vaja lugeda paljuks, võime rääkida ühestainasast «minast». Võib aga küsida, kas seda, millel ei ole omadusi, üldse on vaja lugeda üheks või mitneks. Sellel, mis on omadusteta, pole ehk ka ainsust ega mitmust.
614. Kas aga on üldse vaja eeldada, et väljaspool maailma piire asub midagi, mis on omadusteta, transtsendentaalne?
615. Võime esitada ka mudeli, kus ei eksisteeri ei transtsendentaalset välismaailma (välismaailmu) ega transtsendentaalset «mina» («minasid»), on ainult dünaamiline «mina», minakssaamine, teadvussetulek, millel on oma suunad ja piirid koos võimalusega, et piiride taga on midagi.
616. Meie oleme siis otsekui Leibnizi monaadid, väljaspool meie piire oleva kohta võime öelda, et see koordineerib meid kõiki, paneb meid ühes taktis, kooskõlastatult liikuma.
617. Me võime seda välist kujutleda isikuna — Jumalana või meist sõltumatu materiaalse välismaailmana.

18. Igal juhul on need aga küündimatud analoogiad. Kujutus isikulisest Jumalast on minakujutluse laiendamine teispoole «mina» piire. Selle kõige suurem viga on selles, et siin kaotatakse tegelikult ära kõik peale «minu», nähakse Kõiges ainult «minade» omavahelist mängu.

619. Vastupidine, materialistlik kujutus opercerib kujutlusega «asjadest» ja ei näe maailmas midagi muud peale asjade.

620. Mõlemad kujutlused on valed väljaspool meie praktika kitsaid piire ja kõige targem oleks püüda üldse mitte kujutleda kujutlematut ja esitada teadmatut teatuna.

621. Tarkus algab sealt, kus mõistame, et teadmatu on midagi hoopis muud kui teatu, kui teadmine. Siis on meil vähem kalduvust astuda üle oma võimaluste ja võimete piiride, rääkida sellest, millest rääkida ei saa.

Marko Mihkelson

Punane terror ja kirik Eestis

1918-1919

1918. aasta detsembris muutsid eesti enamlased parteisse astumise korda. Nüüdsest pidi iga kandidaat täitma 27 küsimusest koosneva ankeedi, mille põhjal selekteeriti välja us-tavad kaasvõitlejad. Kaks küsimust puudutasid ka suhtumist religiooni ning kirikusse: «Kas võib rahvas ilma usuta elada?» ja «Kas võib kirikud kinni panna, papid maalt välja saata ehk maha lasta?»¹ Pole raske arvata, milliseid vastuseid kandidaatidelt oodati. Seda enam kui arvestada, et Eesti Tööraha Kommuuni (edaspidi ETK) Nõukogu vägi-vallapoliitika üks teravikke oli suunatud just kiriku vastu. 18. detsembril, päeval, mil täi-deti esimesed küsimustikud, hukati Virumaal Jõhvi luteri usu kirikuõpetaja Karl Immanuel Hesse.² Sama saatus ootas veel vähemalt kümnet Eesti vaimulikku (kaasa ar-vatud nii luteri kui ka õigeusu kiriku õpetajad).

29. novembril 1918 kuulutas ETK Nõukogu oma manifestis, et kõik Eesti Ajutise Valitsuse «agendid ja toetajad, kõik mõisnikud ja pastorid, kelle kuritegelised käed Eesti tööraha verest nõretavad, on väljaspool seadust ja linnupriid».³ Nii sai Eestis taas või-mu ihkavate enamlaste üheks peamiseks tegevusjuhiseks halastamatu vägivald. Kui 1917. aasta lõpul ja 1918. aasta algul olid eesti enamlased veel paljuski revolutsioonilise eufooria ja kogenematusse tõttu «sinisilmsed», siis nüüd, pärast üheksakuulist viibimist verisest kodusõjast haaratud Venemaal, oldi tunduvalt «küpsemad» maailmarevolutsioo-ni ühe võtmepositsiooni tagasivõitmiseks.⁴ Selleks sobisid kõik vahendid, sealhulgas massiline terror. Enamlaste ajaleht «Eesti Kütiväe Teataja» avaldas eriti 1918. aasta det-sembris numbrist numbrisse vägivaldale õhutavaid artikleid. Üks esimesi seesugu-seid ilmus 3. detsembril ETK Nõukogu esimehe Jaan Anveldi sulest: «I g a j u u k s e k a r v a e e s t , mis meie seltsimeeste peast vägivaldla teel maha langeb, v a s t u t a v a d o m a e l u j a v a r a n d u s e g a k ü m m e v a l g e k a a r d i l a s t , n e n d e n a i s e d j a l a p s e d (minu sõrendus — M. M.).»⁵ Kommuuni nõukogu terroripoliitikat hakkasid järjekindlalt ellu viima eeskätt ko-halikud kcontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjonid. Narvas, Rakveres, Tartus, Võ-rus, Valgas ning neid ümbritsevates valdades arreteeriti lühikese ajaga (1918. aasta detsember — 1919. aasta jaanuar) kokku vähemalt 2500 inimest.⁶ Punase terrori läbi hukkus Eestis aga mitte vähem kui 500 inimest.⁷

Juba esimeses dokumendis, eespool tsiteeritud manifestis, nägid «tööraha riigi» ra-jajad oma verivaenlasi ka vaimulikkonnas. Manifestis väljakuulutatatu ei jäänud ainult paljaks deklaratsiooniks.

10. detsembril andis ETK Nõukogu välja dekreedid, mille järgi k õ i g i

¹ «Vaba Maa» 25. I 1919.

² O. S c h a b e r t , Baltisches Märtyrerbuch. Berlin, 1926, lk. 70.

³ Eesti Tööraha Kommuun. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1958, lk. 39.

⁴ Väljend «maailmarevolutsiooni üks võtmepositsioone» (pean silmas Balti regiooni) on täies vastavuses 1918. aasta hilissügiseks tegelikult väljakujunenud situatsiooniga. Novembrirahutused Saksamaal tõstsid märgatavalt Vene enamlaste huvitatust sekkuda vahetult Lääne-Euroopas oodatavalt vallanduvasse revolutsiooni. Selleks oli Baltikum tollal mõödapääsmatu platsdarm. Novembri lõpul alanud pealetung teeniski eeskätt just seda ees-märki. (Vt. «Tööline» 20. XI 1918; «Izvestija» 25. XII 1918.)

⁵ «Eesti Kütiväe Teataja» 3. XII 1918.

⁶ Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv), f. 28, n. 1, s. 68, l. 15; S e a l s a m a s , s. 751, l. 1—6; S e a l - s a m a s , n. 3, s. 66, l. 25—164; S e a l s a m a s , s. 69, l. 1—89. Läti Riigiarhiiv, f. 24, n. 2, s. 44, l. 124—136.

⁷ Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 2124, n. 3, s. 1314, l. 6.

usutunnistuste papid, kui valeõpetuste laialilaotajad, tunnistatakse kontrrevolutsjonäärideks ja sellega töörahva vaenlasteks ja keelatakse neile Eesti piirides viibimine ära (minu sõrendus — *M. M.*)».⁸ Paar päeva hiljem keelati ära ka kõigi kiriklike pühade tähistamine.⁹ Kuid sellega asi veel ei lõppenud. 30. detsembril andis Si-seasjade Valitsus välja määruse kõigi kirikuhoonete ülevõtmiseks kohalike täitevkomiteede alluvusse.¹⁰ Viimane määrus tuli täita seitsme päevaga.

Sisuliselt tähendasid need kolm käsku püüdu likvideerida kristlik kultuur Eestis, rääkimata juba usuvabaduse piiramisest. Sajandeid siin juuri ajanud kirikus nähti vaid uue ilmakorra rajajatele vastutõotavat institutsiooni, mis kavatseti täielikult hävitada.

Juba 30. novembril arreteeriti Narvas 7 vaimulikku. 10. detsembril, vastavalt samal päeval väljaantud dekreedile, otsustati nad saata 24 tunni jooksul ETK piiridest välja.¹¹ Kahjuks on teadmata, kui palju kirikuõpetajaid üldse sunniti ETK ajal kodumaalt lahku-ma. Ometi jäi nendele lootus pöörduda kunagi taas oma koguduste juurde tagasi. Hoopis traagilisemalt lõppes enamlaste võimuperiood kümmeaastasele Eesti vaimulikule.

Karl Immanuel Hesse sündis 13. juulil 1875 pastor Theodor Hesse kuuenda pojana. Ülikooliõpingute ning vikaariks olemise järel sai temast 1907 Jõhvi luteri usu kirikuõpe-taja. Esimese maailmasõja ajal oli ta nagu paljud siinsed baltisakslased Siberisse välja-saadetu. Kohe peale Eesti Töörahva Kommuuni kehtestamist otsustas Karl Immanuel Hesse koos oma naise ja nelja väikese lapsega hoida eemale kardetavast enamlaste terro-rist. Nad leidsid varjupaiga Lüganuse kihelkonnas, kus elasid segamatult kaks ja pool nädalat. 17. detsembril aga ilmusid nende juurde ootamatult eesti punaväelased ning vii-sid K. I. Hesse endaga kaasa Wrangelsteini (Maidla) mõisasse. Karl Immanuel Hesse-t süüdistati enamlaste eest põgenemises, mis pidi väljendama tema kontrrevolutsioonilist meelsust. Muidugi oli see vaid ettekäändeks õiendada arved baltisakslasest vaimulikuga. Hesse keeldus lahti ütlemast oma senistest jutlustest. Rängalt piinatuna (tal torgati välja silmad) lasti Karl Immanuel Hesse 18. detsembri hommikul maha.¹² Kahjuks on tead-mata, kes olid selle veretöö toimepanijad.

30. detsembril kõlasid Rakvere lähistel Palermos lasud. Kohalikud eesti tšekistid hukkasid sellel päeval 16 inimest. Nende seas oli ka 45-aastane preester Sergei Florins-ki. Suzdalist pärit vaimulik (kuni 22. märtsini 1918 oli ta teeninud sõjaväevaimulikuna hospitalis) arreteeriti 19. detsembril oma kodus Rakveres. Järgmisel päeval toimetatud ülekuulamisel selgus, et teda süüdistatakse alusetult valgekaardi organiseerimises. Ainus «süü», mille S. Florinski omaks võttis, oli see, et ta oli vaimulik.¹³ 26. detsembril otsus-tas Virumaa kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjon eesotsas Juhan Hansinguga Sergei Florinski kui kontrrevolutsionööri maha lasta.¹⁴ Neli päeva hiljem viidi otsus täi-de.

Rakveres kaotas oma elu veel teinegi kirikuõpetaja. Enne enamlaste sissetungi olid paljud linnaelanikud põgenenud kartuses langeda vägivalda ohvriks. Ka Rakvere luteri usu koguduse pastorit Walther Pauckerit keelitati kuni viimase hetkeni linnast lahku-ma. Ometi otsustas ta kõigele vaatamata jääda koguduse juurde. Vahetult enne Rakvere lan-gemist vanematele saadetud kirjas sõnas ta: «Kõik on püüdnud mind veenda, et ma põ-geneksin, kuid ma ei saa selle kasuks otsustada, ega suurt Rakvere kogudust maha jätta. Lugu karjusest, kes jätab lambad, kui hunt äkitselt ilmub, ei lase mind lahti ning sunnib mind oma kohale jääma — ma seisan Jumala meelevaldas, ta kaitseb mind, kui selline on tema tahe.»¹⁵ See jäi tema viimaseks kirjaks. 17. detsembril, s.o. juba päev pärast enam-laste võimu kehtestamist Rakveres, arreteeriti 40-aastane Walther Paucker paari tema oma koguduse liikme pealekaebusel.¹⁶ Eestimaa ühe vanima vaimulike sugupuu liiget

⁸ Eesti Töörahva Kommuuna Nõukogu dekreedid, määrused ja teadaanded. Nr. 1. 20. veebruaril 1919. aastal Peterburis, lk. 9.

⁹ Sealsamas.

¹⁰ Sealsamas, lk. 23.

¹¹ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 28.

¹² O. Schabert, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 70—73.

¹³ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 138.

¹⁴ Sealsamas, l. 139.

¹⁵ O. Schabert, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 74.

¹⁶ A. Palgis, Enamlaste võimulolemine Rakveres ja Rakvere vabastamine. Rakvere, 1936, lk. 73; O. Schabert, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 75.

süüdistati tollal tavapäraselt kontrrevolutsioonilises tegevuses.¹⁷ Tema vaimulikuseisus määras juba ette ära surmamõistva otsuse. Nii ka juhtus. 6. jaanuaril 1919 toimus Rakvere lähisel Palermos teine suurem grupimõrv, kus hukati kokku 16 inimest. Ühishaua lahtikaevamisel Eesti võimude poolt 17. jaanuaril selgus, et Walther Paucker oli surmatud kuulitabamusega kopsu piirkonda.¹⁸

6. jaanuar sai saatuslikuks ka kahele Narva vaimulikule: preestritele Aleksander Volkovile ja Dmitri Tšistosserdovile. Mõlemad lasti maha kirikuulsate Narva sibiaukude juures. On teada, et preester A. Volkov arreteeriti 15. detsembril ning tema hukkamisotsus nägi sõna-sõnalt välja järgmine: «Komisjon otsustas: Vene pap Aleksandr Pavlinovitš Volkov (ees-, isa- ja perekonnanimi on originaalis kirillitsas — M. M.) — mahalasta. 6. I 19. O. Ellek.»¹⁹ Niisiis: lasta maha ja kõik, ilma et otsust oleks põhjendatudki. Piisas, et karistusalune oli «vene pap». Nagu selgub Narvas enamlaste poolt hukatute üldnimekirjast, süüdistati A. Volkovit valgekaartluses ning preester D. Tšistosserdovit mustasajalisuses. Viimane hukati oma arreteerimispäeval.²⁰

Tookordse Eesti vaimulikkonna jaoks oli aga kõige traagilisem sündmus Tartu krediitkassa keldris 14. jaanuaril enamlaste poolt toimepandud veretöö, mille 19 ohvrist olid 5 klerikud, nende hulgas Tartu ülikooli koguduse pastor ja praktilise teoloogia professor Traugott Hahn ning Eesti Õigeusu piiskop Platon (kodanikunimega Paul Kulbusch). Kahtlemata just selle tõttu on mainitud terroriakt leidnud teiste omasuguste (siin mõeldud ikka sündmusi 1918—1919) seas kõige enam tähelepanu ja mõrva asjaolud on peaaegu detailideni teada.²¹ Ometi võimaldavad olemasolevad ja seni kasutamata arhiividokumendid avada kõnealuse veretöö uusi üksikasju.

Tartu langes enamlaste kätte alles 21. detsembril. Seetõttu ei jõutud ETK Nõukogu poolt juba välja antud dekreete kohe ellu rakendada ning jõulude ajal ei toimunud Tartus veel kirikupühade tähistamise keeld. Alles 28. ja 29. detsembril kuulutati ka ülikoolilinnas kirikuõpetajad lindpriideks ning surmanuhtluse ähvardusel keelati neil jutluste pidamine.²²

1918. aasta viimastel päevadel toimus Tartus vene õigeusu ja luteri usu vaimulike ühishõupidamine, kus arutati kujunenud olukorda. Mõlemad pooled otsustasid tegutseda käsikäes. Iseenesest ei olekski selles kohtumises midagi üllatavat, kui poleks teada hiljutine terav vastasseis kahe konfessiooni kirikutegelaste vahel. Vaevalt mõni kuu tagasi olid Tartu piirkonna õigeusu kirikuõpetajad koostanud salajase märgukirja (täpne dateering puudub, sisu järgi võib oletada, et kiri koostati kas oktoobris või novembris), kus muu seas seisis: «Juba üle 60 aasta on õigeusk Eesti rahva seas viibinud. Täit elu ei ole ta aga kunagi elanud. Sest kõike hävitav germanismus — kõigepealt agraarolude ja luteriusu abil — on meid ikka surmale suigutada püüdnud. [- -]. Täni on meile see heaks abinõuks olnud, et Saksa saksad Lutheri koguduse eesotsas seisid: kui patronaadi ära-kaotamisega sinna Eesti saksad saavad ja meie sellele uuele tegurile omalt poolt midagi vastu ei sea, siis on meil valusamaid kaotusi karta, kui kunagi enne. Siis seotakse luteri usk Eesti rahvusega lõpulikult ühte ja see teeb germanismuse laene Eesti pinnal nõnda vägevaks, et meie saame aja jooksul ära pühitud. Meie ausast tööst ei jäeta siis ka mitte head mälestust järele. Ja tõeste, meie ise langeme Jumala ja ajaloo kohtu alla, et ei ole osanud tõe eest võidelda, õigeusu seemet hoida. Ei! Oma usu, isamaa ja rahva pärast ei tohi meie oma töö peale ükskõikselt vaadata! See oleks kuritegu.»²³ Seesuguse märgukirja koostamiseks oli mitmeid põhjusi, kuid peamine oli siiski see, et Saksa okupatsioon ajal 1918. aastal kaotas tsaaririigi senine alustala õigeusk siin oma juhtiva positsiooni

¹⁷ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 751, l. 36.

¹⁸ K. U r u a l a, Enamlaste veretööd Virumaal detsembris 1918. a. ja jaanuaris 1919. a. «Vabadussõja Tähistel» 1936, nr. 1, lk. 31.

¹⁹ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 115. Oskar Ellek oli Narva kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjoni esimees.

²⁰ Parteiarhiiv, f. 28, n. 3, s. 66, l. 25—164.

²¹ 14. jaanuari 1919. a. kümnendaks aastapäevaks, mälestamiskabeli pühitsemise puhul Tartu «tapakeldris». Tartu, 1929; A. R a a g, Kolm nädalat punast diktatuuri. Tartu, 1938; O. S c h a b e r t, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 76—86; O. Š a b e r t, Jurjevskie mutšenniki 1919 goda. Riia, 1932; A. v. V e g e s a c k, Dorpat Compagne-Strasse 5 vom 3. bis 14. Januar 1919. Ein Zeiterlebnis. Dorpat, 1919; J. P o s k a, The Martyrdom of Bishop Platon. Stockholm, 1968; A. A i m, 120 aastat esimese Eesti piiskopi Platoni sünnist. «Edasi» 25. VII 1989.

²² O. S c h a b e r t, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 81.

²³ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 45—46.

ning vaimulikkonna osatähtsus langes otsustavalt (vähemalt nende endi arvates). 1918. aasta lõpul jäid aga lahkkelid enamlaste terrori surve all tagaplaanile. Niinimetatud Tartu leppimist tähistasid piiskop Platoni sõnad: «Kui rasked ka ajad ei ole, mis Jumalalt meile osaks saavad, siis ometi on nad täis õnnistust, sest selgemalt, kui kunagi, tunneme, mida ammu oleksime pidanud teadma, nimelt, et vahed uskude vahel mitte midagi muud pole, kui inimkätest ehitatud müürid, kuid need müürid ei ole kõrged, nende üle on üks Jumal, meie kõikide taevane Isa.»²⁴

Kuigi vaimulikud otsustasid jääda äraootavale seisukohale ja peatasid ajutiselt jumalateenistused, arreteeriti jaanuari algul üksteise järel piiskop Platon, pastor Traugott Hahn, ülempreestrid Nikolai Bežanitski ja Mihhail Bleive. 13. jaanuaril, päev enne saatustlikku teispäeva, vahistati ka pastor Wilhelm Schwartz. Korduvalt on kirjutatud sellest, millist saatust trotsisid klerikud vangistuse ajal. Me teame, kuidas punategelased püüdsid kõigiti alandada arreteeritud kirikuõpetajate väärikust, sundides neid raskele füüsilisele tööle või siis kättpidi väljakäiku puhastama.²⁵ Vaatamata kannatustele jätkus vaimulikel jõudu julgustada oma kaasvange, pidades kongis sümbolseid jutlusi. Endises EKP arhiivis (nüüd ERA filiaal) säilinud dokumendid avavad meile veel mitmeid olulisi momente toimunust. Eriti huvipakkuvad on vaimulike ülekuulamisprotokollid ja nende kohta tehtud hukkamisotsused, mida siinkohal vaatleme iga mehe puhul eraldi.

Piiskop Platoni kohta on arhiivis säilinud kaks nappi ülekuulamisprotokolli. Esimene neist on koostatud 2. jaanuaril 1919, s.o. kohe tema arreteerimispäeval. Selle seitse lauset on järgmised: «Olen 49 a. vana. Trahvitud ei ole. Elan Magasini uul. Nr. 1. Siia tulin Tallinnast 27. novembril 1918. a. Tahtsin Riiga sõita, kuid jäin haiguse pärast Tartusse. Alaline elukoht Tallinnas. Peale kopsupõletikku alles hakkas pisut väljas käima, tarvitan ravitsemist.»²⁶ Teine ülekuulamine (millest on olemas protokoll) toimus 9. jaanuaril ning selle sisu ei täienda oluliselt esimest. Sama paberi alumisel äärel seisavad aga piiskop Platoni jaoks saatustlikud read: «Komisjoni otsus: Piiskop Platon maha lasta. 14. I. 19. Kull.»²⁷ 14. jaanuari hommikul suure kiiruga langetatud otsuse juurde jäeti märkimata «süüdistus»: kaitseliidu organiseerimiseks tehtud suusõnaline ja kirjalik agitatsioon.²⁸

Võib-olla traagilisemgi oli kahe ülejäänud õigeusu vaimuliku saatus. 5. jaanuaril arreteeriti ülempreestrid Mihhail Bleive ja Nikolai Bežanitski. Kohe samal päeval kuulati mõlemad ka üle. Olemasolevate dokumentide järgi otsustades jäi see ainsaks ülekuulamiseks. 45-aastase Mihhail Bleive ülekuulamisprotokollis seisab, et Tartu Uspenski õigeusu kiriku ülempreester on «Eesti kommuna tekreti vastu hakkanud, ei ole mitte Baldi maalt kahe kümne nelja tunni jooksul välja läinud ja on jumala teenistust pidada tahtnud kunas aga enne jumala teenistust aresteeritud». Protokoll lõpeb uurija Zirkeli märkusega: «Minu ära nägemise järgi on Mihhail Pleive kondrevolutsjonäär selle perast et Kommuna tekreti vastu hakkanud.»²⁹

Tartu kirikumärtritest on arhiivis pisut rohkem dokumente säilinud Nikolai Bežanitski kohta. 2. detsembril 1918 59-aastaseks saanud Tartu Jüri õigeusu kiriku ülempreester arreteeriti 5. jaanuaril oma kodus.³⁰ Ülekuulamisel kinnitas N. Bežanitski, et ta ei oma mingeid relvi, ei ole astunud kaitseliitu ega ole materiaalselt toetanud Eesti valitsust. Ta ei teadnud, mis põhjusel ta arreteeriti.³¹ Tähelepanuväärne on protokollija (Lentso) lõpumärkus: «Mina uurisin teda järele ja misgi otsusele ei jõutnud. Palun seltsimehi Presiidiumil otsustada.»³² Järgmisel päeval, s.o. 6. jaanuaril, saatis N. Bežanitski tütar Zinaida Dormidontova Tartumaa kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjonile palvekirja. Sellest ilmneb, et 31. detsembril oli ETK Kultuuri ja Hariduse Valitsuse juhataja Artur Vallner andnud N. Bežanitskile loa viibida Eestis veel kuni 20. jaanuarini 1919. Selle aja

²⁴ 14. jaanuari 1919. a. kümnendaks aastapäevaks, mälestamiskabeli pühitsemise puhul Tartu «tapakeldris», lk. 11.

²⁵ Vt.: O. S c h a b e r t, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 76—85; O. Š a b e r t, Jurjevskie mutšenniki 1919 goda, lk. 1—14.

²⁶ Parteiariiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 84.

²⁷ S e a l s a m a s, l. 85. Aleksander Kull oli Tartumaa kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjoni esimees.

²⁸ S e a l s a m a s, s. 68, l. 6—10.

²⁹ S e a l s a m a s, s. 226, l. 88.

³⁰ S e a l s a m a s, l. 9.

³¹ Hiljem siiski selgus, et N. Bežanitskit süüdistati kihutustöös kirikute taasavamiseks.

³² Parteiariiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 26.

jooksul pidi otsustatama, kas mitte anda vanale ja haigele inimesele võimalus jääda eraisikuna elama kodumaale. Z. Dormidontova kirjutas, et isa ei ole kunagi kahjustanud oma tegevusega kohaliku rahva huve. Vastupidi, 1905. aastal päästis ta aktiivse vahele-sekkumisega kindlast surmast 15 inimest ning aitas kaasa karistussalkade ärakutsumisele Viljandimaalt. N. Bežanitski tütar palus seetõttu oma isa vabastada ja anda üle tema hoole alla.³³ 6. jaanuaril doktor E. Maasingu poolt kirjutatud tõend kinnitas, et N. Bežanitski põdes juba aastaid arteroskleroosi ja kroonilist reumatismi, selgroo muundumise tõttu oli tal aga raske vabalt liikuda.³⁴ Sellele vaatamata ei vabastatud teda vangistusest. Ka tütre teine palvekiri 11. jaanuarist jäi vastusetu. Sellele lisati vaid lühike ääremärkus: «Kiirendada Bežanitski asja.»³⁵

Ja nii jõudis kätte 14. jaanuari hommik. Lähenevate Eesti vägede kartuses otsustasid Tartumaa kōntrevolutsiooni vastu võitlemise komisjoni liikmed eesotsas A. Kulliga lasta kiires korras maha kõige prominentsemad vangid. Kavandatav veretõõ pidi ühtlasi olema kättemaksuks kümme päeva tagasi Puurmani mõisas eesti valgete poolt hukatud Johannes Pärna eest.³⁶ Krediidkassa keldris tapeti ka M. Bleive ja N. Bežanitski. Kuid vaevalt võisid nad enne hukkamist teada saada, et nende elu ja surma küsimus oli veel mõni hetk tagasi kurikuulsa A. Kulli ainuotsustada. Nimelt võib mõlema mehe 5. jaanuari ülekuulamisprotokolli tagaküljelt leida täpselt ühesuguse kirje. Esmalt paelub tähelepanu mahatõmmatud tekst: «Komisjoni otsus: Nikolai Beschaniiski (teises dokumendis vastavalt Mihhail Bleive — M.M.) on kohustatud 24 tunni jooksul maalt lahkuma. 14. I. 19. Kull.» Selle all on aga kehtima jäänud otsus: «N. Beschaniiski (teises vastavalt M. Bleive — M.M.) maha lasta. 14. I. 19. Kull.»³⁷ Mis ajendas A. Kulli muutma oma otsust? Kui pikk oli vahe esimese ja teise otsuse langetamise vahel? Raske on loota, et nendele küsimustele võiksime täna veel vastuse leida.

Erinevalt M. Bleivest ja N. Bežanitskist oli professor Traugott Hahni saatus palju sirgjoonelisem. Juba 9. jaanuaril langetasid Tartu tšekistid tema suhtes surmamõistva otsuse, kusjuures lisatud oli ka süüdistus: «Agiteeris vallavanemaid Riias, kui need Lands-tagagi peale sakslaste poolt kokkukutsutud saivad, et Baltimaa saaks Saksamaa külge liidetud, tänas jumalat sakslaste tuleku puhul ja oli mustasajaline agitator.»³⁸ Otsus viidi täide 14. jaanuaril.

Viiest Tartus hukatud vaimulikust oli avalikkusele kõige vähem tuttav pastor Wilhelm Schwartz. Ta oli Tartu Jaani kiriku diakon, samuti ka usuõpetaja. W. Schwartz arreteeriti koos oma 18-aastase pojaga 13. jaanuaril. Päev hiljem lebas ta juba tapetuna krediidkassa keldris.³⁹ On väga tõenäoline, et 14. jaanuari hommikul suure kiiruga hukkamist toimetanud punased tapsid vale inimese. Tegelikult pidi mõrvatama hoopis teine Schwartz, täpsemalt aga Põlva luteri usu kirikuõpetaja Christoph Schwartz. Arhiivis on säilinud tema kohta 14. jaanuaril tehtud hukkamisotsus (süüks sakslaste lilledega vastu-võtmine).⁴⁰ Samuti läbib tema nimi kõiki enamlaste aruandeid ja nimekirju, mis puudutavad mahalaskmisi Tartus.⁴¹ See ühe inimese õnn ja teise õnnetus on mõjuv näide, millise suvalisusega toimis Eestis tookord enamlaste terror.

Valga Peetri koguduse pastor Richard Wühner oli viimane kirikuõpetaja, kes hukkus 1919. aastal eesti enamlaste terrori ohvrina. Richard Wühner oli sündinud 29. septembril 1872 Tarvastus. 1895. aastal lõpetas ta Tartu ülikooli usuteaduskonna ning kolm aastat hiljem määrati Valga Peetri koguduse õpetajaks. Sellele kohale jäi ta kuni arreteerimiseni 1919. a. jaanuaris. Kohe pärast Valga hõivamist enamlaste poolt oli R. Wühnerit mitmel korral suusõnaliselt ähvardatud. Ometi ei pidanud vaimulik vajalikuks põgeneda:

³³ Sealsamas, s. 779, l. 1.

³⁴ Sealsamas, s. 226, l. 10.

³⁵ Sealsamas, l. 21—23.

³⁶ Tõepoolest, õel vastu 4. jaanuari poodi Puurmani mõisa pargis üles enamlaste kohalik eestvõitleja Johannes Pärm. Kui teade sellest jõudis Tartusse, siis saabus seal Elistvere valda karistussalk, kes hukkas kättemaksuks 8 inimest. Vastulöögiks oli ka Tartu krediidkassa keldris toimepandud veretõõ. Selle kättemaksulaine ajal kaotasid elu 31 inimest. (Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 780, l. 30.)

³⁷ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 88, 26.

³⁸ Sealsamas, l. 49.

³⁹ O. Schabert, Baltisches Märtyrerbuch, lk. 86.

⁴⁰ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 112. Mehed olid ka enam-vähem ühcealised: Wilhelm Schwartz 54-aastane, Christoph Schwartz vaid viis aastat noorem.

⁴¹ Sealsamas, s. 68, l. 6—10.

«Olen mina enamlaste surnute nimekirjas, siis see mind ei hirmuta. Olen mina aga Jumala surnute nimekirjas, siis mina Tema tahtmise alt põgeneda ei saa, ega tahagi. Jumala tahtmine sündigu minuga.»⁴² Vaatamata ähvardustele näis, et R. Wühner elab enamlaste valitsusaja üle. Kõik juhtus ootamatult. 31. jaanuaril, vaevalt neli tundi enne Valga vabastamist, arreteerisid läti enamlased R. Wühneri ning saatsid ta Stackelni (Strenči) jama. Seal aga pastor vabastati, kuna tal ei leitud olevat mingit süüd. Vaevalt vabanenuna langes ta uuesti vangi. Sealsamas Stackelnis tundsid R. Wühneri ära nüüd juba eesti enamlased ning saatsid ta Riia kaudu Pihkva vanglasse.

18. aprillil, s.o. Suurel Reedel, esitasid Pihkva kristlased vanglaülemale palvekirja (sellel oli umbes 150 allkirja), milles paluti õpetaja R. Wühner ülestõusmispühadeks vabastada.⁴³ Samal päeval saabus Pihkva tšekistidele veel teinegi dokument, mis samuti oli seotud pastor R. Wühneriga. See oli väljastatud eesti enamlaste poolt Luugast: «Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu otsustas 17. aprilli 1919 määrusega kinnitada Tartu kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjoni otsuse endise pastori Richard Hansu p. Wühneri mahalaskmise kohta, seetõttu Siseasjade Valitsuse Rahvakomissar (Johannes Käspert — M.M.) palub Pihkva Kubermangu Erakorralist Komisjoni viia mainitud otsus täide ning selle täitmisest meid informeerida.»⁴⁴ Ööl vastu 3. maid Richard Wühner hukati.⁴⁵

Esimesed kirikute ülevõtmised Eestis olid toimunud juba 1917. aasta lõpul (näiteks Oleviste kirikust Tallinnas sai «Olevi rahvakoda»), kuid seda tehti tookord veel teatava respektiga usuvabaduse suhtes.⁴⁶ 1918. aasta detsembrist aga võeti sisuliselt kõik kirikuhooned üle ning nendes hakati korraldama nn. punajutlusi.

«Pappidest vabanenud kirikud tarvitati kasulikuks tööks: Narva Aleksandri, Tartu Peetri, Võru, Valga, Rakvere ja paljudes kihelkonnakirikutes peeti pühapäeviti tööraha õpetajate poolt jutlusi tööraha ning kodanluse ja kirikliku kõlbluse, tööraha riiklise korralduse, kapitalismuse kurnamise ja muude küsimuste kohta.» kirjutas Artur Vallner peale ETK likvideerimist. «Kommuuna valitsus oolitses selle cest, et kirikute pühalikust kuidagi ei rüvetataks, et kirikutest mitte igapäevaseid koosolekute- ja miitingukohte ei tehtaks, vaid ta sihtis sinna poole, et kirikutes uut õpetust, pühalikumat, kaugeleulatavat ja suurepäralisemat kui ristiusuõpetust — üleilmlist kommunismuseõpetust täies aus ja iilguses laiali laotada.»⁴⁷

Piisab vaid ühest näitest, et mõista, millist sisu kandsid endas need uut religiooni levitada püüdnud «tööraha õpetajate» jutlused. Seesama A. Vallner pidas 19. jaanuaril Võrus «jutluse» teemal «Kurati kui esimene revolutsionäär». Enamlaste ajaleht «Tööline» resümeeris seda nii: «Käsitades kodanlise mõtlemisviisi saadusi, jumalat ja kuradi, selgitas jutlustaja tööraha ilmavaate alusel vahekorda, mida tekitanud senine kirik nende kahe usulise luulekuju vahel. Piltlikult ära näidates kodanlise ilmakorra ja kiriku ebaväärtusi, millega töörahvast raudus hoiti, avas jutlustaja kuulajatele ühtlasi uue tee, mis viib töörahvast jumala juurest kuradi juure, kui esimese revolutsionääri tunnistamisele, kes muinasasu põhjal elu pooliku ülespidamise rajamisel julges taeva diktaatorile esimesena vastu hakata.»⁴⁸ Pealtnägijate seletuse järgi olevat A. Vallner öelnud: «Jumal on despoot, vägivalvalitseja. Kurat oli esimene revolutsionäär, kes õige sihi kätte andis. Teile, seltsimehed, kuulutan ma kuradi ja tööraha-nõukogude valitsuse nimel, et teie kõik olete nüüd kuradi päralt. Kuradi vaim lehvigu teie peal ja andku teile jõudu tööraha revolutsiooni süvendamiseks.»⁴⁹

Eesti vägede kiire pealetung päästis enamiku kirikuid rüüstamisest. Kuigi 30. jaanuaril Johannes Käsperti poolt kõigile Eesti tšekistidele mõeldud üleskutses lubati «ilma ot-

⁴² Valga Peetri koguduse 50 aasta Juubeli album. Valga, 1930, lk. 43—44.

⁴³ S e a l s a m a s .

⁴⁴ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 226, l. 117^a.

⁴⁵ S e a l s a m a s , s. 61, l. 8. 13. juunil 1919 maeti R. Wühner Valga saksa surnuaiale. On tähelepanuväärne, et see ei jäänud tema viimaseks puhkepaigaks. 1965. aastal likvideerisid kohalikud võimud surnuaia ning R. Wühneri põrm tuli veel kord ümber matta.

⁴⁶ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumentide ja materjalide kogumik. Tallinn, 1957, lk. 513—514.

⁴⁷ A. V a l l n e r , Eesti Tööraha Kommuuna teostamise lühikene ülevaade. «Klassivõitlus» 1919, nr. 8, lk. 9.

⁴⁸ «Tööline» 22. I 1919.

⁴⁹ «Vaba Maa» 11. II 1919.

suseta maha lasta Balti pastorisi ja parunisi», jäi see juba minevikudokumendiks.⁵⁰ Selleks ajaks oli punaarmee Eestist sisuliselt välja surutud. Taas algasid korrastatud kirikutes jumalateenistused, suurte auavaldustega maeti usumärtrid.

Võrreldes lähimate naabritega (soomlaste, lätlaste, venelastega), olid enamlased vaa-deldaval ajal eestlaste seas tunduvalt ebapopulaarsemad.⁵¹ Sellele viitas ka eestlaste väike osakaal punaarmee üksustes. 1919. aasta algul 35-st Eestis viibinud enamlaste väecosast vaid neljas ulatus eestlaste osatähtsus 25—75 %-ni.⁵² Ebasoosingu tingisid mitmed asjaolud, nagu maaküsimuse vastuvõetamatu lahendamine, laialdane natsionaliseerimine, rahvusküsimuse eiramine, massiline terror, usuvabaduse täielik keelamine.

Kõrvutades toonast Eestit (õieti ETK-d) Soome ja Venemaa, aga ka Lätiga, näeme, kui esileküündiv oli eesti enamlaste käre radikalism just usuküsimuses. Nii totaalset kiriku eitamist ei kohanud sellal isegi bolševismi sünnikodus.⁵³ Näiteks kui Soomes oli iga 165. punase terrori ohver vaimulik, siis Eestis iga 50-es.⁵⁴ Oluline ongi just suhtarv, sest Soomes hukati 10, Eestis vähemalt 11, Lätis aga 24 (teadmata on andmed õigeusu vaimulike kohta) kirikuõpetajat.⁵⁵ Lisagem, et Lätis langes punase terrori ohvriks ametlikel teadetel 3632, mitteametliku arvamise järgi aga isegi kuni 7000 inimest.⁵⁶ Samuti ei maksa unustada, et Soomes ja Lätis toimis punane terror tunduvalt pikemat aega kui Eestis.

Eesti enamlased põhjendasid oma häärmuslust usuküsimuses nii: «Nimetatud dekreedid (mõeldud 10. detsembri 1918 dekreeti — M.M.) ilmumise põhjuseks oli peale selle, et kirikärred kõigil aegadel töörahvast oma õpetuse abil on pimestanud valitsevate klasside ja kapitali kasuks, veel see, et nõukogudevalitsuse ajal papid 1917. ja 1918. a. agaramad töörahva äraandjad olid, Saksa valitsusele allkirju kogudes, töölisi maal ja linnades okupatsioonivõimude kätte salakaebustega andes, rahvast nõukogudevalitsuse vastu ülesässitades.»⁵⁷ Seega nähti vaimulikes tervikuna kontrrevolutsioonilist jõudu, kellega leppimine oli välistatud. Üldise seadusetuse õhkkonnas piisas punategelastel oma ideede (tihti kinnisideede) elluviimiseks vaid napsõnaliste dekreetide valmisnikerdamisest (*sic!* kui lühike oli kirikuulud 10. detsembri dekreet, aga kui palju sellest sõltus). Kui ühel või teisel juhul olekski kirikuõpetajate juures tuvastatud mingi nende poolt 1917—1918 toimemepandud kiritegu, mis võis suuresti seisneda vaid poliitilise meelsuse sobimatuses, siis süü ülekandmine kogu vaimulikukonnale oli võimalik vaid totaalsete terrori tingimustes.

Siiski ei olnud eesti enamlaste seas täielikku üksmeelt käsitletavas küsimuses. Leidus neid, kes pidasid ettevõetud aktsioone mõttetult radikaalseteks. Nii kirjutas Valter Klein 1919. aasta aprillis: «Tõuseb küsimus, kas anti õnnetu — teisiti on meil võimata teda nimetada — dekreet (ikka seesama 10. detsembri dekreet — M.M.) selleks välja, et pärast tagasi võtta või ei tunne ta väljaandjad, tõesti, mitte ainult oma vastaseid, vaid ka neid, kelle pääle nõukogude valitsust tuleb rajada, s.o. Eesti töörahva hulkasid.»⁵⁸ Et aga kommuuni juhtkond oli teisel arvamusel, siis vastuhääled ei pääsenud mõjule. «Nurise-takse, et meil oldud vali usuvabaduse vastu, talitatud valjult pappidega,» kõneles Jaan Anvelt 1919. aasta märtsis Luugas toimunud eesti enamlaste konverentsil. «Aga siin ei saa teisiti. Meie teame küll, kes on papid. Meie paneme töörahva võimu maksma, aga nemad agiteerivad kirikutes meie vastu, teevad meivastast kihutustööd. Kui pappide jutlused valeõpetuseks ja nemad ise säädusest väljaspoole kuulutati, ei rikutud sellega usu ega südametunnistusevabadust. Inimese uskumise vastu ei või meil midagi olla. Meie läheme isegi häämeelega kiriku, kui säääl näiteks sm. Pöögelmänni jutlust peab. Aga valeõpetuse kontrrevolutsioonilise agitatsiooni vastu meie võitleme.»⁵⁹

⁵⁰ Parteiarhiiv, f. 28, n. 1, s. 60, l. 31.

⁵¹ Enamlaste populaarsust eestlaste ja lätlaste seas on võrrelnud: S. W. P a g e, The Formation of the Baltic States. Cambridge, 1959, lk. 83—85.

⁵² J. v. H e h n, Der Baltische Freiheitskrieg. Umriss und Probleme 1918—1920. Rmt.: Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Marburg/Lahn, 1977, lk. 5.

⁵³ Vt.: V. A l e k s e j e v, Illjuzii i dogmõ. Moskva, 1991.

⁵⁴ J. P a a v o l a i n e n, Poliittiset väkivaltaisudet Suomessa 1918. I. Punainen terrori. Helsingi, 1966, lk. 187.

⁵⁵ Läti kohta vt.: O. S c h a b e r t, Baltisches Märtyrerbuch.

⁵⁶ G. P o p o f f, Sowjetherrschaft in Europa. Die Rigaer Kommunistenzeit und ihre Lehren. Bern, 1935, lk. 277—278; O. V i c u p s, Melna Grāmata. I kd. Riia, 1931, lk. 11.

⁵⁷ A. V a l l n e r, Eesti Töörahva Kommuuna teostamise lühikene ülevaade, lk. 8—9.

⁵⁸ «Edasi» 19. IV 1919.

⁵⁹ P. P e t e r s o n, Eesti Töörahva Kommuun. Lühikene ülevaade. Leningrad, 1925, lk. 60—61.

Kriitikat jätkus hilisematekski aastateks. 1925. aastal ilmus Leningradis Peeter Petersoni Eesti Tööraha Kommuuni ülevaade, kus kõige seas tauniti teravalt nõrka poliitikat usuküsimuses.⁶⁰

Kuigi vaadeldavat probleemi käsitleti eesti nõukogude ajalookirjanduses äärmiselt napolisõnaliselt, jäi üldhinnang siiski negatiivseks.⁶¹ Kommuuni juhtide kirikuvastases tegevuses nähti eelkõige üht põhjust, miks enamlased ei suutnud Eestis tookord võimule jääda. Keegi aga ei mõelnud vaimulike hingelistele ja füüsilistele kannatustele.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 57—64.

⁶¹ Vt näiteks: A. Liebman, E. Mattisen, Ajastu pöateel. Eesti Tööraha Kommuuni ajaloost. Tallinn, 1978, lk. 105.

Matthias Johann Eisen

Päevaraamat 1918 lõpu ja 1919 alguse kohta

10. detsembril 1918.

Täna algab nagu usu elu: pääsen põrgust vabaks. Põrgu = gümnaasium Jaani kiriku kõrval.¹ Septembri keskel tuli õp. Kuusik mu juurde mulle pakkuma usuõpetuse tunde gümnaasiumis; tal enesel puududa aeg nende andmiseks. Võtsin heal meelel vastu; olin ju venelaste kaudu kõige oma varanduse kaotanud. Tunnid olid kahes ettevalmistus- ja alammates klassides. Juba esimesel tunnil märkasin, et olin nagu metsaliste sekka sattunud. Kogu klass kihas ja kees, distsipliin puudus täiesti. Küll panin juba esimesel tunnil kümnekunna poissi nurka ja kirjutasin mõne nime halva ülespidamise pärast päevaraamatusse, aga asjata kõik; sõnakuulmine puudus. Ei ühes klassis olnud olud paremad kui teises. Ei ole elus nii distsiplineerimata lapsi näinud kui selles gümnaasiumis. Õpetasin samal ajal reaalkoolis, kuid seal valitses kord ja sõnakuulmine. Gümnaasiumis aga põrgu kära müra. Õpetada ei saanud peaaegu sugugi. Kogu aeg kulus korralekutsumise peale.

Rõõmustasin väga, kui paari päeva eest A. Jürgensteinilt kutse sain Postimehe toimetusesse tänasest päevast peale astuda ja kodumaa sõnumite korraldamist ja toimetamist enese peale võtta.² Palgaks määras ta mulle esialgu 750 marka. Seni kahes gümnaasiumis ja reaalkoolis kokku 33 tundi nädalas andes, rohkem seega kui kunagi enne, olin ligi 900 marka kuus teeninud. Siiski Rüütli uulitsa gümnaasium oli mind nii ära tüüdanud, et heal meelel rahulikumasse elusse astusin. Jätsin koolid seega jumalaga, saanud tunnistuse teenistuse kohta ja ka detsembrikuu palga ette. Koolidel puudus põhjuskki mind kaemini kinni pidada, sest neil enestel seisis õpetuse lõpetus silma ees: lähenevad ju enamlased kahelt poolt, Narva ja Pihkva poolt Tartule; sellepärast koolidelgi vaja uste sulgemise peale mõelda.

11. dets.

Töötasin teist päeva toimetuses. Kodumaa korrespondentsi vähe; Rakvere pool ja Võru pool olla enamlasti; teed kinni, ei saa enam igalt poolt kirju saata.

Toimetuses räägiti palju lähenevatest enamlastest. Mõned toimetuse liikmed arvasid, et kui vägesid jõutakse rohkem koguda, küll nad siis enamlaste edasitungimise seisma panevad ega lase neid Tartuni tulla. Teiselt poolt tähendati, et sõtta minejaid vähe; liig vähe pannakse kutset tähele lipu alla koguda.

Sakslaste poolt kuulsin lootust, et Balahovitshi vägi, kuhu mõndagi sakslast kuulub, vististi pea enamlaste edenemisele piiri paneb, kui see vägi ka esiotsa strateegilistel põhjustel eest taganenud.

Paari päeva eest on dr. H. Nigol surnud. Tal oli influentsa; paranes sellest, läks välja, külmetas, tõbi tuli tagasi, viis mehe hauda. Kahju sellest noorest tohtrist. Ta oli anderikas noormees; tast võis palju loota. Veel oktoobris arstis ta mu jalga; saabas oli jala ära hõerunud; pidin kolm korda tohtri juures käima. Kõigest Eesti asjast võttis ta elavalt osa

Matthias Johann Eiseni (1857—1934) siin publitseeritava päeviku originaal asub tema käsikirjalise pärandi hulgas Tartu Kirjandusmuuseumis (KO, f. 24, m. 39:5). Autori kirjaviis on säilitatud muutmatul kujul, parandatud on ainult ilmsed kirjutamisvead ja pisut ortograafiat ning lisatud mõned kommentaarid. Päeviku paarileheküljeline lühikokkuvõte on varem ilmunud K. E. Söödi artiklis «M. J. Eiseni ajakirjanduslikust tööst» (Rmt. : M. J. Eiseni elu ja töö. Tartu, 1938, lk. 168—170).

¹ Aastail 1912—1919 töötas M. J. Eisen õpetajana mitmes Tartu koolis. «Põrguks» osutunud poisslaste gümnaasiumis andis ta usuõpetuse tunde 15. septembrist 10. detsembrini 1918.

² M. J. Eisen töötas «Postimehe» toimetuses 10. detsembrist 1918 kuni 1. märtsini 1920. Scalt siirdus ta rahvaluule õppejõu kohale Tartu ülikooli.

ja teadusele oli ta täiesti andunud. Võimalik, et tast edespidi oleks koguni professor saanud. Nüüd ootab haud teda. Lähen matusele.

12. dets.

Lähen juba kell 9 toimetusesse, teised tulevad natuke hiljem. Esimest rolli mängib Bachmann, kes tahab peatoimetaja olla.³ Nagu ma ammu enne juba tähele pannud, teeb ta vähe tööd: võtab võõraid vasta, vestab nendega juttu. Eriti palju käib ta juures noori mehi.

A. Jürgenstein, see on töömees, laseb nii, et sulg väriseb. Kus sarnaseid mehi toimetuses rohkem oleks, kasvaks lehe mõju palju suuremaks. Kirjutab juhtkirju.

Einbund kuulub ka Postimehe tüsedamate jõudude hulka; on agar, hoolas töömees, usin oma ettevõtetes. Kirjutab niisama juhtkirju.

Kochi käes on Tartu kohalikkude sõnumite kirjutamine ja hankimine. Teised toimetuse liikmed kirjutavad pea üht, pea teist.

Vabadel silmapilkudel on nüüd poliitiline seisukord alaliseks kõneaineks, nimelt aga punaste edasitungimine. Eriti algab mõttevahetamine, kui sealt poolt, kust punased peale tungivad, keegi juhtub toimetusse tulema ja oma muljeid avaldab.

Leian toimetuses olemise niisugusel äreväl ajal väga huvitava olevat. Saab alati uudiseid kuulda ja kursis olla päevasündmustega.

Telegrammi teate järele olla Inglise laevastik Tallinna alla jõudnud. See teade paneb inimestel meeled kihama. Mitmed loodavad, et Inglise sõjavägi meile appi tuleb ja punased Venemaale tagasi kihutab. Küsimus, kas laevadel jalaväge kaasas? Meremehed ammuigi maale ei tule sõidima. Inglise abi peale loota seega veel varane. Uppuja haarab aga õlekõrrestki kinni.

Okupatsiooni vägi hakkab lahkuma. Nad viivad aga palju varandust Eestist kaasa. Täna jutt käimas, et raudteelased streikima hakanud. Seda viisil neil tahtmine takistada varandusi maalt ära viia. Kardan, et okupatsioonimehed ometi abinõusid leiavad.

13. dets.

Ei ole enam A. Jürgensteini toimetuses näha. Bachmann ütleb, J. sõitnud Tallinna. Teised arvavad, et J. enam tagasi ei tule, sest punased lähenevad. Punased ei annaks J-le armu, viiksid ta vististi vangi, kui mitte pahemat ei teeks. Punaste eest siis J. aegsasti pehku pannud.⁴ Saab näha, kas mõni muu talle järgneb.

Toimetuses olen iga päev kell 9—1, vahel kell 2ni. Mõned toimetuse liikmed tulevad hiljemini, lahkuvad varem. Tegemist vahel õige rohkesti, seda enam, et mitte ainult kodumaa sõnumid ei tule toimetada, vaid vahel ka muud. Täna soovis Einbund, et juhtkirjagi kirjutaksin.

14. dets.

Olen «ülevõtjaks» hakanud, ülevõtjaks, nagu punased. Lugu nii: minult küsiti juba varem, kas olen kirjaliku käsu saanud ülikooli raamatukogu üle võtta. Eitasin. Täna küsis ülikooli asjaajaja Laagus uuesti. Mu eitamise peale vastas ta, et mulle hooldaja poolt see ettekirjutatud. Ei muud kui läksin käsku täitma. Sammusin raamatukogusse doomkiriku varemetesse, lasksin raamatukogu vahi ehk kudas ta nimi enesele kõik raamatukogu ruumid ja raamatud näidata. Suurt raamaturikkust ju ei ole, peaaesjalikult prof. Hausmanni raamatukogu; päris raamatukogu evakueeriti ju varemalt Venemaale. Raamatute järele vaatamise järele seletasin vahile: tema kohus raamatute järele valvata, et neist ühtki ei

³ Adam Bachmann oli «Postimehe» vastutav toimetaja aastail 1918—1920. Jaan Tõnissoni äraoleku ajal 1918—1919 täitis ta ka väljaandja kohustusi.

⁴ Anton Jürgenstein kirjutab sellest oma mälestustes: «... nii näis mul, et Tartu seisukord ruttu halveneb, kui Tallinna poolt kiiremat abi ei tule. Ei olnud ju siin erainimestel Tallinna seisukorrast ja neist abinõudest, mis Ajutisel Valitsusel seal käsutada, mingit õiget ülevaadet. Paistis siit, nagu hoolitsetaks seal ühekülgselt Narva väerinna eest ja jäetaks Tartu enam hooletusse. Et selles asjas selgusele jõuda ja Tartule lähenevat hädaohu Tallinnale selgeks teha ja enesele selgust muretseda, sõitsin ma detsembri keskpaigas, mõned päevad enne enamlaste jõudmist Tartusse, Tallinna, et seal maad kuulata.» (Minu mälestused. II jagu. Tartu, 1927, lk. 241—242.) A. Jürgenstein kohtus Tallinnas Ajutise Valitsuse liikmetega, sõitis edasi Haapsallu ja Kuressaarde ning naasis Tartusse kohe pärast linna vabastamist enamlastest.

kao. Ta vastutab raamatute eest; need kuuluvad nüüd Eesti riigile. — Seega oli raamatu-kogu ülevõtmine korda saadetud: lihtne kogu ülevaatamine, ei midagi muud, ilma mingisuguse aktita. Akti kirjutada ei kästud ega ma seda kirjutanud. Täitsin igatahes formaliteedi.

Saksa sõjaväge lahkub Tartust ikka rohkem. Muud rongid kui Valga ja Tartu vahel ei liigu enam üleüldse.

15. dets.

Täna käis kälimees praost W. Peronius meil. Kaebas oma häda, et ilma teenistuseta jääb. Seni oli ta okupatsiooni meeste juures kantseleis ametis; nüüd on need lahkumisel, teenistus otsas. Et eesti keelt ei oska, ei saa eesti asutustes kohta; Saksa ja Vene keele mõistmisest üksi ei piisa. Harutasime asja, aga ei teadnud talle mingisugust head nõu anda. Seisukord seda raskem, et punaste tungimist Tartusse karta. Punaste eest ta hirmu ei tunne; arvab, olen siin võõras, ei ole veel poolt aastatki Tartus asunud, punased mind ei tunne ega nad mind hakka kimbutama.

Kiitis Jaani koguduse õpetajat Wittrocki, kellega hiljuti kõnelnud. Wittrock ütelnud, et palju inimesi Tartust ära sõidab, aga tema oma kogudust maha ei jäta. Nagu laeva kapten viimseni laeva hukkamineku puhul laeva jääb ja kas laevaga põhjagi vajub, nii tahab Wittrocki kogudusele otsani truuks jääda õigena karjasena. Kahju ainult, et ta varem enese peale varju heitnud tunnistades, et ta Vene v a l i t s u s e a j a l m a s k e t k a n n u d o n.

16. dets.

Toimetuses ärevus. Räägitakse, et palju perekondi juba Tartust põgenevad. Punased jõuavad ikka ligimale Tartule. Küll organiseeritakse väeosasid, isegi koolipoisse kutsutakse sõtta, aga asi edeneb visalt. Püssi alla minejaid pisut; üldiselt puudub vaimustus. Keegi Kuperjanov hoolitseda küll agaralt, aga mida see aitab, kui küllalt agaraid, usaldatavaid mehi ei ole. Sakslased, okupatsioonimehed, kuuluks lahkudes palju sõjariistu ja sõjamoona hävitavat. Kui ka sõjamehi küllalt leiduks, raske palja käega vasta hakata. Toimetuses umbusaldust meie meeste edu kohta märgata. Mõni loodab ometi, et kas Tallinna poolt ehk mujalt Tartule abi tuleb. Nii palju kui ma aru saanud, Tallinnaski vähe usaldusväärilisi isikuid; enamus sõjast tüdinunud, ei taha sellest teadagi. Ütlevad: saagu mis saab. Sancta simplicitas! Nii ütlejad tahavad ise eestlased olla!

Täna teatatakse, Eesti sõjaväe seisukoht olla kindel, s.t. punased ei või enam edasi tungida. Kahtlen selle poolest.

17. detsembril.

Praost Peronius käis meil küsimas, kas me ometi punaste eest Tartust ei põgene, sest ta kuulnud, et mõnda perekonda juba põgenenud, teised endid põgenemise vasta valmistavad. Vastas, et me ei mõtlegi põgeneda. Ei ole õieti kohta, kuhu põgeneda. Ja kelle hooleks korterid jätta? Poliitilisest tegevusest ei ole ma osa võtnud, raha ega rikkust ei ole, sakslane ei ole — arvan sellepärast, et kommunistidel eriline põhjus puudub mind taga kiusata. Parem jään Tartusse ja ootan ära, kudas asjad arenevad. Põgenemine tuleb pealegi palju maksuma; rongi on raske pääseda ega saa peaaegu midagi kaasa võtta, rongid inimesi täis kiilunud, ei saa ligigi, nagu ise olen vaksalis näinud. Ainus võimalus seega maad mööda Viljandisse sõita ja sealt edasi, kuhugi. Aga niisugune sõit maksab; punased mu kapitali ära viinud. Sellepärast ei muud kui jää Tartusse ja oota siin sündmusi. Praost Peronius jäi mu seletustega täiesti rahule. Nii jään minagi, ütles ta.

Võru pool tarvitavad punased ainult Kerenskit. Inglise keeldud kõnelelda.

18. dets.

Täna toimetuses Bachmanni juurde ta korterisse Päeva uulitsasse kokku kutsutud. Bachmanni juurde minnes Kambja poolt valju suurtüki mürinat kuulda. Keegi teadiski koosolekul, punased olla Kambja kihelkonnas ja tungida sealt Tartu poole. Koosolekul harutati poliitilise seisukorra küsimust ja mida punaste Tartusse jõudmise puhul ette võtta. Arvati heaks nii kaua kui võimalik Tartusse jääda, kui aga meie vägi ei suuda punaseid tagasi hoida, põgeneda. Nii palju kui märkas, kaldusid üldiselt mõtet selle poole,

et meie kaitsejõud liig väike ja Balahovitshi väe peale, kuhu hulk saksa sugu Eesti kodanikka astunud, sugugi ei või loota, see jookseb kui jänes koera eest. Väljavaated kõige halvemad. Bachmann määras, punaste Tartule veel enam lähenemisel toimetuse liigetele täis kuupalk välja maksta. Sain mulje, et suurem jagu toimetuse liikmeid kavatseb Tartust põgeneda.

Rõhutatud meeleglus tulid koosolekult koju. Näis kindel olevat, et Postimehe ilmumise päevad pea loetud.⁵

Eesti keel edeneb. Juba kolmat päeva peetud rahukohtu kogus kohtumõistmist Eesti keeli.

19. dets.

Lähen Postimehe toimetusesse. Siin ärevus igal pool. Pakitakse tähtsamaid raamatuid, köidetud Postimehe aastakäikusi ja mitmesuguseid ärraamatuid kokku ja saadetakse üle uulitsa Eesti Rahva Muuseumi ruumidesse. Kardetakse, et Postimehe ruumidest võidakse need raamatud ära viia. Muuseumis on asi julgem. Töö edeneb igal pool ütle mata visalt; igasugune tahtmine puudub tööks. Trükikojas vaadakse ümber, kõheldakse. Toimetusetuba pool tühi. Raamatukauplus ka tühi, ostjaid ei peaaegu sugugi. Mõne päeva eest rebitav seinakalender ilmunud. Kurdetakse, mida sellega teha, kui ei ostjaid kauplusesse tule. Maainimesi mõni harv linnas näha; kes on, neist arvatakse, et need Tallinna ehk Peterburi maanteed mööda linna tulnud.

Täna ei puutunud mulle enam ühtki Saksamaa sõjameest silma. Kõik oma teed läinud. Vist ka muud okupatsiooni aegsed Saksamaa elanikud. Nendega ühes põgeneb ka palju meie maa saksa Saksamaale.

Kaitseliitu nõutakse mees igast majast.

20. dets.

Voorid linnas siin, voorid seal. Raudtee ei suuda saadetisi vasta võtta; voorid liiguvad Tallinna maantee poole. Punaseid ei saa kinni pidada; nad tulevad, võtavad Tartu! seda juttu igal pool kuulda. Meeleolu rõhutatud. Kardetakse, et niipea kui valitsuse võimud lahkuvad, oma punased pead tõstavad. Tööliste seas ju võidurõõmsaid nägusi näha. Eesti lipp lehvib veel raekoja peal, aga kui kauaks?

Postimehest ei näi enam asja saavat. Toimetusest haigutab tühjus vasta. Koristatakse, mida iganes koristada. Ei olnud seal täna enam kirjutada. Paar isikut käisid toimetuses, töid ärevaid teateid: Voorel ajanud punased meie mehi eest ära; meie mehed ei suutnud vasta panna. Vana laul!

21. dets.

Kas täna pühapäev või mis? Riigiasutused kinni. Kõik öö jooksul oma teed läinud, kui see enne ei olnud sündinud. Töölised näiks linnas peremeheks saanud olevat. Toimetuses ei ole midagi enam teha, lähen muidu linna vaatama. Töölised käivad siin, seal võidurõõmsalt, päris punaseid, s. o. võõraid punaseid linnas veel pole, aga üks leidu oma punaseidki. Vali suurtüki mürin kuulutab võõraste punaste lähenemist. Korraga näen: raekoja peale tõmmatakse punane lipp üles. Pärast räägiti, omad punased tõmmanud Eesti lipu maha, tallanud jalgadega. Kui tõsi see, ei tea. Uulitsa nurkadele juba lehed üles löödud, et Tartu kommunistid, Tartu tööliste organisatsioonid valitsuse oma kätte võtnud. Kanged mehed kohe ähvardama; lubavad igaühe kohe maha põmmutada, keda röövimise ehk varguse pealt tabatakse. — Viimased sõjaväelased Tartust lahkunud, nagu kuulda. —

Postimehe juurde ei pääse enam sisse. Ei tea, mis seal tehakse. Igatahes ei mingisugust head.

22. dets.

Mõistan, miks Postimehe juurde eile sisse ei pääsnud: võim seal juba punaste käes. Täna kuulsin, omad punased eile Postimehe trükikojas ja kõik ruumid vallutanud ja täielikult

⁵ 1918. aasta viimane «Postimehe» number tuli välja 20. detsembril. Järgmisel päeval ilmus juba «Edasi», «Postimees» alustas taas ilmumist 15. jaanuaril 1919.

peremeesteks hakanud. Eile ilmunud seal ka veebruari kuus hingusele läinud Edasi jälle. Läksin toimetuse ukse taha, soldat ees, ei lase sisse. Önn, et Postimehe kassapidaja Vaga nii tark oli, et laskis Tartu vaksali jõudnud trükipaberi vaguni Tallinna tagasi saata. Oleks paber vaksalist ära toodud, oleks see nüüd Edasile trükipaberiks saanud. Kahju siiski, et hulk paberit ometi tagavaraks jäi!

Eile oodati võõraid punaseid, aga lõunani ma neid ei näinud; pärast lõunat ma välja ei saanud. Oli palju püssipõmmutamist ja suurtüki laskmist kuulda. Öösi korra mürikesid suurtükid nii, et maa üsna värises. Suurtükimürina pärast ei saanud kaua aega magada. Kuulen, et eile tõesti punaseid Tartu tulnud, esiti üksikuid, pärast hulga kaupa; suur hulk öösi.

Meie punased läinud neile tüki maad linnast välja vasta neid teretama. Võõrad punased, enamasti venelased ja ei tea mis sugu rahva liikmed, olnud väga üllatunud, et neid Tartus sugugi tuliste ubadega ei teretatud, vaid lahke käeandmisega. Punane sõjavägi viidud kohe kasarmutesse, kust meie sõjamehed paari päeva eest lahkunud, ohvitserid ja muud punaste seltsilised erakorteritesse. Tartu punased olid aegsasti kuulunud, kus korteriomaniikud eest ära põgenenud; sinna paigutatud külalisi. Vist puhkasid võõrad punased alles, sest kui hommikupoole väljas käisin, ei puutunud mulle punaseid soldatise sugugi silma. Pikk tee ära väsitanud, nüüd võis pika aja takka mureta jälle puhata.

Vist uudishimu pärast täna, pühapäev, uulitsatel palju rohkem inimesi liikvel kui endisil päevil. Igauks tahab vist kutsumata külalisi oma silmaga näha.

23. dets.

Täna nägin esimesi punaseid sõjamehi doomel: kaks karvast, halvalt rietatud soldatit tulid mulle vasta, vähe hirmu peale ajavate nägudega. Ei rääkinud ega teinud mulle midagi, vaid läksid rahulikult mööda.

Mind hoiatati, et ma mitte enese juurde ei jätaks väärtasju. Veebruaris olid punased paljudelt kulda ja hõbedat riisunud; nüüd võis samuti juhtuda. Kuhu aga peita? Eelmisel korral olin muist sugulase pr. Brasche juurde viinud peitu korstnasse; prouat ei ole nüüd enam Tartus. Olen kõik läbi vaadanud, kodu ei ole õiget peidupaika, kust punased üles ei leiaks. Ella oli varem asja pärast proua Jõgeveriga rääkinud, kes ütelnud, et temal on.⁶ Pimeda tulekul võtsin kasti, kuhu väärtasjad pakitud, hõlma alla ja läksin Riia-Kastania uulitsale Jõgeverite juurde. Jõudsin õnnelikult sinna, andsin kasti proua Jõgeveri kätte hoida. Loodan, et ta nii ära peidab, et ükski punane otsides üles ei leia. Mu Soome raha ja hõberaha viisid ju punased pangast ära.

24. dets.

Jõulu laupäev käes, aga kurb laupäev. Jõulu tuju liig vähä linnas näha. Käisin linnas; liikumine kasin. Väljas kuulsin, et enamlased juba inimeste elu kallale kipunud: öösi tapetud tuttav kalanduse teadlane von zur Mühlen oma kodu õues katoliku kiriku lähedal ära. Keegi arvas, et ei ole tahetud meelega tappa, vaid olnud õnnetu juhtumine.

Linnas liiguvad jutud, et enamlased kirikute alla dünamiiti pannud ja täna õhtul kirikulised vasta taevast põmmutavad. Niisuguse teate olla õpetajadki saanud; kelle poolt, ei tea ma. Kirikutes olnud vähem inimesi kui muidu; ise me kirikusse ei saanud. Dünamiidijutud muidugi kõmujutud, nagu neid nüüd palju liikvel. Igatahes ei ole kirikutes ega kirikutega midagi sündinud; kõik rahulik nagu muul ajal.

Jõulupuid olla mõni turul olemas; meilt ei ole keegi neid ostmas käinud. Niisugusel ajal ei ole kellelgi tahtmist jõulupuul all rõõmus olla, kus igal silmapilgul karta, et punased uulitsal märgates, toas põleb jõulupuul, tupp tungivad rõõvima.

Käisin Postimehe raamatukaupluses. Veel endised teenijad seal, aga neile keegi võõras vist järelevaatajaks pandud. Endised arvasid, et ega neid vist kauaks ametisse jäeta, pannakse vist punaseid ametisse.

Katkestasin päevaraamatu kirjutuse punaste kartuse pärast läbiotsimise puhul. Viskasin ahju okupatsioonimeeste poolt mulle antud teenistusetunnistuse; niisama põletasin ära oma kassaraamatu, et mind selle järele ei võidaks kontroleerida. Peidan oma paberisi. Blankettidelt lõikasin isegi «õpetaja» maha.

Väikeste lihtmärkuste varal säädsin hiljemini kokku enamlasteaegse päevaraamatu, nagu see siin eelpool olemas.

⁶ Soomlanna Ella Peronius laulatati M. J. Eiseniga 9. märtsil 1889 Ingerimaal Vuoles.

25. dets.

Kui ka kallid rahupühad, kuulda kaugelt ometi suurtüki mürinat õhtu poolt. Ju punased seal pool suurtükkidega kuulutavad oma võimust. Ehk on neil kokkupuutumist Tartust lahkunud Kuperjanovi meestega? Kes seda teab, ajalehti ei saa, Tartu Edasit aga ei või sõjasõnumite asjus uskuda. Linnaski paugutatakse iga päev püssa ilma mingisuguse põhjusega, ainult nii ajaviiteks. Kui padrunisi olemas, miks neid siis mitte tarvitada.

Ülikooli kirikus täna palju vähem väge kui muidu esimesel jõulupühal. Koguduse koosseiski teist moodi, avaldab proletaarlaste muljet. Muidugi kõik kirikulised endid katsunud proletaarlaste sarnasteks muuta. Professor Hahn manitseb uss kindlaks jääda ja meelt mitte heita, nagu see saksa vaimule omane. Muidugi mõttes ta praeguse poliitilise olukorra peale. — Ülepea paneb Hahn saksluse peale jutlustes palju rõhku, alati sakslust ülistades. «Wir Deutsche!» toonitab ta tihti jutlustes ega tuleta meelde, et ka mitesakslasi kirikus leidub. See suur saksluse rõhutamine ja ülistamine on mulle nagu kõrvahoop ja teeb ta muidu ilusad jutlused seedimatuks.

Meil käies võttis praost Peronius õp. Wittrocki jälle jutuaineks. Küll on mees! ütles ta pead raputades. Viimati ülistasin teda ta kohusetruuduse pärast. Aga võta veel! Midagi sellesarnast ei ole. Okupatsiooni mehed lahkusid Tartust ja Wittrock ühes nendega, enne veel kui mingisugust hädaõhtu olemas. Ei julenud kaugeltki hädaohule silma vaadata! Niisugune hoopleja! Lõpuni tahtis kogudusele ustavaks jääda ja nüüd esimene putkama. Ei ole ühestki teisest Tartu õpetajast kuulda, et oleks ära põgenenud. Ainult Wittrock plehku pannud!

Kuulu järele on uus võim kõik Tartu trükikojad üle võtnud.

26. dets.

Ei jõulust meeoleolu kusagil näha. Luupainaja rõhumist igal pool tunda. Ei võõrsil käimist nagu endisel ajal. Igaüks kõneleb enamlastest. Räägitakse, nende hulgas olla hiinlasi, lätlasi ja ei tea keda veel. Silma ei ole mulle ühtki hiinlast puutunud, ka tuttavatest ei ole keegi hiinlasi näinud. Võib olla, mujal on neid punaväes, aga ei ole Tartusse tulnud. Lätlased öeldakse väga kurjad olevat, ka verejäänulised. Lätlasi olla Tartu punaväes. Kas nad siin eriti oma tigidust avaldanud, ei tea veel.

Uulitsad õige tühjad. Ei näe tavalist jalutamist. Intelligents vähemalt kardab ennast palju uulitsal näidata. Lihtinimesed selle vasta ei karda; ütlevad: mida proletarlased proletarlastele teevad!

27. dets.

Jõulud rahulikult mööda, aga kuulujutud ei anna ometi õiget rahu. Ikka enam kuulda, et punased linnalasi maha lasevad, muude seas ka ühe pristavi, Alandi või kellegi muu. Öösi ärkad tihti üles, jääd kuulama, kas ei punased pauguta ukse taga ega tule läbiotsimist pidama. Täinini selle poolest puutumata, aga Näituse uulitsal olla nad juba käinud. Mõnes kohas röövida nad, teises ei. Üles nuuskima olla nad ütlemata agarad; isegi lillepottide mulla tuhnida nad läbi, arvates, et sinna ehk kulda peidetud. Mõne korra veetakse neid ometi ninapidi nagu selle aasta algusel, kus punased A. Kalmi juures läbiotsimist pidanud. Sel puhul visanud proua Kalm kulduuri solgipange; sealt ei teadnud punased otsida.

Vene punaseid linnas palju vähem näha kui paar päeva enne jõulu. Peamehed on nüüd Eesti punased, osalt Tartu töölised, osalt mujalt siia tulnud isikud, nagu poliitilises politseis Narvast siia sõitnud Kull. Omad olla enamasti hirmsamad kui venelased.

28. dets.

Seni valitses arvamine, et enamlased iseäralikku paha ei teegi, vaid lasevad üsna vagusi elada, olgu siis, et käivad korterisi läbi otsimas, ettekäändega sõjariistu kätte saada. Täna aga räägitakse, et mõnda tähtsamat isikut vangistatud, nende seas kuulus Tidebõhl, peale selle ka õpetaja Laur. ... teade ajab hirmu peale. Ei või enam öösiti rahulikult magada; ehk tulevad punased ja viivad vangi?

Õpetaja F. Ederberg ei julge päevavalgel välja minna, vaid alles pimedal tulekul lä-

heb oma korterisse Pihkva uulitsale, kust pea tagasi tuleb.⁷ Riidesse paneb enese hästi viletsalt; katkise riidega kasukas selga, kulunud müts pähä — nii läheb. Ülepea käin minagi, aga niisama muud isikud võimalikult halvus riideis, et mitte punaste tähelepanu äratada. Nagu kuulda, pidada nad vahel neid kinni, kes häis riideis, ja viia vangi; sellepärast ettevaatust.

Tänane Edasi teatas, et Narvas Eesti tööliste vabariik välja kuulutatud. Esimeheks uues vabariigis kuulus Anvelt, hariduskomissariks Vallner, majanduskomissariks H. Pöögelmann, asjaajajaks Käspert. Narva näiks seega uue Eesti vabariigi pealinn olevat. Ajutine Eesti valitsus on nii ütelda kirikuvande alla pandud; valitsuse liikmed, mõisnikud, kirikuõpetajad kuulutatakse linnupriiks; seega ei ole nende jaoks enam mingit kohut; kes tahab, võib neid tappa. Ederbergi süda läheb seda lugedes koguni raskeks; Kambjasse peatse tagasimineku lootus kaob koguni, seda enam, et enamlased ikka rohkemini edasi jõuavad. Edasi teab, et nad Tapa valdanud. Edasi võidusõnumeid ei taha me hästi uskuda. Tuttav on, et niisugused mehed tublisti luiskavad.

29. detsember.

Me ei julge, s.o. mina ja Ederberg endid õhtul enam riidest lahti võtta, kartes, et punased tulevad õösi vangi viima. Muidugi mõista, ei ole seda viisi õigest unest enam juttugi.

Läksin natuke välja kõndima. Toomel tuleb keegi, müts sügavasti peas, katkised riided seljas, vaatab ümber, kas kedagi näha; teretab siis. Nüüd tunnen: kaupmees Adamson. Kõneleb mulle, et ta ei julge kodu olla, vaid öid pea siin, pea seal mööda saadab. Jutustab veel, et mitmed tuttavad niisama teevad, teised koguni maale talupoegade juurde sõitnud.

Räägitakse, et punased juba mitmed korterid valdanud, nimelt niisugused, mille omanikud linnast ära sõitnud. Kõik see sünnib natsionaliseerimise nimel. Punased kolivad muidugi kohe niisugustesse korteritesse.

Naised käinud suures salgas raekojas õp. Lauri vabaks palumas. Õieti olnud kogu raekojaesine neid täis. Kisanud seal, et õp. Laur antagu meile vabaks. Aga naiste juttu pole kuulda võetud. Neid kihutatud minema, aga pole neile viga tehtud. Arvatakse, et naised veel korra katse ette võtavad ja enamlaste peameeste juurde lähevad oma jumaldatud õp. Lauri vabaks paluma. Nad oletavad vist: ei saa ühelt abi, saab ehk teiselt ometigi. Eks katsugu: ehk õnnestub neil õpetajat tagasi saada. See neile seda tarvilikum, et õp. Eisenschmidt voodis lamada haigena.

Näib, nagu valitseks linnas mingisugune tõbi või tea mis. Voorimehed uulitsatelt kadunud, keegi neid ei tarvita, olgu siis mõni uue võimu mees. Maalt julgeb ainult mõni harv hobusemees linna tulla; kardetakse, et kinni peetakse ja kõik käest ära võetakse. Peale enamlaste ja tööliste ei julge peaaegu keegi uulitsal liikuda ehk kui liigub, rābalates. Haritlased ja jõukam kiht on kõik Tartust, nii palju kui kuulda, ära põgenenud ehk kui keegi jäänud, hoiab ennast peidus.

30. detsember.

Nurgalehtedel lugeda, et kirikutes keeldud jumalateenistusi pidada ja ülepea vaimulikka talitusi ette võtta. Muidugi pannakse kirikud siis kinni. Räägitakse, punased tahta Peetri kirikus uue aasta päeval oma moodi jumala- või mis teenistust pidada. Punased käinud Peetri õpetajat Eisenschmidti areteerimas, leidnud aga E. haigena voodist. E. ütelnud: Ühes voodiga võite mind viia! Punased jätnud õp. Eisenschmidti rahule. Võnnust linna sõitnud õp. Treumann olla uulitsal areteeritud. Mitme muugi isiku areteerimisest kõnelatakse.

Linnas liiguvad jutud, et Jõgevas kokkupõrkamine punastega olnud ja punased pihta saanud. Kindlus puudub, kas jutt tõsi.

Sain kutse trükiasjade juhataja juurde Postimehe endistes ruumidesse Rütli uulitsale minna. Läksin. Mulle tundmata isik võttis mind seal vastu. Palus istuda. Istusin. Siis hakkas trükiasjade juhataja või komissar või kes ta oli, küsima: Teil on meie juures raamat «Eestimaa ajalugu» trükkida? — Nii on! vastan. — Te soovite, et raamat ilmuks? 5

⁷ Kambja õpetaja ning ärkamisaja tegelane Friedrich Wilhelm Ederberg meenutab samu hirmupäevi artiklis «M. J. Eisen emeeritusena Tartus». Lisaks Eiseni päevikust tuttavatele üksikasjadele mainib ta seika, et «kõikidel kappidel ja sahlitel olid võtmed ees, et otsijate karkimist vältida». (M. J. Eiseni elu ja töö, lk. 102.)

poognat on tast juba laotud, aga midagi veel trükitud! — Õige! vastan. — Noh, heakene küll, me trükime ta teile valmis! — Väga rõõmustav. — Aga raha? — Raha? küsin ma; ei minul ole raha trükkimise eest maksta. Ei raamatut trükitagi minu kulul, vaid Postimehe kulul. Raamatu eest lootsin Postimehelt just raha saada. Mul ei ole raha trükkimise eest maksta! — Ent ilma rahata ei saa trükkida; meilgi puudub raha! vastati mulle. Vaidleme, vaidleme vastastikku, kumbki kaebab oma rahapuudust. Viimaks ütleb kaupleja mulle: Annaks teile hea nõu: minge õige asja pärast hariduskomissar Vallneriga rääkima. Ma ei tea, kas ta juba siin, igatahes on teda kohe oodata. Kandke asi talle ette. Ehk ta teab nõu, kudas seda asja korraldada. Oleks paha lugu, kui töö, millest 5 poognat laotud, pooleli jääks ja tehtud töö kasutamata. Teatage komissarile, et olete siit niisuguse ülesandega ta juurde saadetud.⁸

Asi oli seletatud. Jätsin Jumalaga ja läksin. Vaja kuulata, mil komissar tuleb. NB. Hiljemini: kuulsin, et see trükiasjade komissar Lukin olnud.

31. detš.

Edasi teate järele on Tapast esimene rong Tartusse jõudnud. Seega ei ole punaseid Jõgevas vist löödud. Räägitakse, selle rongiga tulnud komissar Vallner Tartusse. Veel räägitakse, nurkadele olla kuulutused üles löödud, kirikutes ei olla luba enam teenistust pidada.

Peale selle leiduda kuulutus nurkadel õpetajate kohta. Selle kuulutuse ehk käsu järele kirjutatakse ette, kõik õpetajad lahkugu paari päeva jooksul Tartust. See teade ajas mulle ja õp. Ederbergile hirmuvärinad peale. Kuhu minna? Teed punastest puutumatu maale kinni, tee Venemaale lahti. Seal igal pool nälg. See seisukord ajab meele äraheitmisele! Ellal nutt varaks.

Sain teada, õhtul pidada Tartu veel linnas leiduvad õpetajad Soola uulitsas linna misiooni majas koosoleku seisukoha võtmiseks õpetajate linnast väljasaatmise asjus. Pidasi-me õp. Ederbergiga nõu, kas minna või mitte. Otsustasime mitte minna, arvates, et me seal ometigi ei või midagi ära teha.

Räägitakse, õhtul olla Peetri kirikus punaste teenistus, kus hariduskomissar Vallner jutlustajana esineda. Ka Edasi tõi niisuguse teate.

Järgmisel päeval, 1. jaanuaril kuulsin vana aasta teenistuse kohta Peetri kirikus, rahvast olnud kirik puupüsti inimesi täis. Naabrusest käinud mitmed uudishimu pärast vaatamas. Kantsel olnud punaste lippudega ehitatud, meestel kirikus mütsid peas, piibud, paberossid tossanud suus. «Rahvakõster» Kissev mänginud orilal Internationale, «rahvaõpetaja» Vallner jutlustanud. Kuulutanud vanale Jumalale surma, uuele — töörahvale — aga elu ja edu. Uus jumal, töörahvas, toob paradiisi tagasi. Abinõu, mille kaudu see jumal rahva nii kaugele viib, on kommunism. Kommunism peab praegu oma võidukäiku läbi maailma, küll sõdib kapitalism küünte, hammastega ta vasta, aga pole viga, võit siiski tema. Saksamaa on ukсед talle avanud, Eestis lehvib ta lipp, pea maksab ta valitsus Inglis- ja Prantsusmaal, jah, kogu maailmas! — Täis võidurõõmu lauldud selle kõne peale orelisaatel jälle Internationale. Ühed tulnud hõisates, teised kirudes kirikust.

1. jaanuar 1919.

Ei saanud öösi peaaegu sugugi magada. Ikka mõtlesin õpetajate väljasaatmise käsu peale. Hommikul arvab Ella, et vaja selgust asjasse saada. Eile kuuldi, et komissar Vallner Tartusse jõudnud; vaja temalt aru nõuda, kas õpetajate Tartust väljasaatmise käsk minusse puutub, kes ma enam ametit ei pea. Olen Ella arvamiseга nõus. Kus aga Vallner korteris? Eks seda saa linnast kusagilt kuulda. Ei muud kui linna minna.

Läksingi kohe teele. Olin enne näinud, et Edasi numbrid olid toimetuse ukse kõrvale uulitsal lugemiseks välja pandud; läksin sinna vaatama. Sain seal teada, et Vallner asub Barklai väinu ääres hotell Londonis. Läksin sinna teda otsima. Hotelli ees seisis hulk inimesi, ehk küll keeldud salkadesse koguda; nägin seal punaväelasi. Järelekuulamise peale seletati mulle, Vallner ei asuda enam seal, vaid olla Aia uulitsasse Muna majasse kolunud. Peeter Muna oli oma perekonnaga ära põgenenud, punased hästi möbleeritud Muna

⁸ M. J. Eiseni «Eestimaa ajalugu» (3., ümbertõõtatud tr.) ilmus Eesti Kirjastuse-ühisuse «Postimees» kirjastusel 1919. aastal.

korteri kohe rekvireerinud ja natsionaliseerinud. Sinna heasse korterisse on Vallner kolunud.

Läksin sinna; kuulsin, et Vallner vasta võtab. Leidsin ootetoast mitu tuttavat eest: Muuseumi asjaajaja Edgar Eisenschmidt, kujur Koorti, kooliõpetaja Sarve, proua Dormidontova; teised isikud võõrad. Küsisin Eisenschmidtilt asja taga. Vastas, et tahab hariduskomissariilt paluda Pepleri ja Tähe uulitsa vahel Aia uulitsal olevat suurt kroonu kolmekordset kivimaja uuel valitsuselt Eesti Rahva Muuseumi jaoks paluda. Koort jutustab, ta tahta paluda, Vallner andku määrusi, et punased kunstitööd ei rikuks ega laiale veaks, vaid et kõige parem, need tühte kohta kokku kogutaks. Missugused põhjused teistel isikutel Vallneri juurde minekuks ei saanud ma teada.

Natukese ootamise järele pääsin Vallneri jutule. Pakkus mulle tooli, palus istuda. Kandsin oma asja ette õpetajate väljasaatmise küsimuse asjus ja lisasin omalt poolt juurde, et minu arvates see käsk minusse ei või puutuda, sest et ma juba 7 aastat õpetaja ametit enam ei pea. Kuid Vallner vastas: See käsk käib ka teie kohta! Seletasin uuesti, et ma 7 aastat Tartus elades ei ole siin jumalateenistust pidanud ega ametitalitusi.

Vallner seletab uuesti, et mind ometi õpetajate liiki tuleb arvata. Seletan uuesti, et mul puudub koht, kuhu minna. Eestis ei ole luba elada, vaid ainult Venemaal. Seal aga igal pool nälg. Pihkvasse võiksin sõita, aga seal sure kas nälg. Seletan pikalt ja laialt oma seisukorda.

Vallner kuulab, kuulab ja mõtleb. Ütleb siis: Noh, hea küll, kirjutage Eesti töörahva kommuuna valitsusele palvekiri, et võiksite Tartusse jääda. Palvekirja pange kõik täpselt üles, mida olete teinud rahva kasuks. Esitan selle palvekirja kommuuna nõukogule. Loodan, et ehk leiab võimalik olevat Teie palvet täita.

Seletuse järele hakkas Vallner paberilipakale kirjutama. Kirjutas paar rida, kuivatas, andis mu kätte, ise üteldes: «See paber näidake ette, kui ehk teie korterisse tullakse läbi otsima!»

Võtsin paberilipaka ja tänasin. Jumalagajätmisel ütles Vallner mulle veel: «Palvekiri tooge 4. jaanuariks siia mu kätte!» Andis mulle kätt ja ma läksin uksest välja.

Eisenschmidt läks minu järel Vallneri juurde. Ootetoas vaatasin, mida paberilipakale kirjutatud. Lugesin sealt: «Luba anda endisele Lutheri usu papile M. Eisenile tema vanadust arvesse võttes ja tema teenustest teaduse alal lugu pidades, seni eraisikuna Tartu elama jääda, kuni Eesti Töörahva Kommuuna Nõukogu tema elamise võimaluse lõpulikult ära otsustab.»

Kui mulle ka midagi kindlat ei lubatud, vaid isegi läbiotsimise võimalust teatavaks tehti, sai mu süda siiski hulga kergemaks. Tuttavad eestois küsisid, mida mulle öeldud. Seletasin neile lugu. Nad arvasid, et nüüd natuke kaitstud olen, sest et mul läbiotsijatele komissari paber ette näidata.

Pea jõudis Eisenschmidtki Vallneri juurest tagasi. Teatas, et Vallner ta E. R. Muuseumi ajutiseks juhatajaks nimetanud, staabi maja üleandmiseks Muuseumile lõpuotsust ei ole annud, sest seda küsimust tulla nõukogus veel läbi kaaluda.

Tulin koju, teised jäid veel Vallneri jutule pääsmist ootama.

2. jaanuar.

Raske südamega olen kottu lahkunud, palju kergemaga — Vallneri kiri taskus — jõudsin eile koju tagasi. Kodu kõnelesin Ellale kõiki juhtumisi. Ella ja õp. Ederberg ütles: «Mida enam 4. jaanuarini palvekirjaga oodata. Parem kohe palvekiri Vallneri kätte viia, siis tuleb otsus rutemini.» — Kaldusin isegi selle arvamise poole. Ei muud kui mõtlema, kuidas palvekirja kirjutada ja mida sinna üles panna.

Eile õhtul panin palvekirja peajooned, üht ja teist kokku fantaseerides, et palvekiri rohkem mõju avaldaks. Täna hommikul aegsasti kirjutasin palvekirja lõpulikult valmis. Nüüd ei muud kui Aia uulitsasse Vallnerile palvekirja ära viima, sest ta oli käskinud oma kätte tuua. Lähen Aia uulitsale Muna majasse, palun ennast Vallnerile teatada. Vallneri asjaajaja, nagu näha, teatab: Komissari ei ole kodu. Komissar sõitis — Narva — riigi asju õiendama. Tuleb alles ülehommeks, neljandaks jaanuariks tagasi. Tulge siis ta juurde!

Nüüd alles sain aru, miks Vallner mind käskinud 4. jaanuariks palvekirja ta kätte tuua; teadis ju, et vaheajaks Narva sõidab. Sellest sõidust ta ometi mulle midagi ei rääkinud. Ei enam muud kui pöörsin palvekirjaga ümber, et 4. jaan. nagu varem kästud ja nüüd korratud, uuesti ilmuda.

Ooteruumides kuulsin veel, et eile kooliõpetaja Sarv ülikooli ajutiseks juhatajaks nimetatud, kujur J. Koort aga Tartu ja Tartumaale mahajäetud kunsti ja kirjanduse kogude ajutiseks korraldajaks. Koortile tehtud ülesandeks hoolitseda, et raamatukogude raamatuid ja kunstiteid laiale ei veetaks. Hea, et niisugune määrus antud, sest punased võiksid muidu kõik kunstitooted laiale vedada. Nüüd seisavad nad vähemalt järelvalve all. Kui neid aga hiljemini kellegi käsul seda hõlpsamini ära ei viida, olles kõik ühte paika koondatud.

Õp. Peronius käis küsimas, kudas lugu minuga õp. väljasaatmise asjus. Seletasin, mida teinud. Tema ignoreerib enese kohta seda määrust.

1. jaanuaril Vallneri juures käies ei saanud minu «Eestimaa ajaloo» trükkimist sugugi ette kanda. Vaja seda palvekirja kätteviimisel teha.

3. jaanuar.

Määrus on töörahva kommuuna, s.o. Anvelti ja konsortide poolt ilmunud kirikute ülevõtmise kohta. Ei tea, mida nad hakkavad kirikutega tegema, kas muudavad nad teatriteks ehk rahvamajadeks, kus komissarid ja muud sarnased mehed kantslites kõnelevad nagu Vallner Peetri kirikus. Nagu näha, püüavad punased uue aastaga uut maailmakorda maksma panna. Vana maha lõhkuda kerge, aga uut üles ehitada raske. Aastasadade jooksul arenenud olude asemele ei saa ühe ööga uut luua ja kui loodakse, ei või üle pea, kaela loomisel püsi olla. Evolutsioni kord jääb kauemaks maksma kui revolutsioni kord. Kalevipoeg alustas mõnda tööd, aga ei lõpetanud peaaegu ühtki. Punased on agarad uut looma, aga kahtlen, et see püsib. Eks tulevik näita!

Kuulutused on väljapandud, et kõrgema võimu kandjaks Eestis on Eesti töörahva kommuuna nõukogu; Eesti nõukogude vabariik on Eesti edespäiseks nimeks. Nõukogu juhatajaks on Anvelt määratud.

Avaldatakse määrus toiduainete hindade kohta, mis Narvas juba umbes kuu eest välja töötatud. Iseküsimus, kas ettekirjutatud hindade eest neid aineid saab osta. Kardan, et kui ei lubata kallimat hinda võtta, ained müügilt hoopis kaovad. Viimasil päevil on maainimesi linnas õige pisut näha liikumas; ei julge linna tulla; kardavad, et nende kaup võetakse käest ära. Ma ise ei ole turul käinud, aga maja perenaised räägivad, et ei maksa turule minna, ei saa sealt nii hästi kui midagi osta. Punased lubavad küll tarvilikka toiduaineid hankida, aga kust? Neil pole enestel ega saa nad kuigi palju maarahvalt; need oskavad toiduaineid varjata, nagu nad sakslaste eest okupatsiooni ajal peitsid.

Suurtüki mürinat kaugelt kuulda. Uulitsal arvas keegi, et inglased põmmutavad. Ei usu, et inglased.

4. jaan.

Vallneri otsimast tulles tabasin teel Ottensoni, kes mind kõrvale kutsus ja kõrva sisse hakkas uudiseid sosistama. Ta tulnud eile Tallinnast, muidugi kõrvalisi teid mööda Võhmast, Kursist, Käreverest läbi; käinud Tallinnast raha saatmas Rootsis studeerivale tütrele. Ta kuulutas Tartule peatset lunastust. Soome sõjavägi tulla eestlasi ära päästma. Saadik Dr. O. Kallas teinud Soomes kihutustööd ja saanud asjaga nii kaugele, et sealt sõjaväge tuleb Eestit päästma. Kahtlesin, kas tõesti nii sünnib, Ottenson väitis aga, et ta teateid ajutise valitsuse ringkondadest saanud. Loodab, et 8.—10. jaanuari paigu juba päästmine võida tulla. Punased taganeda juba Tallinna pool; Soome vägede vasta ei suuta nad panna.

Rõõmuga ruttasin koju seda uudist teatama. Kodu kaheldi natuke, kas asi tõesti õige ja kas soomlased suudavad punaseid võita. Olid ju eestlased Narvast, Rakverest, Võrust, Valgast, Tartust punaste eest taganenud, niisama Balahovitsh oma väega. Räägiti ammu enne jõulu inglaste appitulekust, aga seda polnud kuskil näha ega sellest midagi kuulda. Igatahes tõsis Ottensoni teate peale meie lootus hulga.

Vargaid ähvardab komissar kohapeal kohe maha lasta, NB. muidugi kui kätte saadakse. Vargust ongi viimasel ajal vähem kuulda; kas see valju karistuse kartusest oleneb, ei tea ma. Ehk avaldab ähvardus mõju ja vähendab veel enam vargust, mis Tartus liiale kipub minema. Kroonlinnas ei varastatud kaugeltki nii palju kui Tartus ehk seal küll mõne korra 10 000 posadskit iga päev uulitsatel uitas.

Astusin Postimehe raamatukauplusesse sisse. Leti taga võõrad, tundmata näod. Selge, et endised teenijad lahti lastud, nagu need ette seda juba aimasid.

Tahaksin heal meelel kellegi selgema poliitilise pilguga isikuga mõtteid vahetada praeguse olukorra kohta, aga ei tea kedagi. Tartu niisugustest tühi nagu Kihnu saar; kõik kas põgenenud ehk peidus.

5. jaanuar.

Jutud liiguvad, punased saanud kusagil Jõgeva pool liüia Eesti vägede poolt, kes Kursi kihelkonda vaenlaste ees peatuma jäänud. Täna nähtud raudteelt mõnda haavatut Tartu toodavat. Eks see nähtus tunnista, et midagi tõsist võitlemist olnud. Mingisuguseid ajalehti teiselt poolt punaste piiri ei ole; sellepärast puuduvad igasugused teated maailma sündmuste kohta. Edasit muidugi ei või uskuda, sest Edasi järele tungivad punased võidurikkalt edasi. Näiks, et nad Riia tõesti vallutanud, nagu punaste leht teatab. Kui punaste võimus nii suur, kas suudavad oodetud abiväed neid siis veel tagasi tõrjuda?

Käisin täna jälle komissariaadis. Asjaajaja, noormees, mingisuguse kõrgema õppeasutuse kasvandik uniformi järele otsustades, seletab nagu enne, et Vallner veelgi ei ole tagasi tulnud, aga homseks vististi tuleb. Asjaajaja hakkab minuga veel muud juttu vestma. Küsib, kas ma professor Hahni tunnen. Vastan, et tunnen näo järele, ligemalt aga mitte. Asjaajaja mulle seletama: see on suur pangermanismuse tugi ja asjaajaja, kardetav isik! Vastasin, et selle kohta midagi ei tea ütelda. Asjaajaja arvas veel, et neil tuleb seda meest silmas pidada. Mida ta selle silmaspidamisega mõtles, ei seletanud ta paremini. Muude isikute kohta asjaajaja ei küsinud, kas ma neid tunnen. Asjaajaja jutule pääsmist ootasid mitmed isikud, või otsisid nad Vallneri niisama taga kui mina, seda ma ei tea.

6. jaanuar.

Räägitakse, käsk antud välja, et kõik 1894—1899 sündinud noored mehed peavad kohe tingimata punasesse sõjaväkke astuma. See nõue sünnitab mitmel pool hirmu. Meie naabrid Silbergleichid ja natuke kaugem naaber õp. proua Luiga kardab, et neile nüüd pea läbiotsimine majasse tuleb: tullakse nimelt nende poegi otsima, kui neid pole kodu, vaid on kooliõppijate pataljoniga Kursi kihelkonnas. Ei ilmu poisid sõjaväkke ega leita neid kottu, võivad vanemad raske karistuse alla sattuda. Sellest see hirm.

Käisin täna jälle oma palvekirjaga Vallneri taga otsimas. Asjaajaja seletab: Ikka alles Narvas kommuuna valitsuses. Ei ole veel tagasi tulnud. Aga küll homseks tuleb. Tulge homme!

Täna kolmekuninga päev, tööd ei teha, aga uulitsad nii tühjad nagu talvel hirmsa tuisu ajal ehk suvel kange vihma puhul. Kui kedagi juhtud uulitsal nägema, siis on selle välimus ikka proletaarlase oma; intelligentsi otsi kas tulega ehk kui kedagi hästi riidetud isikut näed, siis on see mõni punane komissar ehk punaste mõni tähtsam ametnik. Punased ise ikka kehvalt riidetud ja muud isikud riietavad endid töölisteks, s.o. tööliste moodi kartuse pärast. Daamede elegantsed tualetid on muinasjutuks saanud.

Sõjaväelisi, s.o. punaseid ei puutu linnas peaaegu sugugi silma. Öeldakse, et kõik on väerinnale saadetud äravõtmata ala valdama. Punaste sõjameeste asemel leidub aga linnas küllalt tumikaid, kes oskavad linnale niisuguse mulje anda, nagu oleks tuhat sõjameest siin enam kui isevalitsejateks saanud: mõistavad elu ja surma üle kohut! Praegu tuletab Tartu sõjata meelde mingisugust tulepurskavat mäge, kust igal silmapilgul tuld, tuhka ja laavat oodata. Õnnelikud need, kes aegsasti Tartu tolmu jalgadelt raputanud punaste eest põgenedes.

7. jaanuar.

Kartuse pärast, et mind ehk otsima tullakse ja õp. Ederberg minu juurest leitakse, arvas viimane heaks enesele teist varjupaika otsida. Soovitasin talle leskprouat Jurjevat, kes teine pool uulitsat elab. Proua Jurjeva oli nõus Ederbergi vasta võtma. Sinna ongi õp. Ederberg nüüd kolinud, lootes, et seal nüüd vähema kartusega võib asuda.

Punased ei jää mitte ainult meeste areteerimisega rahule, vaid viivad ka naisterahvaid vangi. Alles täna kuulsin, et Friedrich Uibopuu proua, kes kooliõpetaja, olla vangi viidud. Võetud kinni, viidud ära, ilma et midagi oleks öeldud. Väike laps pidanud koju maha jääma. Mitmed teisedki prouad areteeritud.

Ametlikult antakse teada, et Saksa margast Vene rubla väärtuslikum. Kõik hüürid peavad edaspidi niisama kõrgel olema kui enne sõda. Maksin ometi oma korteri eest 58

marka hüüri, detsembris veel 45 r., enne sõda ainult 25 rupla. Põhjus õieti see, et ma Saksa markades maksin. Siiski hüür igatahes kallim kui enne sõda. Mujaltki kuulen kaebtust, et majaperemehed palju rohkem rupli hüüri nõuavad kui enne sõda. Näha, et majaperemehed punase valitsuse eeskirju ignoreerivad, ehk küll ignoreerijaid valjult ähvardatakse karistada.

Komissariaadis käies sama vastus kui enne: Vallneri ei ole tulnud, tuleb homme, tulge homme!

Ei ole mõnda päeva enam all linnas käinud; kardetav; võidakse kinni võtta. Räägitakse, ühel õhtul pannud punased Rüütli uulitsa kinni ja areteerinud kõik uulitsal käijad. Suurim jägu areteeritud pääsnud küll varsti lahti — vist proletaarlased —, aga mõni jäetud ometi istuma. Minu tee Aia uulitsale komissariaati ja sealt tagasi ehk aga Näituse uulitsa ümbruses natuke liikuda. Siin pool vähä punaseid liikumas.

8. jaanuar.

Kaugelt on suurtüki tumedat mürinat kuulda. Kas lähenevad päästjad? Siiski mürin liig nõrk, seega veel kaugel. Selle eest Tartus iga päev püssipaugutamist kuulda. Ei tea, mida nad paugutavad! Proovivad abumise osavust igal pool, kus juhtub.

Nagu kuulda, hakkavad punased toidutagavara rekvireerima. Ise annavad nad väga kasinasti toiduaineid, nii et ainult nendega elades tublisti tuleks nälgida. Juba 1917 peale andis toiduainete puudus ennast elavalt tunda. Tuli tihti sabas seista, et tarvilikku tshekki ainete saamiseks saada. Elvas pidin 1917 ise mitu tundi sabas ootama, ka Tartus natuke. Enamasti käis teenija sabas seismas. Toiduainetega eneste varustamiseks otsustasin kostilapsi pidada, otsustasin puuduse tuleku ajal. Kostilapsed maksid ainult moonaga. Nende maal asuvate vanemate käest sai peale selle veel kõiki maaprojekte osta. Seda viisi ei tunnud me rasketel aegadel puudust toiduainetest, väljaarvatud koloniaalkaup. Valgusega oli kõige suurem häda: pidi bensinilambikeste hundisilma valgusega läbi aetama. — Kartes, et punased tulevad majadesse toiduaineid otsima ja meil leidis mitu puuda jahu ja tangu kodus, oli vaja abi otsida. Hakkasin toiduvara ära jagama. Viisin paari puuda jahu kooliõpetaja Valga juurde, puuda naabrite juurde, puuda paar maja edasi tuttavate juurde, koju ainult puuda võrra jättes. Tulgu nüüd punased peale toiduaineid otsima ja üleskirjutama. Lisan juurde, et 1917 suhkru tagavarasidki otsiti. Sel puhul oli meil õnneliku juhtumise kaudu saadud puud suhkrut tagavaraks. Ei aidanud. aulsime osa tuttavatele, et otsijad ära ei viiks. See kord on suhkurt ainult paar naela tagavaraks. Tarvitame nüüd tavalisest sahariini, mida 3 marga eest kauplustest võib saada. Loodan, et tuttavate juurde hoiule andes omad toidupoolise tagavarad ära päästan.

Linnast ei tohi enam muidu lahkuda kui olgu selleks lubakiri. Salateid rännates on mitmed linnast lahkunud, suurel teel võib punaste küüsi sattuda.

Edasi on tiigriks saanud. Ta nuusutab — ei ta nuusuta, ta limpsab keelt vere järele. Punast terrori nõuab ta!

9. jaanuar.

Nagu iga päev, oli ka täna hommiku esimene mure hariduskomissariaati minna kuulama Vallneri tagasitulekut. Aga igapäevane stereotüüpne vastus: Ei ole veel tulnud, aga homseks tuleb vistisü! Tulge homme. Täna õeldi mulle veel: Jätke oma palvekiri siia, võite suusõnal pärast komissariga asja seletada. Me saadame palvekirja töörahva kommuunale edasi! — Arvasin, et ehk ongi parem, kui palvekirja nende kätte jätan! Andsingi palvekirja asjaajajale noorele mehele, kes iga päev mu vasta väga lahke oli. Muidugi tahan Vallneri endaga asja pärast rääkida, nii pea kui ta kätte saan.

Majarahvas teadsid rääkida, kliinikutes olnud läbiotsimine. Otsitud kõigepealt mõisnikka, aga ka muid jõukaid isikuid. Punased arvata, et need on kliinikutesse peitu pugenud, ehk nad küll täiesti terved, arvates, et ega sinna keegi tea neid otsima tulla. Kroonlinnas tegime 28. oktoobril 1905 ise ka nii: revolutsionäärid tungisid majadesse röövima. Põgenesime nende eest õhtul öösiks haigemajadesse, arvates, ega nad sinna ikka ei tungi, sealt ei ole midagi võtta. Ei tunginud ka. Magasime ühe öö hospitalis rahulikult. Teisel päeval, mil mässulaene vaikselt jäi, läksime jälle koju tagasi. Õnneks oli meie kodu puutumata jäänud, meie korteri ühtki aknaruutu ei olnud purustatud, ainult teisel majakorral, meie peal oli tühja õllepudeliga ruut katki visatud. Muidu ei olnud Peterburi uulitsal, kus asusime, mitte üht maja terveks jäänud: igas majas peale meie ja

meie naabrimaja olid neis leiduvad kauplused ja restoraanid enam, vähem purustatud ja röövitud. Eelmisel ööl pandi meie korteri vasta teisel pool uulitsat olev restoraan «Germania» põlema, kuid kustutati ometi pea.

Raudtee ühendus Tartu ja Valga vahel korda säetud; täna tulnud Valgast esimene rong ja esimene sõitnud ka Tartust Valka.

10. jaanuar.

Räägitakse hirmsaid asju: eile öösi olla Emajõel paarkümmend isikut maha lastud ja siis jää alla urkasse topitud. Ei tea selgesti, kes need olnud; mõni teab, et kolm venda Samsoni sel puhul maha lastud. Niisama tapetud sel puhul kõik Tartu õpetajad, Laur, Sedlatshek, Gruehn, prof. Hahn ja parun Stromberg. Punased ise seletada oma teguviisi nii: okupatsiooni mehed lasknud Tartu jõudes hulga inimesi Emajõel maha ja toppinud nad jää alla; punaste kohus olla seda tegu kätte tasuda ja seepärast pidanud nad rahva vereimejad teise ilma saatma.

Kõik, kellega iganes kokku puutud, räägivad hirmuga sellest veretööst Emajõel. Arvatakse: ega punased sellega veel lepi; küll nad tapavad veel palju teisi. Teatakse, et mitmed, kes veel Tartusse jäänud, nüüd kavatsevad Tartust põgeneda. Aga ega põgeneda kergesti saa: igal pool teedel punaseid liikumas. Kõrvalisi teid kasutades ehk läbi metsa minnes on võimalus siiski maale pääseda. Kas aga sealgi võib julge olla.

Teatakse, keegi käinud valgest sõjaväest öösi salaja Tartus omakseid vaatamas ja jutustanud, et tõesti soomlased Eesti sõjaväele appi tulnud. Ka Eesti oma vägi on tugevaks saanud ja tungib punastele kallale. Päästeloetus tõuseb. Punaste ratsapolk, kes Tähtverest välja läinud maad vallutama, tulnud tagasi pool vähemas koosseisus kui välja minnes. See tähendab muidugi, et mehed tublisti valu saanud.

Kuulsin naabruses asuvalt õp. proua E. Luigalt tema juures ettevõetud läbiotsimisest. Punased tulnud öösi ta juurde läbi otsima. Ta venna kuld- ja hõbeasju peitnud ta klaverisse ära, oma asju varjanud mujal. Punased leidnud klaverisse peidetud asjad üles, rekviireerinud need. Tahtnud ka pr. Luiga kirjamappi ära viia, väites selle tarvidust enestele. Proua Luiga seletanud, et temalgi koolis mappi iga päev vaja. Punased küsinud, kus ta kool? Proua Luiga vastanud: Fortuuna uulitsas! Ise mõtelnud muidugi tütarlaste gümnaasiumi peale, kus ta kooliõpetajaks. Keegi punane vasta: Ahah, seal on vaestelaste kool! Siis ei või kooliõpetajalt ta mappi ära võtta! Jätnudki mappi pr. Luigale, kuld- ja hõbeasju viinud aga ära.

11. jaan.

Eile räägiti mahalastud isikutest. Täna avaldab Edasi nende nimed. Nimestikust selgub, et ühtki õpetajat ei ole maha lastud; seega olid teated nende kohta väärad. Igatahes tunnistab mahalastud isikute nimekirja, missugused voolud nüüd valitsevad. Verd, verd, verd! nõutakse nüüd. Hirmus! Keegi ei või elu eest enam julge olla.

Räägitakse, et piiskopp Platon vangikojas olla ja ka Vene preestrid. Ega punased hooli, olgu piiskopp ehk kes.

Uulitsanurkadel eeskiri, et iga perekond peab komplekti pealisriideid ja jalanõusid kuni 13. jaanuarini sõjavangide jaoks sõjavangide koju viima. Ei tea, mida veel tuleb!

Igaüks, kel teenija, peab seda teada andma ja siis teenijapidamise õiguse eest maksu maksma. Tõin kantseleist selleks teatelehe.

12. jaan.

Täna komissariaadis käies ja Vallneri taga küsides sain vastuse, et ikka veel ei ole tagasi tulnud. Tulge ülehomm, siis on ta vististi tagasi! trööstis mind Vallneri asjaajaja. Muidu kästi ikka homme tulla, see kord aga ülehomm. Eks saame näha, kas mees ülehomm tuleb. Kahtlen, sest juba peaaegu kaks nädalat kuulen ikka sama juttu: tuleb, kuna ta ei ole tulnud. Räägitakse, s.o. komissariaadis tähendati selle peale, et Anveltiki Vallneriga ühes Tartusse tuleb ja Tartu ajuti tööliste vabariigi pealinnaks saab. Teiselt poolt näiks punased õige närvilisteks jäänud olevat: saadavad haiged Tartust ära Pihkvasse; ainult koguni rasked haiged olla siia jäänud. Niisugune teguviis tähendab, et punastel hirm varaks. Viimaste päevade sees saadetud palju haavatuid Tartust mööda Valga ehk Pihkva poole. — Suurtüki mürin läheneb; vist lähenevad seega meie päästjad.

Peetri kirikus pidanud täna keegi Mägi jutlust: Punane sõjavägi ja üleilmiline revolutsion. Lauldud jällegi internatsionali. Rahvast olnud see kord vähem kui Vallneri ajal.

13. jaan.

Hommikust saadik suurtüki mürinat Voldi poolt kuulda. Tingimata liginevad nüüd meie päästjad. Kui nad aga küllalt tugevad oleksid punaseid lööma ja võitlema. Nagu luupainaja rõhub linnas igäüht; keegi ei ole julge, et teda öösi ei tulla vangis viima. Sest vangiviimist kuulukse ühte lugu. Imelik, et punased ometi parun Strombergi olla vangist lahti lasknud. Täna kuulsin, et õp. Laur, keda vangis ja mahalastudki öeldi olevat, seni sugugi ei ole vangistatud, vaid kusagil peidus viibida just kui Kambja õpetaja Ederberg.

Inimesed uulitsal pistavad pead kokku ja sosistavad teine teisele midagi kõrvu. Muidugi on põhjus kõvenev suurtüki mürin. Inimesi isegi nagu rohkem uulitsatel liikumas. Keegi teadis täna rääkida, valged väed olla Käreveres, teine arvas Ilmatsalus ehk Ilmatsalu taga; sealt tulija kõnelenud seda. Viisin oma riiete komplekti punaste kätte Viljandi uulitsasse.

14. jaanuar.

Kogu öö otsa kuuldi valju suurtüki mürinat. Rääkisime Ellaga mitu korda: Mis saab? Kas suudavad valged Tartust punaseid välja kihutada. Vasta hommikut jäin magama. Nägin unes: Savi uulitsa poolt tuli Näituse uulitsale niisugune kahekordne konka, nagu hobused neid enne Peterburis vedasid. Konkas oli palju inimesi; sees hüüdsid mitmesugugi pillid ja hõisati valjult. Ärkasin üles. Mida tähendas niisugune unenägu? küsisin iseneselt. Ilm oli juba valge; riietusin ruttu ja läksin uulitsale vaatama, mida Tähtvere poolt näha. Iseäralikku ei olnud midagi näha, aga suurtüki mürtsudest märkas, et põmmutamine õige ligidal. Toas pidasime nõu, mida teha, kui pommidega linnale tuld antakse. Meie korter puumajas; kergesti võib see süttida põlema. Vaja oleks vähemalt uut pesu kusagile varjule viia. Kuhu? Ehk Kampmanni õuepealsesse kivimajasse Maarjamõisa uulitsas. Seome pesu rutuliselt kimpu, mina kimp kätte, Maarjamõisa uulitsale. Uulitsal näen suurt ärevust, eriti Maarjamõisa uulitsal: punased kihutavad voorimeestel, saanid pakke täis, vaksali poole. Näha, et meestel põgenemisetee ees. Mul päris uued kalossid jalas, tahtsin neidki peitu viia; kardan, põgenejad punased näevad mu läikivaid kalossa, võtavad mu kinni. Aga neil polnud aega enam ümber vaadata, kihutasid oma varandusega vaksali poole. Viisin oma paki ära, ruttasin kodu poole teist pakki tooma. Punaseid kihutab pööraselt vaksali poole. Korruga kuulen õhus kanget suhinat: kas mõni lennuk? Ei, pomm vuhiseb üle pea. Natuke maad edasi teine ja kolmas. Kui ka pomme mu pea kohal nii vihises, ei tunnud ma sugugi hirmu, vaid ruttasin rahulikult kodu poole. Vaheajal oli üks pomm meie värava kohale uulitsale maha kukkunud, aga ei lõhkenud. Kodu oli küll teine pakk asju äraviimiseks valmis pandud, aga äraviimisest ei lastud mind enam juttugi teha. Kuhu minna — pommide kätte, langevad kaela. Suurtükid mürtsusid ühte lugu. Vaatasin vähe ükselt: korruga nagu pragin kuulda: pomm oli Näituse ja Savi uulitsa raudteepoolse külje majasse, kus F. Tuglas asus, sisse löönud. Asi läks tõesti hädadohtlikuks. Ruttasin tuppa asja teatama. Seni oli naaberkorteri perenaine Silbergleich meie poole tulnud. See kohe seletama: Toas ei või enam viibida. Vaja pommide eest ära rutata. Aga kuhu? Uulitsale ei julge minna, seal vuhisevad pommid. Ainus peidupaik: keller. Arvasin omalt poolt, et pomm lööb katusest ja katuse laest läbi ja tabab meid, kuid teised vastasid: parem ometi, kui üks lagi, see tähendab põrand rohkem varjuks.

Teised ruttasid keldrisse, s.o. kahe korteri elanikud; ei tahtnud üksi korterisse jääda,

⁹ Apokalüptilistel ajajärkudel omandavad unenäod erilise tähenduse, meenutatagu või Tuglase unenägu ühenduses Esimese ja Teise maailmasõjaga. A. Jürgenstein on säilitanud unenäo, mis ennustas preester Bleive mõrvamist Tartu krediitkassa keldris. Unenägu külastas Jürgensteini tema põgenemisreisil Haapsalus. «Ma nägin, et ma kuskile maa-alusesse keldriruumi olin sattunud. Keldriruum oli nagu mingisugune pood, kust lai lett üle käis, ilma et kedagi kaupmeest leti taga oleks olnud. Leti oli otsast otsani kactud tooreste loomanahkadega, millel ihukülg väljaspool, karvakülg all. Teine pool leti ääres oli ühele nahale suur pussnuga otseti sisse löödud ja kahe naha vahelt ulatas välja Nõo preestri Bleive punajuukseline eluta pea. Hakkas mul õudne tunne, ja kui nahad kõik järsku tõmblema ja liikuma hakkasid, ehmun sin ma üles ja viirastus oli kadunud.» (Minu mälestused. II jagu, lk. 244.)

ruttasin teistele järele. Istusime seal kui hiired vagusi, ah ega hiired ei istu ega vagusi seisa, nad piuksuvad vahel. Me istusime ja ajasime juttu, puudus ju vajadus vaikimiseks. Keldri uks seisis lahti. Korrage ligidal jälle suur mürts. Vist pomm jälle sisse lõõnud. Hiljem kuulsime, et kaks maja meilt edasi näituse aia veerde õuepealsesse majasse pomm sisse lõõnud, haige emand Kanni all voodi purustanud, aga haige enese puutumata jätnud.

Saatsime enam kui tunni keldris mööda. Siis jäid suurtüki mürtsud vähe nõrgemaks, pommid ei lennanud enam meie peade kohalt mööda. Tulin keldrist välja, Ella järele, läksime tuppa. Muist varjuotsijaid jäi veel keldrisse. Toast välja vaadates nägin täiesti tühje uulitsaid.

Suurtükide mürin kestis edasi. Nägin jälle inimesi uulitsal liikuvat. Astusin paradiuksele vaatama, mida väljas sünnib. Näen: Tähtvere poolt tuleb kümme-kond soldatit joostes üle põllu Näituse uulitsa poole. Märkan kaugel: punased. Ruttu läksin tuppa tagasi, paradiust enese taga lukku keerdes, et punased sisse ei pääseks. Aga see oli asjata kartus: pea nägin punaseid Näituse uulitsat mööda Viljandi uulitsa poole vadvat, ilma et kellelgi oleks aega olnud majade uksi katsuda. Eesti soomusrongid ajasid punastele hirmu peale, nii et nad ainult putkamise peale mõtlesid.

Kaua ei läbenenud ma toas lukus uste taga istuda. Läksin varsti jälle välise ukse peale vaatama. Näen: Näituse-Savi uulitsa nurgal seisab inimesi; kõik vaatavad raudtee poole. Eks lähe minagi vaatama. Vähe aja pärast ilmub raudtee poolt Savi uulitsat mööda eesti sõdureid, paari kuulipildujaga ja automaatpüssidega. Eemalt annavad tulijad märki uulitsanurgal seisjatele sealt ära minna. Silmapilk taganesime nende eest, ehk küll me aru ei saanud, miks ammu oodatud eesti sõdurid meid ära käskisid minna. Ruttasin koju tagasi. Aknast näen, et uulitsal liikumine elavamaks moondu. Ei püsi toas paigal, lähen pea jälle uulitsale, kus inimesi kaks, kolm ninapidi koos elavalt vaidlemas. Suurtüki pommisid lendab üle linna Karlova poole. Igast majast valgub inimesi uulitsale, kõigil rõõmusõnum suus: meie väed linna jõudnud, pommitavad punaseid kudas suudavad. Pea näha kedagi linna poolt tulevat, hakkab uulitsal olijatele kohe jutustama: Punased linnast lahkunud, aga enne krediitkassa keldris palju inimesi ära tapnud. Ühel pool rõõmuhõisked, teisel pool hirmuväringid hirmsa tapmise pärast.

Liigun Näituse uulitsal edasi. Tundmata inimesed korrage tuttavateks saanud, hakkavad sinuga rääkides rõõmu tundeid väljendama. Mõni oleks peaaegu valmis olnud teisele rõõmu pärast kaela langema. Vabastamise rõõm pani kõik keelepaelad liikuma. Kuid juba teatakse jutustada: punased tapnud piiskopp Platoni, prof. Hahni, õp. Schwarzi ja veel palju teisi. Keegi näinud surnukehasid oma silmaga.

Räägitakse, punased oleksid veel palju rohkem vange tapnud, kui mitte eesti sõjamehed kohale ei oleks jõudnud. Nüüd kartes jätnud punased töö pooleli ja pistnud plagama.

Et eesti sõjavägi juba linna jõudnud, ei olnud punaseid enam karta uulitsal liikudes. Otsustasin kohe linna vaatama minna. Kõik uulitsad kihavad inimestest. Maarjamõisa uulitsale E. üliõp. seltsi maja ette jõudes näen inimesi vaksali poole vaatavat ja ägedasti rääkivat. Vaatan minagi vaksali poole: mees puu oksa riputatud. Öeldakse punane komissar olevat, kelle üle eesti sõjamehed kohut mõistnud. Pöörsin Maarja kiriku poole. Veske uulitsast mööda minnes esimese maja ees pahemat kätt kaks tapetud punast teine teisest natuke eemal uulitsal maas vere sees. Kudas need surma saanud, ei teatud kõnele da.

Sammusin edasi Maarja kiriku poole ja sealt Pepleri uulitsasse, kust edasi Riia uulitsasse, siis Promenaadi uulitsa kaudu suurele turule välja. Igal pool lainetavad uulitsad inimestest. Näib, nagu oleks kogu Tartu täna majadest uulitsale välja kolinud. Rõõm nägudel, aga rõõmu sekka kuuldu hirmuhääli suure tapmise pärast. Kõikide suud liiguvad; igaüks tahab teisele oma tundmusi avaldada. Suurelt turult pöörsin ümber kodu poole. Tapakeldrisse ma ei läinud jõledat pilti vaatama. Kuulsin kedagi kõnelevat, kudas ta tapmisele viimist oodanud, kuid korrage kadunud timukad ja ta pannud plehku vangikojast. Täna pisarsilmil Jumalat.

Peale Maarjamõisa uulitsa surnukehade ma mujal enam surnukehasid ei näinud. Suurelt turult läksin läbi Lossi uulitsa üle doome kodu poole. Kuhu iganes läksin, rõõmsad rahvahulgad igal pool. Kaugemal laulsid suurtükid oma laulu edasi. Kodu tuli õp. Ederberg minu juurde oma rõõmutundeid avaldama. Siiski ei rõõmustanud ta kõigest südamest; kartis, et enamased tagasi tulevad ja eesti väed eest ära suruvad. Kartis ka oma Kambja pärast: taganedes võivad punased sealgi veretalgusi pidada.

15. jaanuaril.

Kaua aja pärast võisime öösi jälle ilma kinnivõtmise hirmuta rahulikult magada, kui suurtükide mürin ei vaikinud. Hommikul sammusin Postimehe juurde, kus enamlaste tegutsemise jälgi eest leidsin. Siin puutusin O. Liigandiga kokku, kes vaatama tulnud, kas ei saaks kolmenädalise seisaku järel lehte jälle käima panna. Kogu toimetuse oli laiali. Hakkasime kahekesi tööle lehte toimetama. Raske töö oli: peaaegu ei mingisuguseid teateid, ei mingisuguseid ajalehti, ei kirju, ei kuulutusi. Vaevaga katsusime paar lehekülge täita ja õhtuks lehe välja anda. Väljas paukusid suurtükid Ropka pool edasi. Palju käis inimesi toimetuses üht ja teist küsimas, needki viitsid palju meie aega.

16. jaanuaril.

Täna saime toimetuses natuke abi: Postimehe kontorist tuli J. Pommer meile abiliseks. Juba hakkasin sõjaväelistelt ja muilt rohkem teateid saama. Oli ülepea huvitav toimetuses viibida; sai võitluse kohta ikka üht ja teist uudist kuulda. Seisukord näis halvemaks muutuvat: kui ka enamlased alguses jalga lastes linnast ilma suuremata võitluseta lahkusid, jäid nad nüüd raudteel ja mujal peatama ja katsusid vasta panna. Eesti vägesid oli ikka veel vähe neile peale tungimas; tekkis kartus, et enamlased lisaväge saavad ja uuesti võivad Tartusse tungida, kui ka mitmed vaprad sõjamehed niisugust võimalust eitasid. Enne enamlaste tulekut Tartust põgenejaid ei tulnud ikka veel Tartusse tagasi, olgu siis mõni üksik. Et mürin linna ligidal edasi kestis, tekkis linnas enam vähem uut ärevust. Õp. Ederberg käis minu juures ja arvas, et rõõm enneaegne olnud ja punased uue jõuga Tartu kallale tungivad. Arvas kõige paremaks Tallinna põgeneda, 14. jaan. peale liikus raudteel jälle ronge, kui ka mitte korralikult. Ederberg andis mullegi nõu Tallinna põgeneda. Vastasin, et veel aega. NB! Siit peale ei ole enam ma iga päev märkusi kirjutanud.

Hiljemini kirjutatud. — Et punased käredalt vasta panid, hankisin enesele igaks juhtumiseks loa Tallinna sõita, kuid ei kasutanud seda luba, sest et punased linnale ei lähenenud. Julgus kasvas kõikidel, kui viimaks soomlased Tartu jõudsid. Toimetuses oli rongi tuleku aeg teada. Läksin vaksali soomlasi vasta võtma. Õieti tuldi mulle linnavalitsusest järele, viidi mind vaksali. Linnavalitsuses ei olnud kedagi Soome keele mõistjat ega teatud, kust sarnast isikut leida. Sellepärast tuldi mind tõlgiks paluma. Võtsin vaksalis Soome sõjamehed vasta; vaksalist läksid sõjamehed suurele turule, kus nad nagu paraadi jaoks seisma pandi. Seal peeti neile tervituskõne, mille ma pidin tõlkima. Rahvast oli murdu kokku tulnud Soome sõjamehi vaatama. Suurelt turult kutsuti sõjamehed pidusöögile; sinna ma enam kaasa ei läinud. Järgmisel päeval puutusin mitme soomlasega kokku ja sain nende mõtteid kuulda. Arvasid, et nad pea punased Tartu alt minema peksavad ja Eesti neist täiesti vabastavad.

Nüüd tuli toimetusesse V. Koch tagasi ja tõi R. Kangro-Pooli ja R. Rohti kaasa, ka Villmann ilmus toimetusesse; seega oli jälle töötajaid. Kõige viimaks alles ilmus A. Jürgenstein Saaremaalt tagasi.

Krista Kerge

Kui, siis ka heas eesti keeles

Suhteliselt noor filoloog peab erialainimestele loengut. Mitte üliõpilastele, vaid lektoreile, abi- ja täisprofessoritele, omavanustele, kümne ja viiskümmend aastat vanematele. Kõik saavad näidetest ja väga headest skeemidest aru, et teooria töötab. On põnev. *T ä p s e l t* ei taipa midagi. Iga kolmas sõna on võõrsõna, mille tüvetähendust filoloogiaseltskond oma keelteoskuses teab. Aga võõrsõnad on ettekandes uudsed *t e r m i n i d*, neil on tüvest selle varjundite ja alltähenduste hulgaga pöördvõrdeliselt täpsem tähendus. Terminil on üks tähendus. Kuulaja aimab, ent ei arene. Ta saab teada, et on uusi viise vana teemat vaadelda, kuid pakutavad teadmised ei haaku taustteadmistega. Toimub midagi jumalikku, sakraalset. Nagu õigeusu kirikus, kus vana ja eriline keel peab rõhutama aine kättesaamatust ja pühendatute erilist rolli. Ma kuulan ja mulle meenub Viini professori loeng Tallinnas — saksakeelne loeng vanaslaavi mõjudest õigeusu tekstide vana-sürjakomi tõlgetele (XIII sajand). Eksootilised, mõistmatud näited, mille interpretatsioonist ja järeldustest said aru kõik. Kõneleja ei tõusnud oma erudeerituses kättesaamatusse kõrgusse, vaid tõstis kuulajad enese ja aine kõrgusele.

Kujutlegem end auditooriumi, mis ei koosne samal määral polüglottidest, näiteks tehnikaiilikooli või bioloogia- või arsti- või majandusteaduskonda. Või psühholoogide või füüsikute sekka. Lektor, noor vihane mees, valdab suurepäraselt oma eriala, millest eesti keeles ei ole mõhkagi lugeda. Kogu tema haridus on ingliskeelse iseõppimise tulemus. Kuulajad, need enam maa- ja muukeelsed, peaksid kõneleja meelest ise ära õppima eriala «õige keele», siis teaksid nad otsekohe, mis on — näiteks — neoposiitivismi kognitiivistlikus paradigmas audiaalne retseptsioon ja selle psühhosotsiaalsed parameetrid (kui lubate konstrueerida ühe olematu näite).

Kas ikka teaksid? Ma arvan, et kuni nemad (ja nende lektor) ei ole emakeeles võime- lised ainest *t ä p s e l t* mõtlema, termineid esialgu kas või seletavalt tõlkima, ei valda nad hästi ei valdkonda ega võõrkeelt. Eritähendus, mis lähtekeeles haakub igapäevasega, peaks seda tegema ka adekvaatses tõlkes. Mõistete tähistajad sobituvad müüdi kitsasse konteksti, seostumata mõtlemise üldsüsteemi, maailmapilti. Selle võrra on vaesem eriteadus ja eesti keel. Inimene ei haara, vaid kombib. Eesti keel ei talu, vaid imiteerib.

Täpset füüsikalist terminisisu ei teata määratluseta ka siis, kui valida mõiste tähistajaks omasõna, kas jõud või tung: esimene on parem «raskuse» poolest, millega ta emakeeles seostub, teise eelis on «liikuvuse» ja «suuna» tähenduskomponent eestlase tajus. Kui aga valida terminiks *forss* (andestagu füüsikud), ei teki mingeid kujulussõnaseid ja vähemalt kolm ülelühiget eesti Jukut toodetakse juurde — alaväärsusse, jooma või usinasti uskuma, ei päheõpitud tõkelobast koosnev magistriitöö äkki ikka on midagi. Sotsiaalne vihmavari näiteks.

Maailmakuulus eesti füüsik on Eesti reklaam ja füüsikamõtlemise eestipärane komponent. Suurepärane. Olen kindel, et kui mehe kuulsusel on sisu, siis taipab ta (kurvalt, et temagi energia on mõõdetud), millest ma kõnelen. Kuni ta on ingliskeelne, on tema roll eesti mõtlemise ja selle kandja, eesti keele aspektist null. Töö tulemused peaksid

KRISTA KERGE

kanduma eesti keelekeskkonda. Sellest lähtuvalt on siin hoopis olulisem füüsik N., kes on võimeline maailmakuulsa(te) füüsiku(te)ga eesti keeles kaasa mõtlema, eesti keeles ülikooliloenguid pidama, jonnist, südametunnistusest või armastusest eesti keelde termineid soetama ja neid eesti keeles määratlema. Kui mõisted sel tasemel on avatud, jõuavad nad eestikeelsesse maailmanägemusse, eesti keskkooli, eesti põhiharidusse. Siis on eesti(keelne) haridus hea haridus.

Ma ei arva üldoluliseks ega võimalikuks iga kitsa teadussuuna eestikeelsust. Aeg eritleb miljonite teadusülesannete lahendustest olulise ja meil ei ole jõudu seda haralist mängu kaasa teha. Isegi mitte iga lähteteooria ei pruugi eesti keeles olemas (tõlgitud) olla. Kõige vähem aga on mõtet neid pooleesti keeles tutvustada — et sada inglise terminit kõlavad eesti loengul või on eesti õigekirja mugandatud, süvendades vaid erialast nõutust. See on pseudotulemuslik tegevus. Ausam on end nii hästi koolitada, et kitsa eriala võõrkeelsed ajakirjad peaksid meid kaasakõnelejateks — et meie tööd oleksid avaldamist väärt nende silmis, kelle kõrvale see poolkeelsus meid justkui asetaks. Kui kirjutada ja avaldada Eestis, siis ka heas eesti keeles. Uuest mõtlemisviisist, mida teadus enesest kujutab, on niigi raske aru saada, ei ole tarvidust seda nimbusega rõhutada. Iseasi, kirjatükkidele eriala põhikeelsed resümeed, väljaanded välisraamatukogudes kättesaadavaks, tugeval alal vahel võõrkeelne kogumik.

Ma ei ole isegi mitte purist. Meie ühiskeele tüvevara pole lõputu, et see uudissõnu ainult tuletada või liita lubaks. Kohati on ühe tüve koormus sedavõrd suur, et tuletised lähevad segi. Laenamine on vajalik ja paratamatu, õnnestunud tehismoodustiski teretunud, ja küllap pakuvad ka osavad metafoorid abi. Uus tüvi, olgu ta tehislik või laenuline, murdest või võõrkeelest, vajab alati kohanemisaega. Terminina on eriala võõrlaenul murdekeelendi ees eeliseid, kui vaid süveneb üldine keelteoskus ja edeneb ala õppimine. Aga praegu on oluline igal tasandil häbenemata maakeeli küsida ja vastata, mis kellegi ismid, aalid ja loogiad tähendavad. Vahel on uudmatu termini taga kõige tavalisem hõlpsasti tõlgitav sõna, mille igapäevasust pelgavad eriti algajad. Asjata — terminile ei anna sisu tema kõlakuju, vaid määratlus. Õppigem meiegi partnerit vestlusaine ja enast partneri kõrgusele tõstma. Esimest sageli ei suvatseta, teist tihti ei julgeta. Kannataja on teadmus, kannataja on emakeele funktsionaalsus, tema võime igal alal talitleda. Ärgem unustagem, kui palju eesti vaimuvara tolmub venekeelsete dissertatsioonide näol niigi kasutatult. 40-ndail põlenust pole tuhkagi järele.

Kõigel sellel on ka tahk, millel emakeelearmastusega nagu otsest tegu polekski: raha. Raha — õppe- ja teaduskirjandusele igal ajal. Raha emakeelsele ja emakeele täiendõppele. Raha keelenõuandjaile, tõlketeoreetikuile, terminoloogidele. Raha keelte võrdlevaks uurimiseks ja tulemuste sõnastamiseks trükistes, mis end iial ei tasu. Raha eesti keele baasuuringute tarvis. Alati raha tõlkida. Tugev filoloogia on väikekultuuri nurgakivi. Pastlad ja regilaul on monument.

KAS MAKSAB PROPAGEERIDA POMMI?

Enn Vetemaa: «Pomm Eesti peaministrile. Uudisjutt».
«Kupar», Tallinn, 1992. 126 lk.

Mäletan, see oli 1960. aasta varasuvel, kui Tallinna Noorte Autorite Koondis pidas oma kevadist koosolekut Kirjanike Liidus Kohtu tänav 3. Kui kavandatud päevakord sai läbi, ütles minu naabruses istunud Tatjana Elmanovitš, et kas oleks veel kannatust paar minutit istuda: siin on üks kirjandushuviline, kel paar luuletust taskus. Kõigi pilgud pöördusid blondile noormehele, kes kenasti naeratas, võitis välja paar paberilehte ning luges ette kolm luuletust, sealhulgas kolmesalmiline «Sihid», millest jäi meelde uudne väljend «aabitsateaduse kandidaadid». Kõik naersid, plaksutasid, ning uus luuletaja oli vastu võetud mitte ainult koondisesse, vaid ka eesti kirjandusse. Sellest saadik on kenasti naeratav Enn Vetemaa eesti rahvast oma humoristlike raamatutega naerutanud. Kirjandusloo tarvis on ta kirjutanud ka tõsisemaid teoseid, nagu jubedavõitu ohudraama «Jälle häda mõistuse pärast» ja piiblimotiiviline tragöödia «Taaniel» Kuid müürilehe kutsel teatrisse astunu või Vetemaa nime raamatu-kaupluse letil silmav lugemishuviline ootab esmajoones ikka, et «Piha Susanna» autor teda naerma ajaks. Ja see on eheda humoristidega Vetemaal tihti ka õnnestunud, kuigi Eesti spekulantide vabas riigis muutub mitte-äritsejat naerma panna järjest raskemaks.

Küllap seetõttu ootab ka uudisraamatu «Pomm Eesti peaministrile» ostja, et see ta naerma ajaks. Ja selline taotlus teisel kahtlemata on. Vist vajab tõsiselt võetava romaani kirjutamine mõnesugust distantsi kujutatavaist sündmusist. Ka Vetemaa teosele eelnenud Mihkel Muti raamat «Pingviin ja raisakass», mis samuti kujutab üsna olevikulisi olusid, ei ole tõsise jutustamisviisiga, vaid kohati humoristlik, kohati satiiriline. Vetemaa on oma uudisteose kirjutanud 1991. aasta teisel poolel ja see kajastabki operatiivselt kirjutamisaja ning sellele eelnenud kuude meelega ja olukordi. Sündmused on küll välja mõeldud, sest isegi igasugusele kõmule innukalt jahti pidav «Eesti Ekspress» pole atentaadikatses peaministrile, samuti Barclay de Tolly ausamba hävitamise üritusest midagi teatanud. Kuid põrgumasinad ja pommid on ajajärgule kahtlemata iseloomulik nähtus ning kogu aeg tuleb nende kasutamise kohta teateid sellest või teisest maailmanurgast.

Väga pealekäivalt propageerib nii majade kui ka autode õhkulaskmist Soome televisioon ameerika rämpsfilmi kaudu, nii et vastavad võtted ja seigad on tutavad isegi sülelastele.

Kuid pedagoogid on järjest rohkem hakanud protesti avaldama mängurelvade valmistamise ja levitamise vastu ning mõnes riigis on kehtestatud sellesuunalisi keeldegi. Nõukogude Liidus aga oli mängurelvade propaganda väga tugev ja veel praegugi armastavad vene lapsed plastmassautomaatidest põmmutada. Eesti laste hulgas on niisugused mängud vähenemas, ent nüüd tuleb naeratav Vetemaa ning innustab kõiki jälle pommidega mängima. Ma ei ole küll keemia alal asjatundja ega oska otsustada, kas kõnesolevas raamatus esitatud kirjeldustest piisab nitroglütseriini või ammooniidi valmistamiseks. Aga juba vastavat propagandatki pean ma ebasobivaks ning mittesoovitavaks. Ja põrgumasinade valmistamist raamat «Pomm Eesti peaministrile» müüdi propageerib, nagu igasugune muugi sugestiivselt jutustatud lugu võib lugejas tekitada soovi vastavat sündmust tegelikult järele proovida.

Edgar Savisaar (tema ju eksisteerib oma täie nimega Vetemaa raamatus atentaadi objekti rollis) ei leia ehk küll põhjust auhaavamise küsimuse tõstmiseks, sest peaministri laimatud pole ning temast jutustatakse heatahtlikus toonis. Eesti seadusandlus on alles pooleli, kuid kogenud jurist peaks siiski leidma mõne paragrahvi, mille alusel võiks Vetemaal süüdistada peaministrile — olgugi endisele — atentaadi õhutamises. Kui Tartu «Kostabi»-leht ässitas kogu maailma muhameedlasi minu kallale kippuma («Kostabi» 13. XI 1992), siis jätsin ametliku kohtuprotsessi algatamata ainult Priidu Beieri haleda telefonikõne tõttu. Aga vist lasksin südame haledaks ajada asjatult — «Kostabit» on niigi soositud riikliku toetussummaga ning küll nad oleksid olnud suutelised ka mulle kahjutasu maksma.

Pommi valmistamisest ja selle peitmisest peaministri koiku alla on Vetemaa jutustanud humoorikalt, kuid allpool oma tavalist taset. Millegipärast ei ole ta seekord eeskujut otsinud suurtelt klassikutelt, vaid võtnud malli stiili- ja kompositsioonivõtteid temast kehvemini valdavatel Teet Kallasel ja Olev Remsult. Teatavasti on just viimased oma romaanides

(«Niguliste», «Kurbmäng Paabelis») üritanud luua uut suunda Eesti kirjanduses — halvustada ja panna piinlikku olukorda peategelasi. Kuni nendeni olid kirjanikud tegelaste suhtes heatahtlikud, vahel lausa advokaatlikud ning püüdsid leida süüd kergendavaid või seletavaid asjaolusid ka halbade tegude puhul. Kuid Vetemaal on Uudu Kivikasukas kõige tavalisematest teadmistest ilmajäetud juhmakas, kes pole kunagi käinud Tartus ega leia seal iseisvalt kätte isegi Lenini ausamba asupaika. Ja üldse ei oska lugeja kujutleda Uudu teekonda Tartus; too opakas ei satu mälestussammaste otsimisel kordagi südalinnas asuva Barclay de Tolly monumenti juurde, kuid leiab üles (arvatavasti keemik Carl S.) Schmidt'i ausamba, millest teatmeteos «Tartu ajaloo- ja kultuurimälestised» ei tea midagi (registreeritud ainult memoriaalvahel endisel Kingissepa, nüüdsele Jakobi tänaval). Vene nimemega sammaste otsimisel võinuks ju Uudu raekoja tagant hõlpsasti leida N. Pirogovi, mis 1991. aasta algul oli veel püsti.

Muidugi peab autor oma tegelastest üle olema. Kui aga tegelane on rumal, siis ei saa ka autor lasta oma tarkust välja paista, sest hüppelatt on liiga madalale asetatud. Vetemaa on küll mugavavõitu, kuid ta on oma teoste kirjutamisel viitsinud mõndagi juurde lugeda, nii «Möbiuse lehe» kui ka «Kradi» puhul. «Pommi» kirjutamisel näib juurdelugeminegi väike olevat, lugeja saab mõnda teada gladioolide kasvatamisest, lõhkeainete tegemisest ja dünamiidi isa Nobeli eluloost, ei muud. Libahundimotiivi kasutamine tundub selles raamatus kurjast — niigi palju kasutatud ega sobi stiililt linlikku keemia ja masinatega tegelevasse maailma. Nõnda jääb selle raamatu kõige huvitavamaks osaks prügimägede kirjeldus ning sealt tõusvate probleemide arutamine; põrgumasinate populariseerimine ei suutnud mind kaasa kiskuda ja tekitas koguni tõrke. Kuid ühest probleemist jääb terve raamatu jaoks siiski väheks, pealegi tekitavad praegu peavalu tuhanded vastuoksused. «Kupra» kirjastus oli kaua aega pimedusega löödud ning servereeris oma raamatuid sünges mustas kuues (rekordiliselt inetu oli R. Kaugveri romaani «Laev keset rägastikku» kujundus). Kunstniku ja kujunduslaadi vahetamiseni jõuti suure hõlpsusega, kuigi nii välismaised kui ka teiste kodumaiste kirjastuste väljaanded on näidanud, et raamatut ostma meelitab peale muu ka nägus, värvikas kaas. Nüüd ongi noor kunstnik Marko Välb teinud Vetemaa teosele erksa-

värvilise kaane. Kommertslikus mõttes ei saa siiski sedagi laitmatuks pidada: ligimeelitavast sõnast «Pommi» on saanud piltmõistatus ning vaateaknal on seda raske välja lugeda. Siit tõuseb üpris lai probleem: miks ei õpita praeguses Eestis oma ega teiste kogemustest? Kõike peab katse-eksituse meetodil uuesti läbi proovima ning selleks palju aega kulutama.

Niisiis saab Vetemaa teeneks arvata seda, et ta on 1991. aasta atmosfääri raamatus jäädvustanud — ajalehed visatakse ju paari päeva pärast minema. Aga Vetemaa haare on sedapuhku jäänud kitsaks. Murrangulisest 1991. aastast ei saa kuigi palju teada meie lapselapsedki, kui nad sellest huvituvad. Võib-olla teevad järeltulijad koguni valejärelduse, et kõige tähtsamaks nähtuseks olid 1991. aastal atentaadid ja pommid, mitte aga piiramatu hangeldamine, spekulantide vabariigi loomine.

Kui mõnegi teise kirjaniku puhul saaks kiirustamist ja pealiskaudsust vabandada raskete kirjastamisolude ning kirjaniku vaesusega, siis Vetemaa puhul need argumentid ei tule arvesse: on ta ju kirjastuse «Kupar» esimees ja avaldamisvõimaluste poolest privilegeeritud olukorras.

«Pommi Eesti peaministrile» on autor nimetanud uudisjutuks. Selle sõnaga tõlgiti saandivahetusel eesti keelde mõistet «novell». Žanriliselt on Vetemaa uudisteost raske määratleda: tegelikult pole ta püüdnud luua novelli, vaid on oma jutu kõrvalmotiividega välja venitanud. Novellil pidanuks olema ka puänt ning Vetemaaalegi jookseb stille kaks puändiks sobivat motiivi — M. Gorbatšovi kukutamine ja autori teisiku Krooniku süüdistamine põrgumasina tegemises. Millegipärast pole Vetemaa neid üllatavaid lõpplahendusi puändina servereerinud, vaid lisanud epiloogi, mis tänapäevast kõnelevas teoses mõjub anakronismina.

Kas Vetemaaagi hakkab vanaks jääma? Säärase küsimuse on esitanud teatrikriitik (Margot Visnap «Postimehes» 21. IX 1992) lavastaja ja näitekirjaniku Mati Undi puhul. Aga Vetemaa turjal on aastaid juba märksa rohkem kui Undil. Aastatega on tõepoolest raske võidelda, eriti kui palju tööd on seljatega ning loorberikuihi suur. Aga Enn Vetemaast on «Eesti kirjanduse ajaloo» V köite 2. raamatus terve peatükk, ta ei pea ajaloo jaoks enam pingutama, uut kirjanduslugu sel sajandil nangunii ei jõuta kirjutada.

Oskar Kruus

LUISKAMISE KIITUSEKS

Olev Remsu: «Tartu- & Praha-mälestused II».

«Wellesto», Haapsalu—Tartu, 1992. 48 lk.

Ajastul, mil tõe pähe pakuti lausvalet ning dokumendid lebasid salalaegastes, said välisraadio kõrval kõige usaldusväärsemaks teabeallikaks kuulujutud ja luiskelood. Kui võtta üle tolleaegne ametlik kõnepruuk, siis võiks koguni väita, et rahva paremaid omadusi ning unistusi väljendasid just anekdoodivestjad ja luiskajad. Anekdoodid liiguvad rändmotiividena üle keelepiiride, kus neid kohendatakse vastavalt oludele, ent luiskelugu kui toimunu otsene vastukaja kaob pahatihti jälgi jätmata tütaegu sündmuse endaga. Kirja on jäänud panemata Eesti Münchhauseni-lood ja Gulliveri reisid. Nagu kunagi Rummu Jürist on midagi rahva müllü jäänud vaid Ilp-Ant-sust. Ja ainult mõned haruharvad mälestuste- raamatud esindavad nimetatud žanri. Isegi võrattu Aleksander Kurtna, kes ilhevõrra edukalt mängis Saksa okupatsiooni aegse majandusdirektori Ventiga Meriväljal võrkpalli ja organiseeris Roomas antifašistlikku ülestõusu, pole kirjanduslukkku läinud sedavõrd «Kultuuris ja Elus» ilmunud mälestuste autori ja originaalse luiskajana, kuivõrd oma aatekaaslaste Malaparte ja Calvino ning paljude suurkirjanike vahendajana. Üpris paljude nõukogude aastakümnete luiskajate vaimukused ei jõudnudki kaugemale tänavanurgast, alevipoest, kõrtsilauast. Ja ülepea, kas me Eesti ajaloost peale Kāo Jaani ja Ruts Baumani kedagi nimetada oskaksimegi? On põrgulikult kahju, et kaheksakümnete aastate fantaasiarikkaimat eesti luiskajat Hardo Aasmäed tuntakse peamiselt laialisaadetud N. Liidu laialisaadetud Rahvasaadikute Kongressi saadikuna, Savisaare truu võitluskaaslasena ja Tallinna läbikukkunud või -kukatatud linnapeana.

Õnneks on meil olemas Remsu. Ja vahva, et ta impeeriumi alles soojadel varemotel paneb kirja mälestused selle pealinnast ja okupeeritud vaimulinnast Tartust. Juba mõni aasta hiljem on nii ehedate mälestuste kirjutamine tunduvalt raskem, kui mitte võimatu. Kirjutaja ise oleks sellest ajast juba liiga palju üle. Ta kujutaks ennast kindla peale hulga targemana ja oleks ülepea kavalult irooniline, mistõttu kannataks usutavus. Juba praegugi tunduvad Remsu mälestused suurema väljamõeldisena, kui nad seda on. Vähemalt, mis õhustikku puudutab, on kõik sulatõsi. Luiskamine ehk teisisõnu luuletamine ei tähenda ju valetamist. Võib-olla on Remsulgi paar sündmust üheks monteeritud, mitme tegelase tembud ühe kaela aetud, aga võib-olla on kõik esitatud reportaažliku täpsusega. Tõe seisukohalt pole see suuremat tähtsust. Ene E. Hõjderlingi vihjab raamatu järeldõnas fakti ja väljamõeldise se-

gijamisele. Kummaline on pigem see, et mida kaugemale me Remsu kirjeldatud ajajärgust ja üleüldse nn. nõukogude ajast liigume, seda vähem tõepärane see aeg ise meile tundub. Terve mõistus ütleb, et sellist aega lihtsalt ei saanud olla. Paraku on väljaspool selle aja õhustikku võimatu mõista tolleaegseid inimesi, nende käitumise motiive, nende tobedaid rõõme. Pärilselt ei mõista seda aega enam Ülo Mattheuski. Mis siis rääkida tunduvalt nooremast Pekka Ereltist, kellele juba Remsu Moskva-mälestused tundusid täieliku nonsensina. Ühtpidi on see nende õnn. Kas kõiki hulmaja haiguslugusid maksabki tunda? Teisipidi aga on see nende õnnetus. Nad suudavad näha toda aega peamiselt mustvalgelt. Ühel pool metsavennad ja dissidendid, teisel pool lurjused ja argpüksid. Põhilist, kuidas rahvas sellistes aruutes oludes suutis ellu jääda, nad ei mõista.

Remsu on oma raamatukese keskendanud Tšehhoslovakkia sündmuste vastukajadele. 1968. aasta oli ka eestlaste jaoks maagiline aasta. Kui asi olnuks lihtsalt tšehhides, siis poleks eestlastel olnud põhjust nende pärast nii väga nuretseda. Kaotasid ju päris paljud Tšehhoslovakkia kaudu lääne poole põgenevad eesti leegionärid tšehhide vaenulikkuse tõttu kas oma elu või vabaduse. Vahest ainult bulgaarlased suutsid idaeurooplastest võistelda tšehhidega venesõbralikkuses. Meie pidasime venelasi oma peamisteks ahistajateks. Ja kui asi oleks olnud tõepoolest vaid inimnäoga sotsialismis, ka siis poleks eestlastel olnud põhjust erutada. Inimnäoga sotsialismi loosung võeti üle mitte sotsialismi, vaid inimnäolisuse pärast. *Sotsialism* oli tollal niisama teisejärguline ning kohustuslik termin nagu Eesti taasiseseisvusvõitluse algul *perestroika*. Inimnäolisus ehk humanism ehk demokraatia oli vastuhakk totalitarismile, rõhumisele, oli sarnane koolipoisi mässule õela õpetaja ja ülekohtu vastu. Just rahumeelne vastuhakk N. Liiduks nimetatud Venemaale ajal, mil too tundis end võimatuks, oli see, mis imponeeris. Imettesime Dubeekit, kes Moskva kärkimise peale noogutades tegi kodus seda, mida endale ja oma rahvale õigeiks pidas — ja nii kuni tankide tulekuni. Samasugust taktikat kasutas Eesti oma rahumeelisel taasiseseisvumisel. Kui juutidel olid Mooses ja Jeesus, siis tšehhidel olid Masaryk ja Hašek. Just demokraadi ja humanisti Masaryki helge mälestuse tõttu uskusime seegi kord tšehhide inimnäolisusse. Ja loomulikult oli selle ajajärgu piiblik «Vahva sõduri Švejki juhtumised maailmasõja päevil». «Švejki» parima tundja nimele koguni võisteldi. Švejki oli lumastaja, kes õpetas meid ühiskonna loomastest vabanema lollimängimise kaudu.

Remsu raamatus on neli mälestuskildu.

Võiks need ju paremusjärjestusse panna, pidades esimest parimaks ja viimast kehvimaks. Tegelikult on nad küllalt võrdväärsed ja nende mõju lugejale ei sõltu niivõrd kirjutamise meisterlikkusest, kuivõrd sellest, mis lugejas rohkem assotsiatsioon tekitab. Minu jaoks oli kõige huvitavam «Kuidas me rektoreid ja ministreid ametisse panime». Ja seda eelkõige sellepärast, et ma tean järke tolle loo ühe peategelase, parteiajaloolase Jakobsoni juhtumuste. Remsu lõpetab sellega, kuidas tollest mehest saab Peda rektor, kes mõne aja pärast jääb ilma ka rektori kohast. Kui Remsu räägib Z-i nimemärgi all tihest oma kaastudengist, kellel Jakobsoni tõttu üliõpilaspõlv otsa sai, siis ta ei teadnud, et ühele Peda tudengile, kes Jakobsoniga samuti vastasrinda astus, nägi saatus ette hoopis väimehe rolli. On omamoodi paradoksaalne, et Remsu, kes oma viimases loos «Valimised» pühendab hulga ruumi bridžimängu seletamisele, ei teadnud, et Jakobsoni karjäär läkski õieti bridži nahka. Jakobson oli umbes Remsu tase mel bridžimängija, aga tema mängupartnerid kuulusid erinevalt Remsu omadest nomenklatuuri. Tema ülesanne oli ka alkoholi muretsemine, ja ükskord, olgu siis lisakonjakit hankima minnes või lihtsalt pärast mänguõhtut, kakerdas ta purjuspäi miilitsatele otsa. Küll aga oleks Remsu võinud sirvida ENE-t, kust ta oleks kohe teada saanud, et Jakobson polnud Siberi eestlane, nagu lk. 4 on märgitud, vaid Kaukaasia eestlane.

Kui Moskva-mälestuste puhul oli Remsu fantaasia lennukam, siis Tartu oma äratuntavate prototüüpidega sunnib teatud tuletusele. Prominentidest jääb Remsule millegipärast alati ette Jaak Allik. Ka neis mälestusis võib vähikule Jaak Allikust jääda lihtlabase provokaatori mulje. Minu teada tuli üliõpilaspäevade äraspidiste loosungite ideega esimesena välja hoopis Priit Järve. Ja et asju veelgi segasemaks ajada, kui need Remsu jutu järgi on, siis mainigem, et samal ajal Tallinnas peetud

üliõpilasrongkäigu pärast sai sugeda ja kaotas Eesti üliõpilasnõukogu esimehe kohta Ahto Vellamaa, kes hiljem muutus truualamlikuks parteitöötajaks. Ning kui Remsu oma hingepuhastuseks pärast Makarovi eksamit õllesaalil laulis «Metsavendi», siis sedasama tegi terve toonane Eesti üliõpilasaktiiv (Toome, Vellamaa ja Kork tõenäoliselt kaasa arvatud) Narva-Jõesuu seminaril otse Moskva kontrollide nina all. Mõneski mõttes kõneles aastaid tagasi sulatõtt üks vene dissident, kui ta ütles, et mis teil, eestlastel, lätlastel, leedulastel viga — teil ju terve rahvas teisiütmõtlejad.

Agu Remsu pole mind kutsunud ennast täiendama. Ehkki koht, kus Remsu räägib Väljasest kui tuntud venestajast, paneb mind meenutama esimest mälestust Remsust endast. Tartus ülikoolilehte avades avastasin hirmujudinatega, et tuntud venestaja Väljase ajal oli venestamine juba nii hulluks läinud, et eesti kirjanduse pühakuju Kristian Jaak Petersoni nimelise auhinna žüriisse oli smugeldatud kohustuslik venelane, keegi Remsujev.

Mälestustevormi valatu puhul ei ole viljakas maitselibastusi üles lugeda. Võib-olla ainult kolmandas loos «4:2 augusti eest» kordab Remsu 34. lk-l asjatult juba kord esitatud roppe kohanimedid. Vaielda võib Hölderlini järelsõna tarvilikkuse üle. Küsimus pole seda võrd järelsõna sisus, kuivõrd ohus, et nii sage-dasti pruugituna võib too daam muutuda liiga tavaliseks. See on aga daami surm. Võib-olla tooks veidi vaheldust, kui Remsu järgmise raamatu järelsõna kirjutaks teine viljakas naiskriitik Sirje Kiin.

Loodan, et Remsu jätkab julgelt mälestuste kui luiskelugude kirjutamist vähemalt senikaua, kuni ta usub, et kirjutab tõtt. Alles selle usu kadumiseга osutuvad uued luiskelood võimatuks.

Ott Raun

OOTAME JÄRGE

Harald Peep: «Hajamõtteid huumorist». «Eesti Raamat», Tallinn, 1992. 304 lk.

Nii stagnaajal kui nüüd on kasutatud stampväljendit s i s e m i s t e r e s e r v i d e a r v e l. Tõenäoliselt mõtles ja mõtleb iga pruukija sellega ise asja, aga ometi on kultuurist pungil pisikesel Eestimaal s i s e m i s e d r e s e r v i d, mille a r v e l muuta meie igapäeva kultuuripilt väärrikaks, sügavamaks ja ilmekamaks. Mul on ikka kahju olnud, et ülikooli humanitaariaprofessorid nõnda kasinalt ajakirjanduses sõna võtavad. Frandaina on mõned veidi aktiivsemad, aga enamikult ei meelita isegi intervjuud välja, võin seda kinni-

tada kui toimetaja. Teadagi — soliidus keelab, akadeemilisus sunnib distantsi hoidma, vastutustunne käsib kaua-kaua süveneda. Professor ajalehekemblemise ja kriitikaneeгри tööga ei tegele, see jääb minusuguste poolharitlaste teha. Ent vaikimist võib iseloomustada ka teisiti — krampunud hoiak, kartus kiiresti langetatud hinnangutes eksida. Karde-takse maitsekohtunikku — aega, mis on õige ja vale, hea ja halva oma kohale asetanud. Aga ikkagi oleks kena, kui professorid ütleksid välja arvamuse uudiskirjanduse kohta, sest arvatavasti nad raamatud loevad siiski läbi. Meie kultuuripilt oleks võrratult rikkam, ja ega üks võimalik eksiminegi jäta plekki külge. Praegu

meenub ainukese riskijana Villem Altoa, kes kiitis Mari Saadi esikromaani «Katastroof», ja rohkem ei tulegi meelde. Vähe, väga vähe.

Nii või umbes nii mõtlesin, kui äkki hakkas «Pikris» ilmuma ühe professorlikuma professori Harald Peebu järjejutt huumorist, mis minu mäletamist mööda jooksis seal mitu aastat. Isegi mitte «Keeles ja Kirjanduses», vaid «Pikris», mida on ikka peetud rahvalikuks väljaandeks, kus professorid ennast ei avalda. Kas väljamurd soliidsusetaaga alt, loobumine eelarvamustest? Ei, Peebu üritus pole leidnud järgijaid, Peep pole ka ise enam suuretiraazilistes väljaannetes korranud katset «rahva sekka» minna. Nõnda et (kirjandus)teaduse populariseerimise raske ja vajalik töö ootab kärsitult tegijaid.

Nüüd on toonastest «Pikri»-lugudest saanud päris paks raamat. Mäletan Peebu ülikooliõenguil, need olid tal säravalt esseistlikud, kuid seda siiski mõnevõrra pingutatult, loenguid iseloomustas hoolikas sõnastus ja mõnevõrra vabam, assotsiatiivsem ülesehitus, loengud olid võrtsitatud (küllap lõõgastuseks) väljapeetud naljadega ja pilalugudega selle või tolle kirjaniku imelikust juhtumustest või vaimuka minikatkendiga teostest. Eales ei vääranutanud maestro teisele poole hea maitse piiri, vahest oli koguni liiga valiv, ettevaatlik ja puritaanlik. Tõesti, tõesti, iga intelligentne inimene oskab nalja teha, mida paremat, seda intelligentsem ta on. Ja Peebu loengunaljad olid teravmeelsed, jäid vahest tudengi kultuuripagasiga inimesele pisut arusaamatuks, mida esitaja irooniliselt ilmel veidi nautis. Aga seegi oli pedagoogiline, oli osa metoodikast, sest eks meil tekkinud siis kange tahtmine ainet õppida, et nalju mõista.

Ja teoses «Hajamõtteid huumorist» leidsin ma peaaegu samasuguse Peebu, nagu ta oli loenguil, hoopis teistsuguse mehena sellest, kellena ta end näitab oma akadeemilistes kirjanduskäsitlustes. Peep on julgenud endale võtta nalja seletaja ohtliku rolli, kuid siingi on mõõdutunne aidanud vältida karisid, seletamine on teoreetiline mõtestamine, kompositsiooni ja dialoogi uuring, seletamine pole muutunud odavaks ümberjutustamiseks, veel vähem lugeja eest pähkli puremiseks. Toodud näidetest peab igaüks ise aru saama, puupead Peep ei aita.

Teos on heas mõttes populaarteaduslik, kirjutatud (varjatult ja vaoshoitult) emotsionaalselt ja suhteliselt subjektiivselt, kusjuures teine osa on esimesest tunduvalt subjektiivsem. Tekst on täpne, kuid keelekasutus meeldivalt vaba, kaugel kuivusest. Esimene pool annab ülevaate rahvusvahelisest terminoloogiast, seletab hästi leitud näidete varal terminite sisu, näidetena on kasutatud peamiselt

anekdoote ning maailma- ja eesti kirjandust. Naeruhimuline võib lugeda kursiivkirjas lootud näiteid, talle oleks raamat naljakogumikuks. Esimese poole ülesehitus on võrdset loogiline ja assotsiatiivne. Teine pool on järjestatud assotsiatiiv-kronoloogiliselt, see sisaldab eesti huumori ajalugu 1940. aastani. Taas leiab kinnitust vana tõdemus — meie paremad naljamehed on kirjanikud, professionaalsed humoristid jäävad kirjanikest tasemelt maha. Aine on esitatud huviäratavalt, häirib vaid vähe hene liigendatus (teoses on ainult kaks peatükki, alapeatükid on eraldatud mõtetähtsusega), aga ju on see assotsiatiivsusel omane. Kahtlane, kas antiakadeemilisuse nimel tasus ära jätta sisukorda ja indekseid.

Sisu on ettevaatlik, päevakajalisusest on professorlikult distantseeritud. Elavatest autoritest vilksatavad vaid «kindlad» nimed, kellest aeg on klassikud teinud. On Hitleri- ja Adenaueri-vastaseid anekdoote, pilatakse prantslasi, ameeriklasi ja teisi kaugeid rahvaid, Kremli kamariiljast ja venelastest pole juttu. Ei puudutata ka põnevat ja rahvusteaduse seisukohalt kõige vajalikumat teemat, nn. lokaalseid anekdoote.

Anekdoodid on teadagi rändavad, nad juurduvad eri rahvaste juures ja eri paikkondades, jutustaja mugandab üksnes riigijuhtide ja rahvaste nimed ning kohanimed. Hitlerist saab Stalin või Brežnev, flaa mist tsukiš, Pariisist Moskva ning pilalapa sünnib uuele elule, levib taas suust suhu. Ometi on liik anekdoote, mis üle piiride peaaegu ei levi, mis on identifitseeritavad lokaalseteks, ja seda mõnevõrra kitsitavalt kas äärmiselt iseäraliku kohadetaili (näiteks Baeri monument) või täiesti ilmekimatult mingi tõlkimatu keelendi järgi. Anekdoodid ja vemmälvõrsid Johannes Varesest kui kraaksuvast ja sorgus sabaga linnust on kindlasti meie rahvuslik omand, mille üle me võime olla uhked. Ja selliseid on teisigi, on ka mittepoliitilisi, ja kõik nad vääri vad kogumist, säilitamist, avaldamist ja uurimist.

Ükski töö, olgu see kui tahes täiuslik, pole ammendav, iga teos ootab järke. Nõnda on lood ka Peebu kirjutatud ja seni vaieldamatult Eesti parima huumorikäsitlusega. Selle teooriapolool on ju igavese väärtusega, ehkki moodne teadus on leiutanud uusigi lähenemisenurki huumorile. Neidki sooviks huviga lugeda, kuid kahtlemata oleks kõige kiiremini tarvis ülevaadet sotsialismiaegse Eesti ohtrast ja vaimukast suulisest naljast. Ja see on peatükk, mis ositi kuulub vastupanuliikumise ajaloo juurde. Oleks kena, kui see peatükk oleks kirjutatud haraldpeebulikult elegantselt ja stiilipuhalt.

Olev Remsu

KROONIKAT

Septembris algul külastas kodumaad pärast peaaegu pool sajandit kestnud eemalolekut kirjanik Arvo Mägi, kes käis Tartus ning Põhja-Tartumaal Koosa külas asuvas sünnipaigas.

Septembris viibis Eestis USA-s elav eesti kirjanik Elin Toona, kes peale Tallinna käis oma noorusmail Haapsalus, külastas sugulasi Kodaveres ning esines Otepää Seltsi korraldatud kirjandusõhtul Tallinna Matkamajas. Kirjastus «Eesti Raamat» on avaldanud uustrüki tema romaanist «Kaleviküla viimne tütar», Lundi trükikojas on uudisromaan «Kolm tuvi», mis jutustab lapsepõlv aastastest Inglismaal.

9.—12. septembrini võttis kümneliikmeline Kirjanike Liidu, Kirjastajate Liidu ja Raamatukaubastu delegatsioon osa Göteborgi raamatulaadast «Raamat ja raamatukogu». Delegatsiooni kuulusid Mart Helme, Sirje Helme, Jaan Kaplinski, Külliki Kundla, Lembit Liivak, Arnold Ravel, Rein Saluri, Anu Saluäär, Ly Seppel ja Mati Sirkel.

12. ja 13. septembril külastas Tallinna nimekas ungari luuletaja ja esseist, Ungarlaste Maailmaliidu esimees Sándor Csoóri. Esimesel päeval kohtus ta oma kolleegidega Eesti Kirjanike Liidus, samal päeval toimus tema loomingule pühendatud kirjandusõhtu Kinomajas.

13. septembril avati Tallinnas Keele ja Kirjanduse Instituudis Roosikrantsi 6 Ungari Kultuurisindus. Avamisel osalesid Ungari vabariigi suursaadik Béla Jávorszky koos abikaasaga, samuti kirjanik Sándor Csoóri, kes pidas ka päevakohase kõne.

14.—20. septembrini Berliinis toimunud eesti kirjanduse nädalal esindasid Kirjanike Liitu Maimu Berg, Ain Kaalep, Doris Kareva, Jaan Kross, Ene Mihkelson, Mihkel Mutt, Ellen Niit, Asta Põldmäe, Paul-Eerik Rummo, Mati Sirkel ja Juhan Viiding.

15. septembrist 15. oktoobrini viibis Andres Langemets Brandenburgi liidumaa stipendiaadina Wiepersdorfis Saksamaal.

16. septembril rääkis Jaapani tunnustatud kirjanik Kenzaburo Oega Eesti Kirjanike Liidus jaapani kirjandusest ja enda loomingust.

18.—19. septembrini toimus Tuglase Seltsi ja

Soome Eesti Instituudi ühiskorraldusel Helsingis seminar, kus olid kõne all Soome ja Eesti suhted ning kultuurikontaktid. Ettekannetega esinesid Ülo Tuulik, Toivo Kuldsepp, Sirje Kiin, Marju Lauristin, Rein Veidemann ja Magnus Ilmjärv.

22.—23. septembrini korraldas Baltisaksa Kultuuri Selts Eestis koos Tallinna Ajaloomuuseumi, TA Raamatukogu ja Tallinna Linnaarhiiviga Eestimaa Kirjanduse Ühingu 150. juubelit tähistava konverentsi.

23. septembril oli Eesti Kirjanike Liidu juhatuse sügishooga esimene koosolek. Arutati tulevast aastast kehtima hakkava sisseastumise- ja liikmemaksu suurust, Eesti Kirjandusfondi juhatuse ja kooperatiivi «Kupar» vahelisi arusaamatusi fondieraldiste maksmise suhtes ning kuulati ära ülevaade klubi «Pegasus» tulevikukavatsustest.

25. septembril avas Soome Instituudi Tartu osakond uue tööaasta. Sel puhul olid Tartusse tulnud Instituudi Soome-poolne direktor Seppo Zetterberg ning juhatuse liikmed Hanno Lehto, Eero Relanen ja Seppo Suhonen.

28. septembril anti Prantsuse suursaatkonnas toimunud pressikonverentsil ajakirjanikele ülevaade samal päeval Prantsusmaal alanud ürituste sarjast, mis tutvustasid Balti riikide kultuuri.

28. septembrist 5. oktoobrini külastas Stockholmis elav Raimond Kolk taas kodumaad. 2. oktoobril andis ta raamatukaupluses «Lugemisvara» autogramme «Faatumis» väljaandel ilmunud mälestusteesele ««Tuulisui» ja teised». Samal päeval oli tal vestlus Eesti Kirjanike Liidu juhatuse liikmetega.

1. oktoobril anti Võru Maavalitsuses Bernard Kangro kirjanduspreemia kirjandusliku tegevuse ja võru keele ning kultuuri toetamise eest võrumaalastele Kauksi Üllele ja Raimond Kolgile.

1. oktoobril näitas Soome Instituut Kirjanike Maja saalis Soome Kirjanike Liidu Kirjanduse Arenduskeskuse videofilme soome kirjanikest Anna-Leena Härkösest ja Rosa Liksomist. Filme kommenteerisid Soome Kirjanike Liidu

esimees Jarkko Laine ja juhatuse sekretär Päivi Liedes.

3.—5. oktoobrini viibis Tallinnas Ivo Iliste Rootsist, et organiseerida siin kaastööd ajakirjale «Baltisk Revy» ning koostöös autoritega täpsustada oma eesti kirjanduse rootsindusi.

4. oktoobril tähistati kirjandusõhtuga «Ühepäevamissi valimine» Kirjanike Majas Ave Alavainu 50. sünnipäeva.

5.—11. oktoobrini oli Kirjanike Liidu kutsel Eestis Rootsi Kirjanike Liidu tõlkijate sektiiooni delegatsioon koosseisus Birgitta Gahrton, Elisabeth Helms, Mats Löfgren, Karin Nyman, Meta Ottosson ja Monica Scheer.

ELMAR PETTAI 80

Stockholmis elav eesti luuletaja ja kultuuritegelane Elmar Pettai sai 5. novembril kaheksakümneks. Juubilar on sündinud Pärnumaal Vana-Kariste vallas Reinse külas taluniku pojana. Hariduse omandas ta Kanaküla ja Saarde algkoolis, Tallinnas asunud Haridussõprade Seltsi Kodukeskkoolis, Pärnu Kalanduskoolis ja Eesti Ühistegelaste Liidu kursustel. Aastail 1938—1944 töötas ta Pärnus ja Tallinnas kalakaubanduse ja kalatööstuse alal, 22. septembril 1944 põgenes Prangli saarelt kalapaadiga Rootsi. Põgenikelaagrite järgnes töö põllul, vabrikus ja kalurina. Aastail 1948—1968 oli Pettai Ericssoni telefonivabrikus tööjuhataja.

Elmar Pettai on aktiivselt tegutsenud Välis-Eesti kultuurielus. 1962. aastal loodi Stockholmis Eesti Kultuuri Koondis, mille esimeheks valiti keeleteadlane *dr. phil.* Valter Tauli, büroo juhatajaks E. Pettai. Aastail 1968—1977 tegutses E. Pettai koondise peasekretärina. Kultuurikoondises organiseeris ta kohtumisi kirjanikega, raamatunäitusi ja -kuid, teatri- ja muusikaõhtuid, kunstinäitusi jm.

Värsse hakkas Elmar Pettai kirjutama koo-

Nad kohtusid siin mitmete kultuuriüksustega ja veetsid ühe päeva ka Tartus. Sõidu eesmärgiks oli tuuvuda Eesti praeguse hetkeseisu ja kultuurieluga.

10. oktoobril tähistati Soome Vabariigi suursaatkonna ja Soome Instituudi korraldusel «Estonia» talveaias Alcksis Kivi päeva. Soome Vabariigi suursaadiku Jaakko Kaurinkoski ja ta abikaasa vastuvõtu järel toimus soome kirjanike Anna-Leena Härköse, Johan Bargumi, Pentti Saaritsa, Juhani Salokandle ja kirjandusteadlase Kai Laitise osavõtul kirjanduslik pärastlõuna. Oma luuletusi ja luuletõlkeid luges Ellen Niit, külaliste loomingut esitasid Anu Lamp ja Sulev Teppart. Õhtu juhtis Endel Mallene.

lipäevil. Esimesed luuletused nägid trükimusta 1930. aastail nädalalehes «Rahva Elu», ajakirjades «Kevadik», «Kodu» jm. Sõja-aastail tuli kirjutamisse pikem paus. Esikkogu «Jaanilill» ilmus Stockholmis 1964 ja sisaldab peamiselt kodumaa kaotamise laule. Järgnesid luulekogud «Sinine unistus» (1978), «Nagu meie elu» (1980), «Illusioonid» (1988). Neile on lisandumas Tallinnas trükitav kogu «Rändaja koju minek», mis sisaldab niihästi viimaste aastate loomingut kui ka paremiku varasematest luuletustest. Kirjaniku lihtsais ja siirates luuletustes leidub mõtisklusi maa ja rahva saatusest, isikupärasest looduslühirikast ning tundeluulet.

Kalandustegelaseks on juubilari huvitanud meie kalurite elu ja saatust. Ta toimetas aastail 1980—1987 ajakirja «Eesti Kalur» ja on praegugi selle toimetuse liige. Ta on koostanud olulise koguteose «Eesti kalanduse minevikust» I—II (1984—1985). Väärtsulikke materjale on ta saatnud Eesti Meremuuseumile. Lisaks on Elmar Pettai koos ajakirjanik Vello Pekomäega avaldanud nägusa ESTO 84 albumi (1985).

Eerik Teder

MEENUTADES KARL TAEVI TEED

25. septembril 1992 lahkus sõjajärgse ajajärgu kirjandusteaduse veteran Karl Taev. Ta maeti 1. oktoobril Tartus Raadi kalmistule.

K. Taevi paradoksiks võiks nimetada asjaolu, et ta oli oma ajast liiga ette jõudnud, avaldades 1940. aastal ajakirja «Viisnurk» avanumbris artikli «Vulgariseeritud marksism kirjandusteaduses». Selle kritiseerimine kerkis eesti kirjanduselus alles kaks aastakümnet hiljem. 1940. aastal tuli vulgariseerimise maruhoog Moskvast muidugi ka Eestisse ning kulmineerus Stalini võimu lõpu-aastatel. Saaremaal 10. aprillil 1903 sündinud ja seal keskha-

riduse saanud K. Taev oli hilinenult lõpetanud Tartu ülikooli 1935. aastal. Peamiselt õpetaja-aastatel Tallinnas oli ta ulatuslikult tutvunud marksismiga ning vene kirjandusteadusega ja astus kohe 1940. aasta suvel komparteisse. 1940. aastail osutus ta kõige autoriteetsemaks nõukogude kirjandusteadlaseks Eestis, ehkki tal polnud ühtegi akadeemilist kraadi. 1941. aasta veebruaris kutsuti K. Taev TRÜ kirjanduskateedrisse, mida ta juhatas aastatel 1944—1966, pärast sõda asus ka ülikooli teadusprorektori juhtivas ametis (1944—1950). Ent 1950. aastate algul umbses õhkkonnas

osutusid K. Taevi vaated liiga vabameelseteks ning teda hakati selle eest järjekindlalt ründama, küll ajakirjanduses, küll igasugustel koosolekutel.

Mäletan koosolekut 1953. aasta aprillis «Noorte Hääle» toimetuses, kus vaieldi tüüpilise probleemi üle ning K. Taevi esiründajaks kujunes tollal alles endale karjääriteed otsiv Endel Sõgel, kes oli avaldanud vastavasisulise pika kirjutise «Edasi» veergudel. Kui 1954 alguseks oli ilmunud E. Sõgla koostatud, neljast õhukesest raamatust koosnev kooli kirjanduslugu, siis selle arutamisel Tartu ülikooli peahoone auditooriumis sai Taev küll revanši oma õpilaste toel, kuid selle diskussiooni head mõju ei jätkunud kauaks. K. Taevi suund ja mõju nõukoguliku kirjandusteaduse väljaarendamisel osutus paraku lühiajaliseks ning Eestiski pääses maksvusele vulgariseeritud marksism oma kogu värvikuses. Masendunud Taev tõrjuti kõrvale kirjandusteaduse juhtimiselt ning ka tema isiklikud saavutused ei kujunenud suureks. Ta oli pikemat aega uurinud tsaristliku tsensuuri tegevust eesti kirjasõna kallal XIX sajandil ning pikapeale sai kirjanduskateedri laborandi, luuletaja Velli Verevi abiga valmis ka dissertatsiooni käsikiri. Üpris hilinevalt võis K. Taev 1963. aastal saada ka teedrijuhatajale nii vajaliku kandidaadikraadi. Kuid väetkiri jäi raamatuna avaldamata ning

üldse leiame trükisõnast Taevi uurimusi harva.

Eesti kirjandusloo valdkonnas on Taev edasi viinud K. J. Petersoni, F. R. Kreuzwaldi, Mihkel Veske ja XIX sajandi lõpu kirjanduskriitika uurimist. Tema järelsõna Mihkel Veske «Valitud lauludele» (1949) jäi tudengitele tükiks ajaks teejuhatajaks ärkamisaja luule iseloomustamisel eksamil. Kristian Jaagust kirjutas ta akadeemilise kirjandusloo I köitele (1965) ja 1976. aasta K. J. Petersoni pärandi pidulikule väljaandele «Laulud. Päävaraamat». K. Taev oli Kreuzwaldi viieköitelise «Teoste» vastutav toimetaja. Tollal eelistati autorsust pigem varjata kui avalikustada ning ilma konkreetse uurimiseta on raske ütelda, millised tööd Kreuzwaldi teostekogu juures tegi Taev, mida teised (kolm järelsõna on kirjutanud E. Laugaste, E. Nirk ja H. Niit, vaevarikaste kommentaaride autoreid pole märgitud). K. Taevi ja V. Verevi koostöö viljana ilmus 1984. a. kommenteeritud tekstivalmik «Eesti kirjanduskriitika 1875—1900».

Üliõpilastele luges Karl Taev peamiselt kirjandusteooriat, selle kõrval mõningaid erikursusi (Kreuzwaldist ja teistest). Praegu pensionile siirdunud või siirduv eesti kirjandusteadlaste põlvkond võib end enamasti lugeda Karl Taevi õpilasteks.

Oskar Kruus

GÖTEBORGI RAAMATULAADAL

10.—13. septembrini toimus Göteborgis raamatulaat «Raamat ja raamatukogu», Frankfurdi messi järel üks olulisemaid. Rootsi Instituudi kulu ja kirjadega olid juba päev varem osalema kutsutud kümneliikmelised delegatsioonid Baltimaalt, veidi vähemal arvul Moskvast, Pühast Peterburist ja Poolast (Eesti osavõtjad vt. kroonikast). 9. oktoober läks Läänemeremaade infovahetusele ja et neid maid (koos Norraga) on tervelt kümme, jäi igapäevase enesetutvustusaeg küllaltki lühikeseks. Kasutegur kuluaarides. Ülesastumisvõimalusteks olid veel tunniajane paneeldiskussioon Peter Curmani modereerimisel, mis keskendus Gotlandi ühisprojektile, ja pool tundi vaba poodiumi 11. septembril. Üheks päevaks saime väikese raamatulaua võimaluse, et näidata kaasavõetud raamatuid (peamiselt kunst ja turistik). Gotlandi saar kasutas messi *publicity*'t, et kuulutada pidulikult välja 1993. aastal käivituv Visby kirjanike ja tõlkijate keskus, milles osalesid ka idee sünni juures olnud ballased. Omaette stendid olid pagulaste abil endale hankinud «Balti Tee» aktsiaseltsi rahadega lätlased ja peterburglased.

Ja mess ise? *It was a big mess*. Võimas. Raamat kui kaubaartikkel miljoneis variantides, kümnetes keeltes. Skandinaavia suuremad kirjastused serveerisid oma autoreid *nonstop*.

Poliitilist pikantsi lisis Elisabeth Rehni, Boris Pankini, Pehr G. Gyllenhammari (ettekandega «Kas EÜ-l on hinge?») kohalolek. Suurteks staarideks seekord Hugo Claus, Amos Oz, Julien Barnes, Wolf Biermann, William Kennedy, György Konrád jne. Palju toimus üheaegselt. Ühe päeva märksõna oli Dostojevski. Kogu raamatulaada kestel kanti erisaa- lis ette Satie «Vexations» (täispikkus 24 tundi, mis nõudis õige pianisti vahetuvat kaas- saldõmist). Bonnier'i kirjastus esitles ameerika menufilmi «Küpsetatud rohelised tomatid» raamatuversiooni küll oma tonnijaõ roheliste tomatite kuhjamisega raamatute vahel. Allakirjutanul oli au toetada EKL-i vastupandamatu autoriteediga Rootsi autorite protesti raamatukogude sulgemise vastu Göteborgi linnavolikogu ees ning osaleda järgnenud kõnelusel linnavõimudega. Suurema osa eestlaste õbbimise eest kandsid hoolt Göteborgi eestlased, allakirjutanu koos Rein Saluriga nautis aga ainulaadset võimalust rekreatseeruda ehtsas sünnitusmajas, mis raamatulaada ajal pakkus *bed & breakfast*'i. Tulu sest kõigest: enesest elumärgi andmise ettearvamatu tulevikutiinus, kontaktid, info, arusaam reklaami kõikvõimsusest ja nõudlikust tulevikust, kuhu meiegi oma kaubastuva raamatuga pürime.

Mati Sirkel

KUI PALJU ON TARVIS KULTUURIAJAKIRJU?

Kümnete kirjastuskataloogide ja muude reklaamilehtede seas, mis kogunesid kohvrise Göteborgi raamatulaadal, leidis ka 1993. aasta Rootsi kultuuriajakirjade kataloog. Mõeldes kodumaisele kriisile, kus homse päeva ees ei või julge olla isegi «Looming», vähematest-noorematest vendadest rääkimata, äratas kataloogi kaanepilt, millele mahtus murdosa käsitletavatest ajakirjadest, teravdatud huvi. Tuttavatest kirjandusajakirjadest «Allt om Böcker» (Kõik Raamatutest), «BLM», «Artes», «Nittiotal» (Üheksakümmend) ja «Swedish Books Review», mida olen püüdnud jõudumööda jälgida, piisas mulle seni täiesti. Kataloog teatab, et need moodustavad vaid murdosa puht-kirjandusalastest väljaannetest, mida on kokku 31 (ilukirjandus pluss kirjanduskriitika ja -teaduse). Lisaks viis raamatusõprade ja raamatukogude ajakirja. Omaette peattiki moodustavad üld- ja segaajakirjad, mida on kokku nelikümmend. Nende hulka loetakse näiteks «Artes», mis annab ruumi nii kirjandusele, muusikale kui ka fotokunstile ja muudele kaunitele kunstidele.

Religiooni(de)le on pühendatud 17 väljaannet, oma sõna ütlevad luterlased ja nelipühilised, katoliiklased, juudi- ja islamiusulised, müstikud ja misjonärid, isegi kristlastest sotsialistidel on oma eriajakiri.

Filosoofiat ja psühholoogiat käsitlevad 5 ajakirja, kasvatust ja haridust 11. Ajakirjad ei tähenda alati kuukirju nagu meil, vaid suurem osa neist ilmub 4—6 korda aastas.

Ainuke ala, kus meil õnnestub rootslastega võistelda, paistab olevat keeleteadus, selles rubriigis pakutakse ainult üht ajakirja, «Moderna Språk» (Tänapäevakeeled). See 1906. aastal asutatud väljaanne erineb «Keelest ja Kirjandusest» aga olulisel määral ning meenutab vahest enam «Linguat», nimelt ilmuvad seal artiklid inglise, saksa, hispaania ja prantsuse keeles, diskuteeritakse moodsate keelte õppimise ja õpetamise üle. Ajakiri on mõeldud nii keeleteadlastele kui ka keeleteadlastele ning ilmub vaid kaks korda aastas.

See-eest on allajäämine kunsti, muusika, teatri ja filmi alal masendav: selles alajaotuses loetletakse 46 ajakirja. (Kas tõesti on Eestis liiast ka meie ainuke «Teater. Muusika. Kino»?) Oma ajakirjad on varajase muusika harrastajail ja organistidel, muusikaterapeutidel, bluusi, gospeli, souli, popi, roki jne. sõpradel, kirikumuusikal ja džässil. Spetsiaalseid teatriajakirju on viis, üks neist eraldi nukuteatrite alal ja «MusikDramatik» ooperi alal, teised («Entré», «Teaterforum» — amatöörteatrite foorum — ning «Teatertidnin-

gen») käsitlevad lavakunsti kõikkõimalike nurkade alt. «Teatertidningen» avaldab igas numbris (seega neli korda aastas) ka ühe värske rootsi näidendi.

Filmindust ja televisiooni valgustavad vähemalt 8 ajakirja: «Chaplin» (6 korda aastas), «Film & TV», «Filmhäftet», «Filmkonst», «Filmkrets», «Filmrutan», «Tusen och en Film» (Tuhat Üks Filmi), «Ung Film» — kõik neli korda aastas.

Kunsti-, fotograafia-, arhitektuuri- ja disainiajakirju on kokku 24, neist puht-arhitektuurilaseid 7.

Kultuuriajakirjadeks loetakse Rootsis kõik need ajakirjad, mis ei viljele massikultuuri. Nii ei leia me nende hulgast populaarseid suuretraažilisi naisteajakirju, nagu «Femina» jt. (ei tohi unustada, et ka «Feminal» on üsna arvestatav kirjanduslik, ei perekonna- ega kodukoldelehti. Küll aga loetakse kultuuriajakirjade hulka meie mõistes poliitika- ja ühiskonnateaduste ajakirjad, mille koguarv on soliidne — 65. Samasse võib osaliselt arvata ka ajalugu ja geograafiat käsitlevaid ajakirju, mille pealkirjad on näiteks «Albaania ja meie», «Aafrika Bülletään», «Eritrea Uudised», «Palestiina Täna», «Sahara Bülletään», «Uudised Nikaraaguast», «Hääled Tšehhoslovakiast» jne. Nende arvel tuleb poliitika valda juurde umbes 12 nimetust. Ühiskonnateaduste alajaotuses esinevad ka kõik rootsi parteide ja nende noorteorganisatsioonide ajakirjad («Moderat Debatt», «Socialistisk Forum», «Anarkistisk Tidskrift» jne.), aga samuti ametiühinguorganisatsioonide väljaanded («Gruvarbetaren» — Kaevur, «Metallarbetaren», «Lantarbetaren» jne.) ning naisliikumise ja sisserändajate problemaatikat käsitlevad ajakirjad.

Kultuuriajakirjade kataloog ei sisalda küll Rootsis ilmuvaid, kuid ilmselt ühis-Skandiinaavia pressis kuuluvaid, Põhjamaade Nõukogu egiidi all väljaantavaid ajakirju, nagu «Nordens Tidning» ja «Nordisk Kontakt».

Kokku on kataloogis esindatud 269 ajakirja, tutvustatakse nende suunitlust ja sisu ning tellimistingimusi. Tellijate ligimeelitamiseks kuulutatakse välja loosimine: iga sajas tellimistalong võidab ühe ajakirja prii aastakäigu ja kõige õnnelikum käsi saab 14 000 krooni maksva rahvusentsüklopeedia. Esikaane siseküljel on muhe karikatuur, kus Diogenese tünnist kostab hää: «Ma sooviksin ühte ajakirja...»

Või aitab sellest, et Aleksander tünniava ees päikest ei varja?

Anu Saluäär

Kuld on särav ja soe. Kuld on Päikese metall. Ta ei kõdune kunagi. Ta jääb alati nooreks.

Kahju, et teda on nii vähe. Kui teda oleks rohkem, kui teda oleks näiteks raua asemel, siis ei huvitaks ta kedagi peale esteetide. Siis kannaksid kuningad ainult raudseid kroone ja võimukandjate pidulaual ilutseksid kalli portselani kõrval kunstipäraselt roostetatud noad ning kahvlid. Ja vaestemaja joogitopsikud oleksid kullast.

Kuid kulda on vähe. Seal, kus teda üldse esineb, toob ta enamasti õnnetust. Ameerika põlisrahvaste ja tsivilisatsioonide hävingus on süüdi peamiselt kuld, või pigemini kullanalg, milles vaevles renessansi Euroopa. Portugallased ja hispaanlased jagasid omavahel maailma ja tegid plaane, kuidas pääseda ligi tohututele varandustele, mis pidid ootama julgeid avastajaid tundmatutes maades nagu Jaapan ja India. Eks olnud ju Marco Pologi sealkandis käinud ja jutustanud oma «Imede raamatus» kohtadest, kus iga seikleja sai võimaluse taskusse pista pärleid, rubiine, uimastavaid vürtse.

Jutud kaugetest paradüüsidest liikusid rahva seas ja õhutasid kullapalavikku. Iga inimene tahab meeleldi rikkaks saada, see on selge. Aga kuskil on piir. Kuskil muutub varanduse kokkuraapimine patoloogiliseks. Kas Molière'i ihnus Harpagon pole sugulane nende hispaanlastega, kes sõudsid üle ookeani Eldoradot otsima? Hernán Cortés tunnistas kütüniliselt, et «meil, hispaanlastel on südamehaigus, mida saab ravida ainult kuld».

Kerge on naerda nende üle, kes juba viis sajandit puhkavad mullas või merepõhjas. Aga ega meie sugupõlvgi paista parem. Kulla kõrval troonib õli ja mitmesugused maffiad hangeldavad kõigega, mida saab turule viia. Terved rahvad orjastatakse, kurnatakse, müüakse maha või likvideeritakse kasu nimel. Peaaegu naljakas tundub sel taustal «Ameerika avastamise» juubelijutt, mis kritiseerib XV sajandit ja mõistab hukka Kolumbust või tema vaimseid järeltulijaid.

Muidugi, arvud on jubedad. Berkeley demograafiauringute andmeil oli 1519 Cortési tulekul nn. Uues Hispaanias umbes 25 miljonit indiaanlast, neist jäi järele 1605 ainult üks miljon.

Kõik suremisviisid on võetud arvesse. Tuhanded tapeti, teised tuhanded kõngesid orjatöös, ülejäänud niitis maha mõni Euroopast sissetoodud haigus, mille vastu pärismaalase keha veel ei osanud end kaitsta. Nõnda sai *conquista*'st hävitusretk, mida mõned ajaloolased defineerivad sõnaga «genotsiid».

Aga kas need mõrtsukad seal ei olnud meie vennad? Kas me ei võiks otsida XV sajandi peeglist iseenda varjukülgi? Kui me loeme kokku kõik Auschwitzid, Siberi vangilaagrid ja muud rafineeritud hävitusmasinad, siis ehk jõuame varsti Cortési ja Pizarro meestele järele. Pealegi pole XX sajandi tapamajad seni veel lakanud töötamast.

Kolumbus ise on muidugi vastik tegelane.

Teda ei näi muu huvitavat kui kasu. Ta otsib kirglikult kulda ja hangeldab orjadega. Ta nõuab Kastíilia valitsejalt kümnendiku kõigest saagist, teadmises, et selle ametliku «tasu» kõrval võib veel käel võõrast varandust taskusse toppida. Ja sealjuures on ta ennast täis. Võrdleb end Moosese ja Taavetiaga. Aga sõnu teha ta oskab, neile auku pähe rääkida, kellelt vajab abi. Mõni kiri kuningale ja kuningannale kõlab nagu jutlus:

«Ma juba ütlesin, et India ettevõtte läbiviimiseks ei olnud mul mõistusest, matemaatikast ja maakaardist mingit kasu. Siin pidi täide saatma seda, mis Jesajas oli ette kuulutanud; ja sellest ma tahan kirjutada siin Teie Kõrgustele meeldetuletuseks, et nad rõõmutsid nende muude asjade üle, mis ma neile Jeruusalemma suhtes teatavaks tegin ja mis on rajatud samadele autoriteetidele; sest kui sellele ettevõttele liginetakse usus, siis ma tean juba nüüd, et võit on kindel.

Teie Kõrgused pidagu meeles Evangeeliu me ja kõiki Meie Lunastaja töotusi, ja kuivõrd kõik see on läbi katsutud. Püha Peetrus hüppas merele ja kõndis vee peal nii kaua, kui usk teda hoidis. See, kelle usk on nii suur kui raiheina seeme, võiks panna mäed oma sõna kuulama. See, kel on usk, võib küsida, sest talle antakse kõik. Koputage ja teile tehakse lahti.

Ei tohi karta ühtegi ettevõtet Meie Päästja nimel, tingimusel, et see oleks õiglane ja et selles on kavatsus kasulik olla tema pühas teenistuses.»

Selline jutt oligi ainuvõimalik ajastul, mil valitses veel kristlik mõtteviis — mida meil enam ei ole! Pühakirja järgi on varakogumine igati kahtlane. Juba Siiraki tarkuseraamatus (31,8) seisab, et «õnnelik on rikas mees, kes hoiab end puhta ja ei jookse kulla järele». Ja Jeesuse õpetus mõistab selge sõnaga hukka mammonakultuse, s.t. rikkuse tagaajamise rikkuse enda ja võimu pärast. Inimene, kes julgeks sellele vastu vaielda, võiks Kirikuga otseselt raksu minna. Ja mis veel hullem, teda ootaks pärast surma põrgukatel. Kolumbuse ajal kardavad enamasti veel kõik põrgut, ka need, keda Jumala lunastuselood üldse ei huvita. Kuradid oma harkidega ja igavene tuli? Mine sa tea...

Sellepärast pidi ka rõõvretkedele leidma mingi õilsa ülesande. Misjonitöö — paganate «pööramine» — paistab olevat argument, millega ehk saab ka Jumalat alt vedada. Umbes selliselt mõtlesid arvatavasti ka XIII sajandi vallutajad Läänemerele. Kirjas, mille Kolumbus saadab kuningas Ferdinandile ja kuninganna Isabelile novembris 1492, krabiseb sulg tõelusele eriti lähedale:

«Teie Kõrgustel õnnestub pöörata meie Pühale Usule suur hulk rahvaid ja samas võita suuri maa-alasid ning rikkusi, sest kahtlemata on nendes maades suuri kullatagavarasid.» Ja kullatagavaradest leiab ehk ka paraja summa, et organiseerida vägev ristsõda Jeruusalemma

tagasivõitmiseks. Sellega oleks röövitud varandusele antud püha otstarve...

Kuigi Cortés arvab, et tema kaasmaalased on eriti «kullatõbised», võib nende ettevõtlikkusele leida teisi põhjusi, millest meie vaimustusevaesel sajandil on raske aru saada.

Aragoni kuningas Ferdinand ja Kastilia Isabel olid abiellunud ja Hispaaniast sai esimest korda ühendatud riik, millele oli veel vaja leida identiteet, nagu öeldaks tänapäeva kõnepruugis. Ettenägevus pakkus uuele rahvale ahvatlevaid väljavaateid. Seni olid moslemid valitsenud suurt osa Euroopast. Viimane mauride riik Andaluusias kestis juba kaheksa sajandit ja ida pool ründasid ottomanid kristlikku Euroopat: Konstantinoopol oli juba nükuini käest läinud, kuid muhameedlased ajasid oma hobuseid juba Ungari karjamaadele.

1492 sündis suuri asju, mille kõrval Kolumbuse reik üldse silma ei paistnud. Kõigepealt löid uue riigi ühendatud jõud maurid Granadast välja. Kas ei olnud see edu juba märgiks, et Jumal annab vastsündinud Hispaania ülesandeks võidelda ja võita Taevariigi nimel? Veel teine märk võis paista tähtis: paavstiroonile oli sattunud hispaanlane Aleksander VI. *Isabel la Católica* — «katoliiklik Isabel» — uskus arvatavasti südamest, et tema rahvas oli Jumala valitud rahvas, nagu seda olid olnud juudid vanal ajal. Tema oli vastutav maailma tuleviku eest. Ta pidi kõigepealt tõe kaitsma. *Ergo* — uskmatud moslemid maalt välja! Valesti uskujad juudid samuti maalt välja! Viimaseid polnud ka enam vaja. Seni olid nad olnud kasulikud kaubavahetuses kristlaste ja moslemite vahel. See aeg oli nüüd möödas.

Isabel la Católica uskus kindlasti, et temal lasub jumalik ülesanne «kuulutada head sõnumit kõigile rahvastele» ja tema oli võib-olla neist vähestest, keda kuld vähem huvitas kui misjonitöö.

Huvitav on ka meelde tuletada, et samal aastal ilmus esimene kastilia keele grammatika, mille autor Antonio de Nebrija juba näeb vaimusilma ees hispaanlaste universaalset rolli: «Barbaarsetele rahvastele ja võõrastavate keeltega natsioonidele, keda Hispaania alla heidab, peab tulevikus peale suruma seadusi ja üht keelt.»

Keskaja ladina keelt hakkab nüüd asendama hispaania keel ja mereteed lähevad lahti kaugele kontinentide poole.

Conquista südamikus hiilgas siiski ainult kuld. Arimeeste, röövlite ja seiklejatega koos saabusid aga uude maailma ka misjonärid, kes astusid julgelt välja oma tõekspidamiste eest ja suutsid mõneski kohas takistada kõige hullemaid kuritegusid, kuigi *conquistador*'ide kullanalgi oli tugevam põrguhirmust.

Juba Kolumbus oli oma teisel retkel 1493 ühe grupi julgeid vaimulikke kaasa võtnud: talvalisi kogudusepreestreid hispaanlaste hingedehoidajatenä ja frantsisklasi ning dominiiklasi paganate konverteerimiseks. Viimastest said aja jooksul vallutajate kõige kardetavamad

vastased, kelle subversiiivsele tegevusele tulevad appi veel Paragua'i jesuiidid.

Dominiiklased olid kõige ägedamad vallutajate kombeid ja teguviise kritiseerima, nad saatsid kõik orjapidajad otse põrgusse. Vend Montesinos kuulutab pühapäevamissal kantslist: «Teie kõik olete surmapatus, te elate ja surete kord selles olukorras julguse ja türannia pärast, mida te kõikide nende süütute rahvaste vastu üles näitate.» Mõni ei märganudki alguses, millisesse saatanlikku konteksti ta satub. Bartolomé de Las Casas, kõige kuulsam pärisrahva kaitsja, saabus Uude Maailma hariliku preestrina ja võttis vastu tema käsutusse antud *encomienda*, hispaanlaste orjapidamise süsteemi, mis juba Andaluusias oli käiku pandud. Kuid massilised tapmised, mida ta näiteks Kuuba saarel pidi pealt vaatama, panid ta järele mõtlema. Siiraki Tarkuseraamatus on kohti, mis oleks nagu otse hispaanlaste jaoks kirjutatud: «Vaeste leib, see on nende elu. See, kes selle neilt ära võtab, on mõrtsukas. Ülekohtu vilja peal ohverdada, see tähendab, et ohvriand on rüvetatud.»

Las Casas laseb oma orjad vabaks ja kuulutab neile, kes kuulda tahavad, et *encomienda* on Saatanä väljamõeldis. Ta ei ole põhimõtteliselt kolonisaatori vastu, kuid ta ei saa selle meetodeid heaks kiita. Ta korjab süüdistuskirju kõigilt munkadelt, kel on samad probleemid, ja sõidab kümme korda üle ookeani indiaanlaste huve kaitsma. Kolonistid küll turtsuvad vihast, kuid millegipärast ei julge keegi teda maha tüüa. Ta oskab veenvalt kõnelda. Teoloogina ja juristina on tal häid argumente, et oma vaatekohti Hispaanias maksuma panna. Ja munkade proteste võetakse kuulda. Juba Montesinose kriitika peale anti välja nn. Burgoose seadus (1512), mille järgi indiaanlastel on vabad inimesed, kel on õigus korralikele elutingimustele. 1537 ilmub paavst Paulus III bulla *Sublimis Deus*, mille kaasautoriks võib lugeda Las Casast ja mis rõhutab indiaanlaste õigust vabadusele. Karl V keelab ametlikult *encomienda* (1542). Guatemala kuberner nõustub looma vaba tsooni, kuhu sõjaväelased ei tohi sisse minna. Jne.

Agä häda seisab selles, et Ameerika asub tohutult kaugel. Veel ei näita ükski televiisor, kuidas võidetuid tapetakse, ükski telefon ei helise, ükski telegramm ei teata kuningale asevalitsejate häbitegudest. Kui seadus jääb teispoole merd, siis muutub kõik võimalikuks. Põrguperspektiivid paistavad antud seoses teoreetilised...

Misjonäride draama seisabki selles, et relvastatud metsalistele pole neil muud vastu panna kui sõnu. Ja sugeli tõesti tekib situatsioon, kus sõnadest ei piisa.

Agä nii palju suutsid nad siiski ära teha, et pärisrahvaste kultuur ei hävinud täiesti. Kristliku röömusõnuini edasiandmiseks oli vaja tunda rahvakeelt. *Nahuatl* ja *quechua*, mida õpiti hoolega, aitasid ka hinnata ja hoida rahvatraditsioone. Hernán Cortés, muidu küll hirmus inimene, sai siiski aru, et ei ole mõistlik süstemaatiliselt hävitada võidetute kultuuripä-

randit. Nii jäid paljud pühapaigad puutumata ja need anti Kirikule üle. Mõned ajaloolased julgevad väita, et tänu Euroopa munkadele jäid indiaanlased siiski indiaanlasteks.

Huvitav on igatahes tõsiasi, et hispaanlaste käitumise üle tõsteti kisa kõigepealt Hispaanias. Hiljem hakkasid teised Euroopa riigid hispaanlasi maha tegema, aga see sündis peamiselt kadedusest. Põhjendatud hukkamõist toimus siiski Hispaanias. Võib isegi väita, et Rahvusvaheline Õigus sai aluse hispaanlaste *conquista*'ga üleskerkinud probleemidest.

Hea, et mu kolleegid amerikanistid ei oska eesti keelt ja et nad seda, mis ma siin kirjutan, kunagi lugeda ei saa. Muidu tõuseks kohutav kisa. Sest ka meie kaasajal on oma eelarvamused ja tabud: praegu on moes arvamine, et kõik, mis Euroopast Lõuna-Ameerikasse läks, oli destrukttiivne, kristlik moraal kaasa arvatud. Olgu mu siinsed mõtisklused teejuhiks neile, kes soovivad uurida tõeluse teisi aspekte väljaspool üldkehtivaid rutine.

Igatahes võib siin juba kõnelda Rahvusvahelise Õiguse sünnist. Euroopa oli laienenud, saanud ühe kontinendi juurde. Suhtlemine uute rahvastega oli aga võtnud vormi, mis skandaliseeris sügavalt kristlikku südametunust. Tõusis jälle valulik küsimus: kas on üldse õige sõda pidada, ja kui on, siis kuidas seda peaks tegema?

Põhjapanevad tõõd sel alal tulevad dominiiklastelt: Francesco de Vitoria (1480—1546), kes oli õppinud Burgoses ja Pariisis ja mõnda aega õpetanud Salamanca ülikoolis, pühendas oma uurimused kolmele teemale: tsiviilvõim, indiaanlased ja sõjaõigus.

Kiriku õpetuse järgi tohib sõda pidada ainult «õige asja» eest, nimelt enda elu ja väärtuste kaitsmiseks. Ususõjad näiteks sellesse kategooriasse ei kuulu. Aquino Thomas täpsustab, et kallaletungijale tohib igal juhul vastu hakata, aga seda peab tegema seaduspärane valitsus. Siit võib juba järeldada, et indiaanlaste võitlus hispaanlaste vastu on «õiglane sõda», kuna neile on ju kallale tungitud.

Vitoria arendab mõtet üksikisikust lähtudes: igale lõõjale tohib vastu lüüa. See on juba au küsimus! Pealegi võib juhtuda, et vürst on kohmetu või hakkab kartma; sel puhul peab rahvas ise relvad kätte võtma.

Vitoria arvates ei leia kuskilt mingit moraalset õigustust nn. ususõdadele, impeeriumi laiendamisele, vürsti isiklikule auahnuusele ja saamaiahale. Agressiooni võib õigustada ainult väga suur ebaõiglus vastase juures. Võib aimata, kuidas Vitoria oleks reageerinud XX sajandi lõpu sõdadele Jugoslaavias.

Aga siia lisandub veel julgeoleku motiiv. «Ilma julgeolekuta ei suuda ka kõige suurem varandus püsivat õnne pakkuda.» Kui sa pead iga päev homse ees värisema, siis ei suuda enam töötada ega üldse inimväärselt eluda. Kindlusetundel on sellepärast kapitaalne tähtsus. Ebaõiglus ja sellest tulenevad konfliktid ohustavad kõiki rahvaid. Igaühel võib tekkida kokkupõrkeid naabritega. Sellepärast on täh-

tis, et kõik valitsused astuksid kokku inimkonna kaitseks. Niisiis pole Ühendatud Rahvaste idee sugugi XX sajandi väljamõeldis!

Kui kellelgi tuleb naabritega raskusi, siis tohib ta ka võõraid appi kutsuda, arvab Vitoria. Sellega on näiteks tlaxcolteekide koostöö hispaanlastega õigustatud; sest Mehhiko assteegid olid neid kiusanud juba mõnda aega.

Mis puutub aga hispaanlastesse, siis on neil põhimõtteliselt õigus asuda elama võõral maal, kui nad respekteerivad selle kombeid ja korda. Külalisi peab hästi vastu võtma tingimuseel, et «võõral maal tulnud reisijad end halvasti üleval ei pea».

Siin võib Vitoria kirjutisi võrrelda paavst Johannes XXIII entsüklikaga *Pacem in terris*, mis võtab üles samad teoloogilis-poliitilised küsimused ja annab neile umbes samad vastused. Niisiis on Vitoria jäänud tänini aktuaalseks.

Hispaanlaste seas leidis palju indiaanlaste sõpru, aga nagu juba ülal mainitud, asus uus kontinent kohutavalt kaugel ja sinna läksid peamiselt rõõvlimentaaliteediga seiklejad ning hangeldajad. Kristlastel polnud küllalt jõudu ega võimu, et üldisele hävitustööle vastu panna, nii nagu 1992 ei oska keegi Euroopas midagi tõhusat ette võtta lõunaslaavi tapatalgute takistamiseks. Sõnad, mis sellele tragöödiäle peale loetakse, on küll venuvad ja isegi liigutavad, aga neist ei järeldu konkreetselt midagi. Kas meil on Sarajevo varemete ees üldse õigus kritiseerida XV ja XVI sajandi mõrtsukaid?

Need, kes on märganud, et kõik tehtud kurjus tuleb tegijal endal juba siin maa peal kuidagi välja maksta, leiavad, et Hispaania alalakäik pärast «kuldset aega» oli kolonisatsiooni häbitagude loomulik tagajärg. Uhke kuningriik langes kiiresti tänapäeva arengumaade tasemele: rõõvimisele rajatud rikkus ja majandus hakkasid varsti kokku varisema.

Imelik siiski mõelda, et käputäis sõjamehi sai jagu miljonitest pärismaalastest. Kuigi hispaanlased olid kaasa toonud püsse ja hobuseid, nendest igatahes ei jätkunud maa allaheitmiseks. Cortési «sõjavägi» koosnes alati ainult paarisajasi hispaanlasest, kuid nendega läksid kaasa kümned tuhanded asteekide kohalikud vastased. Sama draama sündis ka inkade maal, kus paar hispaania suli sai viimase inka kinni võtta tohutu rahvamassi silma all. Hädaohu ignoreerimine, omavahelised tülid ja solidaarsuse puudumine olid saanud jagu ühest rafineeritud tsivilisatsioonist. Kui nende ajaloo-õpetus oleks kuulnud Läänemere idaranna tragöödiast XIII sajandil, mil ka ainult väike rühm sakslasi suutis nii-öelda käpa peale panna maa pärisrahvastele, siis ehk oleks ürgameeriklaste poliitiline mõtlemine paremini arenema hakanud. Aga ei ole ka kindel, et ajaloost osatakse alati midagi õppida...

Indiaanlaste lüüasaamisel oli aga ehk muid ja veel tugevamaid põhjusi kui solidaarsuse puudumine. Kas asteekidel tasus üldse oma iseseisvust ja kultuuri kaitsta? Mille nimel?

Iseenesest mõista on hispaanlaste teguviisile raske vabandusi leida. Sellele ei saa keegi vastu vaielda. Aga kas ei olnud ka jube kogu asteekide elufilosoofia? Mingist saatanlikust juurest oli võrsunud usk, et päike on armetu olevus, keda peab toitma inimverega; muidu ta ei jõua anda valgust ega soojust. Selleks et elu edasi kestaks, pidi ohverdama tuhandeid elusid. Naaberrahvastega peeti pidevalt sõda ja vastaseid ei tapetud, vaid katsuti elusalt kinni võtta, et neid hiljem näljasele taevakehale söödaks anda. Elusast ohvrast rebis preester välja südame ja tõstis selle päikese poole. Tuhanded, kümnend tuhanded hukati nõnda. Kroonikad märgivad, et 1486 toimus Teotihuacanis ohvritalitus 70 000 vangiga. Surmaminejate rongkäik oli üle kolme kilomeetri pikk. Raske on ette kujutada seda verd, mis altarikividel mädanes ja haises ja millest päike väljagi ei teinud.

Suur osa rahvast läks päikesele söödaks, paljud teised langesid mõnele muule jumalusele ohvriks. Ka naised ja lapsed ei pääsnud süsteemist. Vihmajumal Tlaloc näiteks nõudis, et tema meeleheaks uputataks lapsi, ja mida kõvemini need karjusid, seda «paremini» õnnestus tseremoonia.

Kogu tsivilisatsioon oli üles ehitatud surmale. Inimene sündis maailma selleks, et surra. Ja pärast surma pidi ta enamasti hulkuma mitu aastat pimeduseriigis ämblikkude ja öökullide seas, ja siis jäädavalt kustuma.

Surmatsivilisatsioon surub maha kõik elurõõmu. Asteekide muusika kostab nukralt, tantsusammud tambivad raskepäraselt. Skulptuurid väljendavad lootusetust, valu või isegi õudust. Üks *teponazie* — trummi kaunistav inimpea — võiks paista isegi euroopalikult ilus, kuid seda moonutab meeleheitegrinass. Kas siis muusikagi ei jõua ahastusest jagu saada?

Veidi valgust sellesse süngesse maailma toovad lilled. Lilli kasvatatakse igal pool ja iga pidulikuma sündmuse puhul kaunistatakse maja lilledega. Kuid «lilledevürst» Xochipilli, keda samas peeti suve, mängu ja armastuse jumalaks, kannab kannatuse maski: käed kramplikult rusikas, hambad risti, suunurgad virilalt allapoole... Ka tema ei paista olemisest rõõmu tundvat.

Lilledega, mis toovad asteekide süngesse maailma veidi helgemat valgust kui inimsööja päike, saabub ka selle rahva uude raskesse peatükki Lootuse kiiri.

Ümber kümme aastat pärast maa täielikku alistamist saab Mehhiko endale nn. Guadalupe Jumalaema. Selle lugu sisaldab kõige imepärase kõrval sümboleid, millest eurooplased arvatastasti üldse aru ei saanud, kuid mida pidid kindlasti märkama kohalikud elanikud.

Miks Maarja nimetas end Guadalupe Jumalaemaks, selle kohta ei ole vist veel minigeid hüpoteese avaldatud. Igatahes Guadalupe

on jõe nimi (araabia keelest *guada* 'jõgi' ja *lu-bein* 'varjatud', 'peidetud'), mis voolab Hispaanias, Estremaduras. Selle kaldalt põdsastepadrikust leiti XIII sajandil antiikne Jumalaema kuju, mida arvati pärinevat esimesest sajandist. Sinna hakkas varsti voorima palverändureid kogu maalt.

Mehhiko Guadalupe Jumalaema näitab end tihedalt indiaanlasest maamehe mantlil, kes ühel 1531. aasta detsembrihommiku päikesetõusul kohtas Maarjat künkal, mida nimetati Tepeyac ja kus pagana-ajal austati «Jumalate ja inimeste ema» Tonantzini.

Indiaanlane ristinimega Juan Diego pidi piiskopile Jumalaema nimel teatama, et sellele künkale tuleb ehitada kirik.

Piiskop Zumarraga lossis muidugi irvitati Juan Diego juttude üle, kuni Maarja saatis piiskop-kuberneriile sületäie värsked lilli, mis indiaanlane oli Tepeyacis korjanud, vaatamata sellele, et jõulukuu polnud lilledel õitsema.

Kui Juan Diego oma valge *tilma* avas ja lilled põrandale langesid, tuli nähtavale Jumalaema pilt mantlil.

Mehhiko Guadalupe Jumalaema lugu on kirja pandud uurijate arvates 1540 ja 1545 vahel ja autor Antonio Valeriano, viimase asteekide valitseja sugulane, õppis Tlaloloco frantsisklaste juures, kus ta hiljem ise professorina töötas.

Naise nägu pildil kuulub umbes 17-aastasele metissitüdrukule. Sel ajal oli ristimine alles alanud: Ta ei ole asteek ega hispaanlane, kuid muude sümbolite kaudu siiski rohkem asteek. Juba piiskopile läkitatud lilled viitavad vanale traditsioonile. Aga eriti tähtis paistab neitsi Maarja riietus: ta ei kannu kuldset krooni, nagu näiteks Fatima Jumalaema. Aga tema mantel on roheline. Ja roheline värv oli reserveeritud valitsejatele.

Guadalupe Jumalaema on asteekide kuninganna. Seda taipas küllap ka piiskop-kuberner, kui ta vaese *indio* ees põlvili langes.

Ja rahvas aktsepteeris kohe selle uue «jumalanna». See oli «oma» ja sellest sündmusest peale levis ristiusk Mehhikos suure kiirusega.

«Kolumbuse aastal» 1992 keerlevad jutud ikka veel peamiselt kulla ja võimu ümber. Meie Euroopa tsivilisatsioonis mõeldetakse peaaegu kõiki väärtusi raha alusel. Ka lilledele pööratakse siis tähelepanu, kui nad seisavad luksускаupluse aknal. Lihtne õis, mis kasvab tee ääres või põllukraavis ja mille eest ei tule maksta, kannab Prantsusmaal ja ka mujal umbrohu nime.

Vaatamata kõrgele kultuurile pole Euroopa veel kullatõvest paranenud. Ometi kannavad lilled sõnumit, mis võiks meid õnnelikuks teha.

Dostojevski ütles kunagi, et ilu võib päästa maailma...

Fanny de Sivers

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, J. KROSS,
A. LANGEMETS,
T. LIIV, M. LOODUS,
P. OLESK, P.-E. RUMMO,
T. TOOMET, M. TRAAAT,
U. UIBO, E. VETEMAA

Peatoimetaja:
ANDRES LANGEMETS
tel. 44 32 62

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 44 13 65

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 80

Ilukirjanduse osakond
MART MÄGER
ASTA PÖLDMÄE
tel. 44 07 81

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
UBO UIBO
tel. 44 13 65

Keeletoiimetaja
AIME RAMMUS
tel. 44 07 80

Korrektor
INNA LUSTI
Sekretär
BRITT PERENS
tel. 44 13 65

Toimetus: EE0090, Tallinn, pk. 66,
Harju tn. 1.

Kirjastus "Perioodika",
Tallinn, Pämu mnt. 8.
Ladumisele antud 25. 09. 1992.
Trükkimisele antud 04. 11. 1992.

Trükiarv 5350.
Ofsetpaber, 60X7/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspooonaid 12,78.
Tellimise nr. 3712.

«Printall»,
Tallinn, Pämu mnt. 67-a.

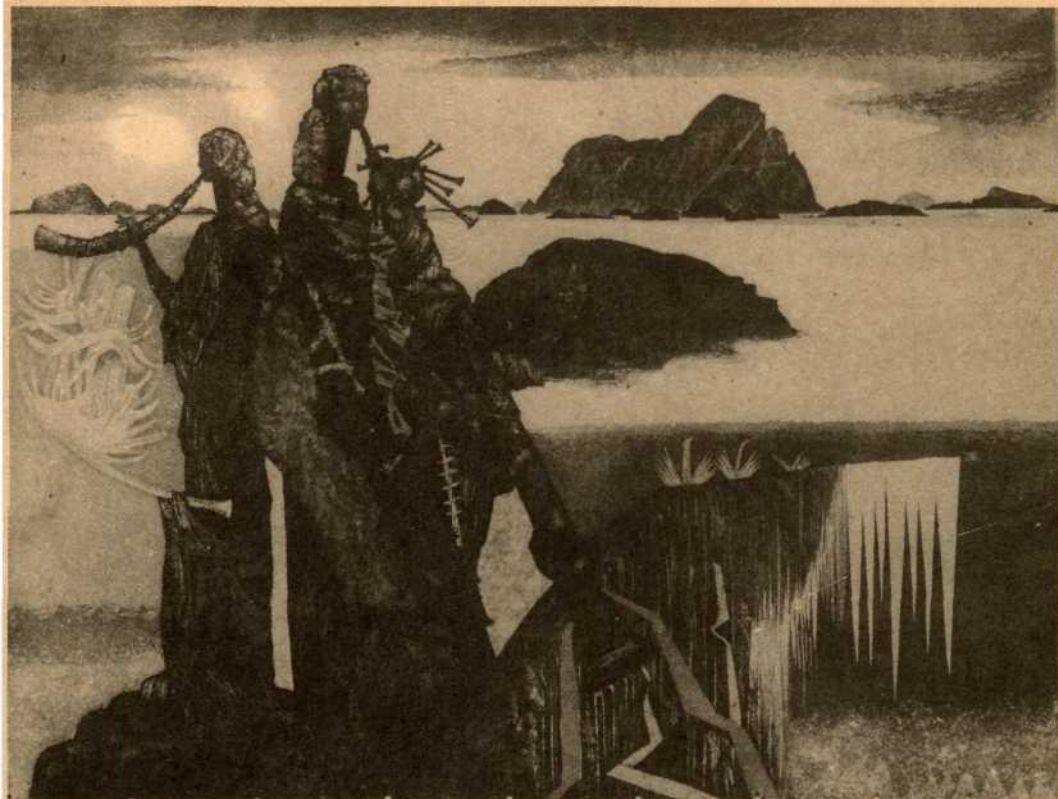
"Looming" nr. 11.
November 1992.

Hind 3 krooni

Praaeksemplari korral
pöörduda TKO-sse Pämu
mnt. 67-a, tel. 68 14 11.

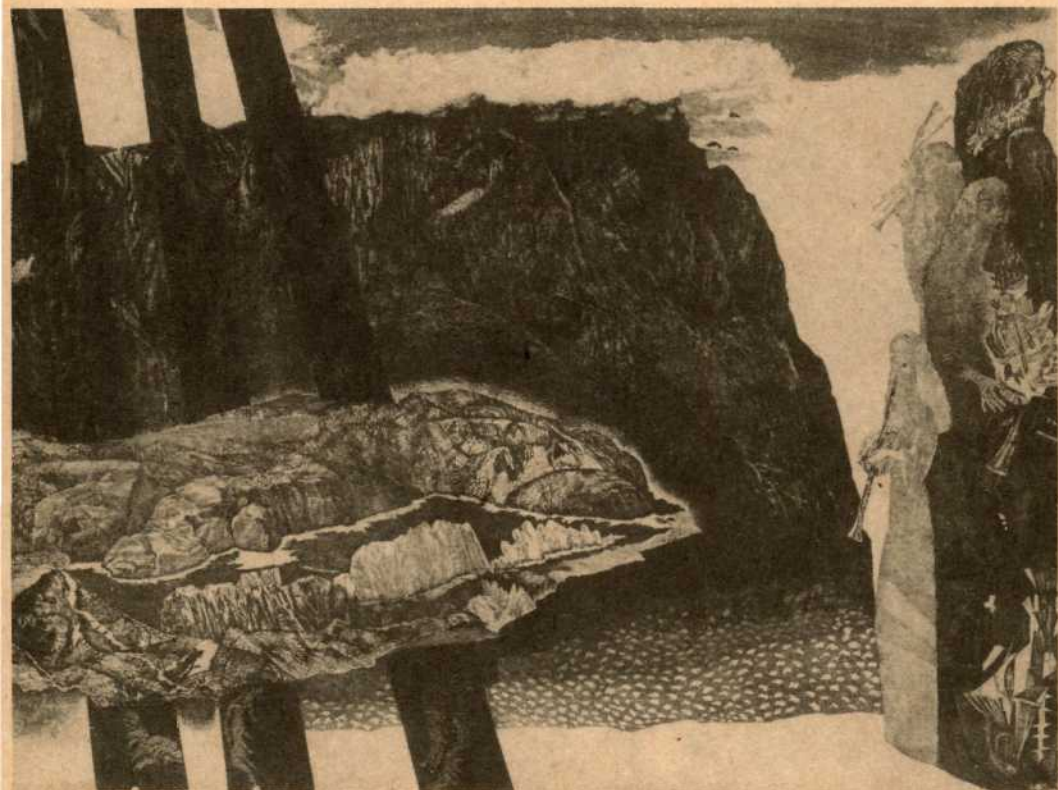
- 1443 K. LEPIK
Ivar Ivaski mälestuseks
- 1444 J. TALVET
21. balti eeleogia
- 1447 E. TOONA
Kolm valget tuvi
- 1461 A. TAMMEVESKI
Elu parasvõõtmes
- 1471 A. EHIN
* hüppab haljendavaid rotte
* taburetti käteräti poolvennana
jt. luuletusi
- 1473 L. OJAMAA
Luulet
- 1475 E. NÕU
Kolm eesti kahekõnet
- 1483 P. SOVA
Luulet
- 1488 D. H. PAREL
Lõpp-peatus
- 1493 H. VARBLANE
Luulet
- 1496 J. LAINE
Luulet
- 1499 J. KAPLINSKI
621
- 1545 M. MIHKELSON
Punane terror ja kirik Eestis 1918—1919
- 1553 M. J. EISEN
Päevaraamat 1918 lõpu ja 1919 alguse kohta
- 1569 K. KERGE
Kui, siis ka heas eesti keeles
- 1571 O. KRUIUS
Kas maksab propageerida pommi?
- 1573 O. RAUN
Luiskamise kiituseks
- 1574 O. REMSU
Ootame järke
- 1576 RINGVAADE
- 1486 A. TALI. Väljumine
(Serigraafia) 1992
Purunemine
(Serigraafia) 1992
- 1487 A. TALI. Üleschitus
(Serigraafia) 1992
Hävling
(Serigraafia) 1992

Esikaane siseküljel:
Ü. MARKS. Must vesi
(Kuivnõel) 1989
Tagakaane siseküljel:
C. KLAR. Põhjamaa viisid
(Ofort, akvatinta) 1991
C. KLAR. Viikingite jälgedes
(Ofort, akvatinta) 1991

CONCORDIA KLAR. Põhjamaa viisid

(Ofort, akvatinta) 1991

CONCORDIA KLAR. Viikingite jälgedes

(Ofort, akvatinta) 1991

LOOMING

3 kr.

78 174

LUGUPEETUD TELLIJAD VÄLISMAAL

«Loomingu» tellimusi 1993. aastaks võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland;

Rootsis: Bibliotekstjänst AB BOX 200. S 22100, Lund,
Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 München 34,
Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel. (089)
52 20 37.

Tellijad, kellele pole need firmad kättesaadavad, võivad
raha üle kanda: Suomi/Finland, Helsinki, Kansallisosake-
pankki, Pasila. Arve nr. 145 410/24 817.

Viimase võimaluse kasutajaid palutakse saata oma täpne
aadress ja pangakviitung aadressil: Kirjastus «Perioodika»,
Pärnu mnt. 8, EE0090 Tallinn, pk. 107, Estonia.

Hind: 12 kuud — USD 72, DEM 114, SEK 410, FIM 310;
6 kuud — USD 40, DEM 63, SEK 228, FIM 172.